

2000. II. évfolyam, 2. szám

HA
6026

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

---

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

4.

Scholastica

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Központjának
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)

Bart István (Corvina Könyvkiadó, Budapest)

Heltai Pál (Szent István Egyetem, Gödöllő)

Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Főiskola)

Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)

Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem)

Prószéky Gábor (MorphoLogic, Budapest)

Sohár Anikó (Miskolci Egyetem)

S. Fenyő Sarolta (Miskolci Egyetem)

Szabari Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Korrektor:

Gspann Veronika

Folyóiratunk megjelenését támogatta:

Szt. Jeromos Alapítvány

Brill Konferenciatechnika Kft.

2000. II. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

---

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Scholastica

Megvásárolható:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1145 Amerikai u. 96.
(bejárat a Kolumbusz u. 87. felől)
Telefon: 2 512 537 / Fax: 2 512 677/51
e-mail: aeiler @ ludens.elte.hu

Megrendelhető:

Scholastica Kiadó
Budapest, 1123 Kékgolyó u. 30
Fax: 2 128 320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Regál Grafikai Stúdió
Digitális nyomtatás: Syculus Kft., Budapest
Felelős vezető: Pataki István

Tartalom

Fordítás (elméleti kérdések)

Albert Sándor <i>Filozófiai szövegek fordítása (1.rész)</i>	5
--	---

Forgács Erzsébet <i>Az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem. A nyelvi játékok fordíthatóságáról</i>	24
--	----

Empirikus kutatás

Károly Krisztina, Árvay Anett, Edwards Melinda, Fekete Hajnal, Kolláth Katalin, Tankó Gyula <i>A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében</i>	36
--	----

Tolmácsolás

Szabari Krisztina <i>A konsekutív tolmácsolás értékelése</i>	63
---	----

Láng Zsuzsa <i>Az "European Masters in Conference Interpreting" (EMCI) program ismertetése és magyarországi adaptálása</i>	79
---	----

Krónika

Hidasi Judit <i>Emlékezés Mikó Pálnéra (1920-1999)</i>	110
---	-----

Mikó Pálné <i>Rendhagyó gondolatok egy rendhagyó szótárról</i>	112
<i>(Bart István: Angol-magyar kulturális szótár)</i>	

Folyóiratszemle

Balaskó Mária <i>META – 43. évfolyam, 4.szám</i>	115
---	-----

Könyvszemle

Horváth Ildikó <i>Gile, Daniel: Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training</i>	121
--	-----

Wallendums Tünde <i>Shuttleworth, Mark & Cowie, Moira: Dictionary of Translation Studies</i>	126
---	-----

Kovács Judit	
<i>Flotow, Luise von: Translation and Gender</i>	128
Papp Vanda	
<i>Newmark, Peter: A Textbook of Translation</i>	132
Manzné Jäger Mónika	
<i>Stolze, Radegundis: Übersetzungstheorien: Eine Einführung</i>	134
Szóka Bernadett	
<i>Ammann, Margaret: Kommunikation und Kultur: Dolmetschen und Übersetzen heute</i>	136
Kiss Mónika	
<i>Maillot, Jean: La traduction scientifique et technique</i>	139
Konferencianaptár	143
Útmutatók	
Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára . . .	146
Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára	147
Visszanéző	
<i>Korábbi számaink tartalmából</i>	149
Ösztöndíjfelhívás	
<i>The János Kohn EUROCALL Scholarship</i>	152

Filozófiai szövegek fordítása

(1. rész)*

Albert Sándor

0. Bevezető

Két és fél évtizedes fordítói és kontrollszerkesztői tevékenységem alapján meggyőződésem, hogy létezik egy teoretikusan és empirikusan is viszonylag jól körülhatárolható szövegtípus, amelyet elméleti vagy *teoretikus diszkurzusnak* nevezhetünk, s e szövegtípus fordításának megvannak a maga specifikus (szemantikai, szintaktikai, stilisztikai stb.) problémái. Ez a cikk az elméleti diszkurzus egyik fajtájának, megnyilvánulási módjának, a *filozófiai diszkurzusnak* a fordítási problémáival foglalkozik. Előre kell bocsátanunk, hogy a cím talán egy kicsit többet ígér, mint amiről ténylegesen szó lesz: a filozófiai diszkurzus fordítási problémáinak bemutatására ugyanis csupán egyetlen Martin Heidegger-mű, a fordíthatatlanság archetípusának tartott *Lét és idő* különböző – magyar, francia, angol, olasz, spanyol – nyelvű fordításait fogjuk felhasználni. Mégis reméljük, hogy – bár a cím ambíciózusabbnak tűnik a tartalomnál – e konkrét Heidegger-művel kapcsolatban tett megállapításaink a megfelelő módosítások után kiterjeszthetők lesznek más filozófusok más (nyelvű) műveire és fordításaira is.

1.1. Filozófiai szöveg és filozófiai *diszkurzus*

E cikkben „szövegen” nem a szövegelmélet, szövegnyelvészet kutatási tárgya értendő, hanem inkább az, amit a francia nyelvű terminológia – a *langue/parole* dichotómia analógiájára, a *texte* oppozíciójaként – *discours*-nak nevez. Alkalmasabb magyar megfelelő hiányában mi is a *diszkurzus* szót fogjuk használni. A filozófiai diszkurzus, a *discours philosophique* a [franciául] *discours théorique (culturel)*-nek nevezett szövegtípus részét képezi (ld. erről bővebben Ladmiral 1981: 22–23), ez nagyjából az általunk „másodlagos irodalomnak” nevezett szövegek összefoglaló elnevezése. Fontosnak tartjuk annak kijelentését, hogy a magunk részéről az ilyen szövegeket – nem csupán a fordítás szempontjából, hanem egyébként is – éppúgy *műveknek* tekintjük, mint az ún. „elsődleges” irodalmi alkotásokat. Számunkra tehát a *Lét és idő* éppen olyan mű(alkotás), mint például a *Háború és béke*.

Minden filozófiai *szöveg*, filozófiai *mű* (a kettő nem mindig esik feltétlenül egybe!) a filozófiai *diszkurzust* reprezentálja, felfogható a filozófiai diszkurzus

---

* A cikk második, befejező részét következő számunkban közöljük (*A szerk.*).

egy-egy konkrét megjelenési formájának, és megfordítva: a filozófiai szövegek halmaza, összessége alkotja a filozófiai diszkurzust.

Egy francia nyelvű filozófiai szöveg egyfelől a francia nyelv filozófiai változata, másfelől a filozófiai írásmód [*philosophical writing; écriture philosophique*] francia változata. Minden filozófiai szöveg – és fordítása – felfogható egy nyelv valamilyen aktuális állapotának lenyomataként, egyszersmind ennek a filozófiai írásmódnak a lenyomataként, végül pedig úgy is, mint a szerző (fordító) tudásának, ismereteinek „enciklopédiájának”, pillanatnyi állapotának, lelki tényezőinek lenyomata. Ilyen értelemben minden szöveg egy nyelv és egy szerző (fordító) virtuális lehetőségeinek aktualizációja: a szöveg mindig konkrét szerzőhöz, helyhez és időhöz kötött „itt-és-most” [*hic et nunc*] alkotás.

A *filozófiai diszkurzust* tehát filozófiai, ideológiai, politikai stb. szövegek, eszszék, tanulmányok, értekezések reprezentálják; e művek nyelvezete általában argumentatív, gyakran metaforikus színezetű, az esetek nagy részében leíró jellegű, és mindig tartalmaz olyan szavakat – fogalmakat, speciális szakkifejezéseket, neologizmusokat –, amelyek jelöltje [*signifié*], referense nem mindig érthető vagy deríthető ki első pillantásra. Ennek az a fő oka, hogy a filozófia ma már egy *szakma*, és a filozófiának is – mint minden mesterségnek – megvan a maga kialakult szakmai zsargonja. E szavak, kifejezések túlnyomó része azonban semmilyen egy- vagy kétnyelvű szótárban nem található meg (vagy ha mégis, akkor teljesen más jelentéssel), ezért könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy olyan speciális *terminus technicusokkal* van dolgunk, amelyeket a szerző maga talál ki vagy hoz létre.

1.2. Az „érthetetlen” filozófiai szöveg

A filozófiai szöveg megértése még a nyelvet jól ismerő befogadó (olvasó, fordító) számára sem egyszerű feladat. Nemcsak azért, mert bizonyos előzetes filozófiai ismereteket tételez fel, hanem azért is, mert – mint már utaltunk rá – nyelvezete szokatlanul elvont, számos neologizmust, furcsa terminus technicust tartalmaz. És még ha többé-kevésbé megértette is a fordító a szöveget, igencsak nehéz dolga lesz magyar nyelven való újraserkerkesztésével, lévén hogy *a magyar filozófiai nyelvezet az absztrakciónak sokkal alacsonyabb fokán áll, mint a francia*. „A magyar nem a gondolkodók népe. Talán azoknak lenne igazuk, akik azt mondják: az absztrakt gondolkodás nem nekünk való, idegen a szellemünktől. Nem vagyunk a gondolkodók népe. S tudjuk, nem tagadható: nem létezett genuin magyar filozófia. Igaz-e hát, hogy magyarul gondolkodni annyit tesz, mint filozófiátlanul gondolkodni?” (Vajda 1993: 112). A magunk részéről nem vagyunk ennyire pesszimisták – az ilyen, meglehetősen leegyszerűsítőnek tűnő „magyarázatokat” az olyanokhoz soroljuk, mint amilyen például az a Veress Pétertől származó megállapítás, amely szerint a magyar nyelv nem arisztokratikus, hanem demokratikus: inkább a mellérendelést szereti, mint az alárendelést –, de az kétségtelen, hogy a magyar filozófiai nyelvezet még nem jutott el az absztrakciónak arra a fokára, mint a német vagy a francia. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a magyar nyelv alkalmatlan lenne arra, hogy a gondolkodás árnyalatait, finomságait kifejezze: mi a magyar filozófiai

nyelvezet jelenlegi fejletlenségéről beszélünk, aminek nyilvánvalóan egy sor történelmi és egyéb oka van. „Nem létezik filozófiátlan nép. Csak olyan népek vannak, akiknek soha nem adatott meg, hogy részesei legyenek a történelemnek és így sohasem válhattak a gondolkodók népévé” (Vajda 1993: 113, az eredetiben kurzív).

A filozófiai diszkurzus olvasói sokszor panaszkodnak a szöveg homályosságára, nehezen érthetőségére vagy éppen teljes érthetlenségére. Emmanuel Martineau francia filozófus saját *Lét és idő* fordításához írott előszavában hosszasan elemzi a „világos” [*clair*] és „érthetetlen” [*incompréhensible*] jelzők jelentését a heideggeri filozófia és általában a filozófiai diszkurzus vonatkozásában, és kimutatja e jelzők ellentmondásosságát (vö. Martineau 1985: 10–11). Mégis érdemes egy kicsit alaposabban körüljárunk ezt a fogalomkört. Elgondolkozhatunk például azon, miért tartanak a magyar olvasók érthetetlennek egy filozófiai szöveget? Nem képzelhető el, hogy a forrásnyelvi szöveg még érthető volt (de vajon hogyan lehetne ezt ellenőrizni?), és az „érthetlenség” éppen a fordítás nyomán keletkezett? Nem jártunk már valamennyien úgy, hogy egy lefordított szöveg(hely) értelmét csak az eredetivel való összehasonlítás nyomán tudtuk kideríteni? Mi lehet ennek az oka? Több ilyen ok is van. Jacques Derrida filozófiájának egyik alapterminusa, a *différance* például jelenleg három változatban is felbukkan a magyar filozófiai szaknyelvben: találkozhatunk vele *differancia*, *elkülönböződés* és *halasztódó-különbözés* változatban. Addig nincs is semmi baj, ameddig a magyar olvasó tudja, hogy *ugyanarról* a filozófiai terminusról van szó, és jó, ha azt is tudja, hogy Derrida szándékosan használja ki a *différer* [‘különbözni’, ‘(el)halasztani’] ige poliszémiaiáját – a létező *différence* és az általa „csinált” *différance* szó homofón alakok, a kiejtésben teljesen egybeesnek és csak az írásképpen térnek el egyetlen betűben egymástól –, s ezért gyakran ő maga teszi szinte fordíthatatlanná saját terminusait. De egy szöveg megértése távolról sem csak a *szavak jelentésének* megértését feltételezi. Számos negatív következménnyel jár az a tény is, hogy a fordítók gyakran összekeverik a *nyelvet, a szöveget és a szerző sajátosságait*: az értelmezési művelet során nem foglalnak állást abban a kérdésben, hogy valamely nyelvi jelenség a *kód* (a *langue*) inherens sajátossága, vagy a *szövegé*, esetleg az adott *szerző* filozófiai diszkurzusának részét képezi-e. Ezt pedig jó lenne eldönteniük, mert így elkerülhetnék, hogy terminus értéket tulajdonítsanak olyan szavaknak, amelyek nem az adott szerző terminológiájának részét képezik, hanem a forrásnyelv szokványos, rendes szavai, vagy megfordítva: a *szöveg* szignifikáns jegyeinek tekintsenek olyan nyelvi jelenségeket, amelyek a *nyelvet* (és nem a szöveget) sajátosságai.

1.3. A filozófiai szöveg fordításának koncepciói

Valamiféle előzetes elképzelésre, stratégiára, koncepcióra, elméletre, „filozófiára” a fordító részéről nemcsak filozófiai szövegek, hanem *minden* szöveg fordításakor szükség van. Az előzetes koncepció megléte egyébként minden ilyen, gyakorlati jellegű tevékenység fontos, sőt nélkülözhetetlen előfeltétele. Gondoljunk arra, hogy a középkori katedrálisok építőművészei sem úgy kezdtek el két oldalról építeni egy boltívet, hogy az előbb vagy utóbb valahol közepen majd

csak összeér, hanem előre elkészített, pontos tervrajzok alapján dolgoztak. Természetesen számunkra, mai olvasók számára érdekesebbek a *furcsa, szokatlan koncepcióval* készült fordítások: a régi fordítások nyelvileg sokkal pontatlanabbak voltak a maiaknál, olyannyira, hogy ezeket a régi átiratokat, „pragmatikai adaptációkat” ma már nem is tartjuk fordításnak. „Amit ma modern szóhasználatnál pragmatikai adaptációnak nevezünk, azaz a fordított műnek a célnyelvi olvasó igényeihez való alkalmazása, azt senki nem valósította meg jobban, mint például Dugonics András 1807-ben, amikor Voltaire *Zadigját Cserei, egy honvári herceg* címmel helyezte át hazai környezetbe, mi több a tizedik századbeli Magyarországra, Taksony vezér korába” (Klaudy 1997: 33). A fordítási koncepciónak a hiánya sajnos mindig tetten érhető a zavaros, érthetetlen, értelmetlen fordítások láttán, és még inkább kitűnik – specifikus jellegéből adódóan – a filozófiai diszkurzus esetében. Pedig az értelmezést a fordító nem takaríthatja meg magának és nem háríthatja át a szöveg olvasójára: „Filozófiai szövegek fordításakor [...] alapvető követelmény, hogy a fordításról való gondolkodás [*réflexion théorique*] állandóan kísérje a fordítás tényleges gyakorlatát” (Ladmiral 1981: 22). Csaknem ugyanezt mondja más szavakkal George Steiner is, aki szerint „[...] filozófiai szövegek fordítása során minden egyes felhasznált irodalmi eljárásnak kifejezetten analitikusnak kell vagy kellene lennie. [...] Filozófiai szövegek fordításakor a fordítónak a logikai gondolatmenet érthetővé tételére kell törekednie” (Steiner 1978: 317). Bár ez a követelmény kissé normatívnak tűnik, Steiner mondata azt sugallja, hogy a filozófiai diszkurzus fordítása során a fordító *irodalmi* eljárásokat használ fel, ennyiben tevékenysége a műfordítóéhoz közelít. Jean-René Ladmiral hármas felosztása szerint (vö. Ladmiral 1981: 23) a filozófiai szövegek fordítása a műfordítás és a szakfordítás *között* helyezhető el, egyaránt merít mindkét fajta fordítás eszköztárából. Bár ez a tipológiai besorolás meglehetősen leegyszerűsítettnek és árnyalatlanak tűnik (az alaposabb elemzés valószínűleg számtalan altípust tudna elkülöníteni), nem áll szándékunkban bemerészkedni a szövegelmélet és a szövegtipológia számunkra meglehetősen zavarosnak és ingoványosnak tűnő területére. Minket elsősorban e konkrét szövegtípus, a *filozófiai diszkurzus* specifikus jellemzői érdekelnek, ezek is elsősorban a fordítás szempontjából.

A filozófiai szövegek fordítói olykor hihetetlen kerülőutakon jutnak el céljukig és néha meglepő módszereket alkalmaznak. Michael Lazarin beszámol egy meglehetősen furcsa esetről, amelyet érdemes szó szerint idéznünk: „Mikor egy Heideggerről és Derridáról szóló cikkemet angolról japánra fordították, úgy láttam, hogy a feladattal megbízott hallgató meglehetősen tekervényes utat választott magának, mely több kultúrát és sok ezer évet ölelt fel. Először is lefordította a tanulmány kulcsszavait németre. Ez eléggé ésszerűnek tűnt, mivel valóban a német terminológia volt a fejemben, mikor a cikket írtam. Aztán a németet lefordította ógörögre. Ez azért volt szükséges, mert a görög filozófiai szókészletre meglehetősen kialakult már a japán buddhista megfelelők tárháza. Erről a középkori japánról aztán modern japánra fordította a cikket. Eztán elmondta nekem, hogy mindez valóban szükséges volt, mivel a japán nyelv igen kevésbé alkalmas arra, hogy a nyugati filozófiai nyelvvel megbirkózzon, különösen ha egy cikk e nyelv ‘lerombolásáról’ szól. A japánok jogosan büszkék arra,

hogy Heidegger *Sein und Zeit*jének japán fordítása a német kiadás után nem több, mint tizenkét évvel látott napvilágot” (Lazarin 1994: 9). Meg kell jegyeznünk, hogy a „japán buddhista megfelelők tárháza” és a görög filozófiai szó-készlet között meglehetősen ingoványos átjárón haladhatott keresztül a fordító, ugyanis „[...] figyelembe kell venni, hogy a szavak értelme a japán buddhizmusban nem olyan világos, mint a mi filozófiai és teológiai szakkifejezéseinké. Akik megpróbálnak egy zen szerzetessel vitatkozni, nemsokára észrevehetik ezt. Beszélgetésünk sokszor süketek párbeszéde, mert *ugyanazokat a szavakat más jelentéssel használjuk. Ugyanaz és mégis más*” – számol be saját tapasztalatairól egy – francia neve ellenére német – jezsuita atya.¹

Freud-életrajzában Ernest Jones leírja, milyen módszerrel fordította le Freud 1879-ben (húszéves korában) Stuart Mill egyik könyvét: „Freudnak különleges tehetsége volt a fordításhoz. Nem haladt fáradságos munkával mondatról mondatra, kifejezésről kifejezésre, hanem elolvasott egy bekezdést, becsukta az idegen nyelvű könyvet, s elgondolta, hogyan formálta volna meg ugyanezeket a gondolatokat egy német író; nagyon kevés fordító alkalmazza ezt a módszert”.² Készséggel elhiszük, hogy Freud tudott ezzel a módszerrel Stuart Millt fordítani, de hogy minden filozófust (például Heideggert) tudott volna-e, arra vonatkozóan erős kételyeink vannak.

★

Mint a bevezetőben jeleztük, a filozófiai diszkurzus fordítási problémáinak bemutatására *egyetlen szerző egyetlen művét* választottuk ki. Olyan művet, amely egyrészt jól reprezentálja a *filozófiai diszkurzust*, másrészt fordítása *valóban* felvet egy sor általános fordítási kérdést. Választásunk Martin Heidegger alapművére, az 1927-ben megjelent *Lét és idő*re esett, gondolataink kifejtéséhez a továbbiakban e mű különböző nyelvű (magyar, francia, angol, olasz és spanyol) fordításait használjuk fel. Célunk elsősorban *fordítási kérdések felvetése és az ezeken való teorizálás*, nem pedig e kérdések megválaszolása. Ennyiben magát Heideggert követjük, hiszen „a heideggeri módszer lényege: a kérdezés. Heidegger mindig ‘útban van’ a válasz felé” (Joós 1998a: 69)³. Mi a kérdezés módszerével azokat a stratégiákat, megfontolásokat, elemző és értelmező műveleteket próbáljuk meg – a különböző célnyelvi terminusok vizsgálata révén, mintegy „visszafelé” haladva – feltárni, amelyek nyomán a fordító eljut(hat)ott az általa legjobbnak vélt megoldás megtalálásához. Kérdésekről, *lehetséges utakról, megközelítési módokról, fordítói koncepciókról* lesz tehát szó, és nem áll szándékunkban (még a magyar nyelvű példák esetében sem) a különböző fordítói megoldások kritikai értékelése.

Sietünk leszögezni, hogy ebben a cikkben nem vállalkozunk sem Martin Heidegger filozófiájának ismertetésére⁴, sem Heidegger fordítással vagy nyelvvel kapcsolatos nézeteinek kifejtésére⁵, sem a *Lét és idő* (vagy más Heidegger-művek) részletes elemzésére. Mindazonáltal Heidegger ezen alapművének példaként való kiválasztása nem véletlen, hanem tudatos döntés eredménye: miközben a Heideggerrel foglalkozó kutatók ezt a művet a *fordíthatatlanság archetipusaként* emlegetik és – elidegenítő nyelvzete és a német nyelvhez való kötöttsége miatt – nyíltan tagadják vagy legalábbis megkérdőjelezzik fordíthatóságát,

az effajta elvi kijelentések ékes, gyakorlati ellenpéldái a *Lét és idő* létező, különböző nyelvű fordításai.

A cikkben az alábbi két, egymással összefüggő kérdéskör vizsgálatával foglalkozunk:

1. Milyen *stratégiával, koncepcióval, elméleti háttérrel, filozófiával* stb. közelítik meg a különböző fordítók a filozófiai diszkurzust; milyen megfontolások alapján döntenek az alapvető kulcsszavak, a heideggeri filozófiát meghatározó szakkifejezések célnyelvi ekvivalenseinek kiválasztása (esetenként megteremtése) során?
2. Milyen fordítói, esetenként *kompenzációs módszereket*, eljárásokat kénytelenek felhasználni az egyes fordítók annak érdekében, hogy elháríthassák azokat a nyelvi akadályokat, amelyeket az agglutinatív jellegű, a szintetikus eljárásokat természetes könnyedséggel alkalmazó forrásnyelv (a német), és az alapvetően más felépítésű, más szerkezetű, más morfológiájú célnyelvek (magyar, francia, angol, olasz, spanyol) között fennálló különbségekből erednek?

2.1. A „fordíthatatlan” Heidegger és fordításai

Nagyobb kockázat nélkül megjósolhatjuk, hogy a *Lét és idő* szövegéből az átlag magyar (francia, angol, olasz, spanyol stb.) olvasó gyakorlatilag semmit nem fog érteni. De a német anyanyelvű olvasók is ugyanilyen értetlenkedve állnak Heidegger mondatai előtt.⁶ François Vezin említi meg a francia Heidegger-kutató, Jean Baufret esetét, aki az École Normale Supérieure professzoraként ezt a tanácsot adta érdeklődő hallgatóinak: „Ha el akarják olvasni a *Lét és időt*, tanuljanak meg németül” (Vezin 1986: 515). Kell-e csodálkoznunk ezen a tanácson, ha például a heideggeri *Gelassenheit* szóval kapcsolatban Jean Baufret így vélekedik: „A *Gelassenheit* szó fordíthatatlan. [Franciára] mégis lefordították, a ‘sérénité’-vel. Ez a megoldás nem túl szerencsés, mert ha ezt visszafordítjuk németre, akkor a ‘sérénité’ inkább a *Heiterkeit*-nek felelne meg. Heidegger egyik figyelmes olvasója teljesen más szót javasolt, az ‘acquiescement’-t, melynek latin *quies* töve jobban visszaadja a *Gelassenheit*-ben valóban benne rejlő nyugalmat. Az ‘acquiescement’ azonban németre visszafordítva *Zustimmung, Einwilligung*. [...] Amikor én a *Gelassenheit*-et olvasom, akkor magamban [...] egy másik szót is kimondok, amely a latinból az olasz nyelven át került be a franciába: a ‘désinvolture’-t. Ez egy igen nehezen érthető szó. Ha helyét meg akarnánk határozni a német nyelvben, akkor valahol az *Unbefangtheit* és az *Ungeniertssein* között jelölhetnénk ki. [...] A ‘désinvolture’ meg is felel, meg nem is felel meg a *Gelassenheit*-nek. [...] A *Gelassenheit* ugyanakkor *Umfängnis* is...”, stb. stb. (Baufret 1986: 138). Az idézett terminusok pontos magyar fordítását ezúttal mellőzzük. Sokkal fontosabbnak érezzük Jean Baufret-nek azt a megállapítását, hogy egy francia szó jelentése „két német szó közé” esik. A fordító maga is sokszor érzi ezt, neki mégis *egyetlen* célnyelvi ekvivalenst kell találnia az adott forrásnyelvi terminusra, nyilvánvalóan nem fordíthat le egy forrásnyelvi szót abban a felfogásban, hogy jelentése „két célnyelvi szó között” van.

Emmanuel Martineau francia filozófus bevallja, hogy „soha nem találkozott egyetlen olyan olvasóval sem, aki a szóban forgó fordítás alapján [a *Sein und Zeit* első, 1964-ben megjelent, nem teljes francia nyelvű fordításáról van szó, A. S.] képes lett volna ‘megérteni’, még kevésbé tanulmányozni a *Lét és időt*” (Martineau 1985: 5). De idézhetjük Henri Meschonnicot is: „Amit Heidegger a német nyelvvel művel, az annyira specifikus, hogy egyesek már ‘heideggeri nyelvről’ [*langue heideggerienne*] beszélnek, amelynek legszembetűnőbb sajátossága a fordíthatatlanság” (Meschonnic 1990: 296). Marc Froment-Meurice ezt írja a *Mi a metafizika?* című Heidegger-szöveg francia fordításának előszavában: „Tagadhatatlan, hogy Heidegger szinte valamennyi alapszava ‘fordíthatatlan’, ami nem azt jelenti, hogy egy német anyanyelvű olvasónak könnyebb lenne megérteni őket. Épp ellenkezőleg: egy olyan terminus, mint a *Dasein*, a heideggeri használatban németre is lefordíthatatlan; Heidegger saját anyanyelvén belül is megteszi azt a legtöbbször jelentéktelen csúsztatást, amelynek következtében a német nyelv önmagához képest szinte idegen nyelv lesz” (Froment-Meurice 1985: 29). A szerző a *Dasein* példáját említi és azt mondja, hogy azzal, hogy Heidegger a szó második szótagjára, vagyis a *Sein*-re helyezi a hangsúlyt, jelentéktelenné tűnő szemantikai csúsztatást hajtott végre rajta, ami elbizonytalanítja még a német olvasót is. E. Martineau szerint a *Dasein* szót más nyelvekre maga Heidegger is fordíthatatlannak tartotta, akárcsak a görög *logos*t vagy a kínai *tao*-t (Martineau 1985: 8). De említhetnénk Heidegger olyan kedvelt módszereit is, mint a fonémáig levitt etimologizálás vagy az alapszónak különböző prefixumokkal, preverbiumokkal való ellátását. Az olyan szavak, mint a *fragen* igéből képzett *befragen*, *Befragte*, *erfragen*, *Erfragte*, *Gefragte* stb., vagy a *rufen* igéből képzett *berufen*, *aufrufen*, *ausrufen*, *anrufen*, *hinrufen*, *nachrufen*, a lexikális jelentésükben egymáshoz nagyon közel álló *Ding* és *Sache* vagy a *Grund*, *Wesen* és *Boden* (és még hány ilyen van!) szavak értelmének pontos feltárása és lefordítása nem könnyítik meg a fordítók dolgát. Miért ez a teljes érthetlenség? Valóban ennyire érthetetlen (és fordíthatatlan) szerző lenne Heidegger? És ha igen, akkor minek tekintjük az idegen nyelveken kétségtelenül létező Heidegger-szövegeket? Ha ezek a szövegek nem fordítások, akkor *mik?*

★

Ha egy szerzőt ennyire fordíthatatlannak tartanak, az mindenképpen érdemes a tüzetesebb vizsgálatra. Menjünk egy kicsit közelebb magához a szöveghez. A heideggeri nyelv elemzésének külön könyvet szentelő Henri Meschonnic Jean-François Marquet nyomán idéz egy mondatot a *Vom Wesen des Grundes* című Heidegger-mű harmadik kiadásának előszavából, e mondatról J.-F. Marquet így nyilatkozik: „Ez a szövegrész németül teljesen világos, szerintünk azonban tulajdonképpen lefordíthatatlan” (vö. Meschonnic 1990: 296–297). Vegyük egy kicsit közelebről szemügyre ezt a „teljesen világos, de lefordíthatatlan” mondatot. Így hangzik:

„*Jenes nichtende Nicht des Nichts und dieses nichtende Nicht der Differenz sind zwar nicht einerlei, aber das Selbe im Sinne dessen, was im Wesenden des Seins des Seienden zusammen gehört.*” (ld. *Wegmarken*, 21. oldal)

[A semminek az a semmítő semmije és a különbségnek ez a semmítő semmije egyáltalán nem egyforma, hanem ugyanaz, abban az értelemben, ami a létező létének létrejövésében össze-tartozik.]

Hogy egy Heidegger-kutató németül tökéletesen megért egy mondatot, saját anyanyelvére mégsem képes lefordítani, az sok mindent elárul. Gondolhatunk arra, hogy a fordítás ma már egy *szakma*, és íme: mennyire nem ugyanaz valamit megérteni és másokkal megértetni. De ugyanígy *szakma* lett a filozófia is, és egy Heidegger a legapróbb részletekig ismerő filozófus joggal vélheti úgy, hogy Heidegger egy-egy gondolata annyira a német nyelvhez kötöten van megfogalmazva, hogy nyelvi burkától megfosztva már nem ugyanazt jelenti. Elgondolkodhatunk azon is, hogy vajon miért olyan nehéz ezt a mondatot lefordítani? Szerkezete egyáltalán nem bonyolult, más nyelvekre szinte szóról szóra át lehet kódolni, neologizmust nem tartalmaz (de ha tartalmazna is, egy Heidegger-kutató ezekhez nyilvánvalóan hozzá van szokva, különösebb meglepetést nem okozhat neki), legfeljebb fogalmi megértése, interpretálása vethet fel problémákat. Akárhogy van is, a fenti – J.-F. Marquet által „lefordíthatatlannak” tartott – mondatot Henri Meschonnic egyáltalán nem tartja annyira fordíthatatlannak, nyomban elő is hozakodik saját javaslatával:

„*Ce rien riennant du rien et ce rien riennant de la différence ne sont de vrai en rien un, mais le même au sens de ce qui dans l'essence de l'être de l'étant appartient ensemble*”.

Lábjegyzetben még azt is megindokolja, miért vezette be a német „Wesend” megfelelőjeként a születés [*naissance*] mozzanatára jobban emlékeztető *essence* neologizmust a megszokottabb *estance* helyett (Meschonnic 1990: 297).

Jogosan vetődik fel a kérdés: tényleg feltétlenül meg kell-e tanulni németül a *Lét és idő* tanulmányozásához, vagy idegen nyelvű fordításai képesek *helyettesíteni* az eredeti szöveg ismeretét? Vajon hogyan nyilatkoznak erről maguk a fordítók?

Heidegger csaknem minden fordítója utal arra, hogy fordítása nem helyettesítheti az eredetit, és felszólítják az olvasót *az eredeti szöveg és a fordítás együttes tanulmányozására*. „Az a gondolat, hogy fordításunk lefedje az eredeti szöveget, hogy a helyébe lépjen és felmentsen annak tanulmányozása alól, pontosan az ellenkezője annak a célnak, amelyet magunk elé rúztünk” (Vezin 1986: 515). Joós Ernő Heidegger fordításai (*A dolog* és *A nyelv* címmel) nemrég két nyelvű kiadásban jelentek meg, idézünk az előszóból: „A fordításnál egy célunk volt, hogy amennyire Heidegger gondolatai megengedték, a magyar nyelv szellemében próbáltuk újításait visszaadni, lehetőleg érthetően és világosan. [...] Hogy ezt a célt mennyire sikerült elérnünk, azt az olvasónak kell meglátnia. Ezért adjuk a magyar szöveggel szemben a német eredetit. Aki erre az összehasonlításra vállalkozik, az könnyen felfedezi, hogy nem szavakat, hanem gondolatokat fordítottunk, tehát gyakran új fordulatokat, sőt új terminusokat is be kellett vezetnünk. hogy célunkat elérjük” (Joós 1998b: 4). Fehér M. István ugyancsak explicit módon fogalmazza meg fordítási koncepcióját: „A Heideg-

ger által művelt fenomenológiai-hermeneutikai filozófia értelmében egy fordítás nem akkor sikeres, ha a szavakat több-kevesebb hűséggel és pontossággal lefordítja, hanem ha *magát a dolgot* képes – annak előzetes megértése alapján – valamiképpen megszólaltatni. Ha képes erre, akkor elkerülhető a ‘heideggerizálás’, vagyis az ezoterikussá válás Heidegger által olyannyira kelletlenül szemlélt veszélye is. Ennek megfelelően arra törekedtünk, hogy az ezoterizmusokat minél inkább elkerüljük, s a mindenkori határokon belül lehetőleg gördülékeny, olvasható – mindenekelőtt pedig *magyar* – szöveget állítsunk elő” (Fehér M. 1992a: 22-23). A „mindenkori határokon belül” kitétel nyilvánvalóan arra vonatkozik, hogy a filozófiai diszkurzus fordítása során a megfelelő célnyelvi ekvivalens megtalálásához minden fordítónak kétféle megköötöttséggel kell egyidejűleg megbirkóznia: az egyik magából a *nyelvből*, a célnyelv morfológiai struktúrájából ered, a másik pedig a *discours*-ból, az adott szerző filozófiai diszkurzusából, a filozófiai szemantikából származik. A megköötöttségek tehát egyszerre *formai (morfológiai) és tartalmi (szemantikai)* természetűek. Az interpretációs különbségek – a hangsúlyok máshová helyezése – e kétféle megköötöttség valamelyikének előtérbe állításából fakadnak: ez okozza a heideggeri szakterminusok fordításának eltérését a vizsgált célnyelveken.

A *Lét és idő* angol fordítói is felhívják a figyelmet a fordítás nehézségére, de tagadják, hogy a mű fordíthatatlan lenne. „Nagyon nehéz könyv ez, még a német olvasó számára is, és annyira ellenszegül a fordításnak, hogy gyakran nevezték ‘fordíthatatlannak’. Úgy érezzük, hogy ez túlzás” (Macquarrie & Robinson 1994: 13). Majd a jól ismert fejtegetésekbe bocsátkoznak arról, mennyire szokatlan szavakat használ Heidegger, mennyire kiaknázza a német nyelv lehetőségeit stb., végül szólnak azokról a technikai megoldásokról (lábjegyzetek, magyarázatok, szögletes zárójelben megadott eredeti terminusok és különböző nyelvű glosszáriumok stb.), amelyek az angol anyanyelvű olvasót segíthetik a mű gondolatrendszerének megértésében. Ilyen szójegyzékeket, glosszáriumokat szinte minden Heidegger-fordítás végén bőségesen találhatunk.⁷ Nem mindenki osztja azonban azt a véleményt, hogy ezek valóban segítik a mű megértését: „Heidegger gondolkodása olyannyira mélyen gyökerezik a nyelvben, hogy komolytalan dolog volna szemére vetni homályosságát. Nem szándékosan ilyen, de számára ez elkerülhetetlen” – zárja Étienne Gilson Heidegger e művének francia fordításáról írott megjegyzéseit. Bevallja, hogy nagyon rosszul tud németül, ezért számára „Heidegger tökéletlenül érthető németül, viszont tökéletesen érthetetlen franciául”, ám a hibát nem Heidegger nagyszerű francia fordítóiban, hanem *magában a vállalkozásban* – vagyis a *fordításban* – kell keresnünk. Ha egy filozófus számára egy saját anyanyelvére lefordított szöveg „tökéletesen érthetetlen”, annak feltehetően nyomós oka van. Ezt az okot É. Gilson abban véli felfedezni, hogy „Heidegger fordítói pontosan ismerik azt a kapcsolatot, amely összeköti az általuk használt francia és az eredeti német szót: saját fordításaikat *az eredetén keresztül* értik franciául is. Azonban az, aki csak a fordítást olvassa, nem képes rekonstruálni az eredeti német nyelvű terminust a fordító által megadott célnyelvi ekvivalens alapján, és ha összeveti egymással az eredeti szöveget és a fordítást – erre sokszor maga a fordító kényszeríti őt azzal, hogy szögletes zárójelben megadja az általa javasolt célnyelvi

megfelelő német eredetijét –, akkor zavarodottsága nemhogy csökkenne, hanem tovább nő, mivel most már nem *egy* szöveg van előtte, hanem *kettő*, és egyre erősödő nyugtalansággal teszi fel magának a kérdést: milyen alapon tekinti magát az egyik szöveg a másik fordításának? Ezért van szükség a számtalan fordítói megjegyzésre, magyarázatra, kommentárra és glosszáriumra, amelyek semmiképpen nem helyettesítik a fordítás érthetőségét, világosságát” (Gilson 1987: 365). A filozófiai diszkurzus szavai, az egyes filozófémák fordítása körül újra és újra fellángoló szakmai viták, egyes szövegrészek (olykor teljes művek) újrafordítása óhatatlanul felveti a kérdést: vajon a filozófiai diszkurzusra nézve is érvényes-e az a felfogás, amely szerint a fordításnak mentesítenie kell az olvasót az eredeti mű elolvasása alól, hiszen ebben rejlik célja, célszerűsége [*finalité*]? Irodalmi művek fordítása, az ún. műfordítás esetében ez a követelmény nyilvánvalóan igaz, érvényességét nehéz lenne tagadni. De a filozófiai szövegek esetében, úgy tűnik, ennek az állításnak éppen az ellenkezője az igaz: talán éppen az a cél, hogy az olvasó érdeklődését *felkeltse* az eredeti szöveg (szövegrész, szak kifejezés, filozóféma stb.) megismerése iránt.

Saját „fordíthatatlanságának” mítosztá egyébként maga Heidegger is táplálta, ugyanakkor paradox módon fel is mentette szövegeinek fordítóit. Az 1966-os híres *Spiegel*-interjúban ezt nyilatkozta: „Valamely gondolkodást éppoly kevéssé lehet lefordítani, mint a költeményeket. Ezeket jobb híján körülírni lehet”. De kérdés, hogy a magyar, francia, angol, olasz stb. nyelvű Heidegger Heidegger-e (még), vagy csak gondolatainak más nyelven történő körülírása? Vannak-e, lehetnek-e kritériumaink ahhoz, hogy ezt eldönthessük? Olvassunk bele a *Lét és idő* különböző nyelvű változataiba, s egyelőre ne jelentsük ki elhamarkodottan, hogy ezek valóban *fordítások*. Tekintsük e szövegeket – amint egy francia nyelvű tanulmánykötetnek már a címe is jelzi (vö. Greisch 1987) – „*filozófiai tárgyakkal*”.

2.2. A heideggeri filozófiai diszkurzus „szavai”

A filozófiai diszkurzus talán legfontosabb sajátossága az (és ez különösen érvényes Heidegger filozófiai írásaira), hogy – mint már említettük – nagy számban található benne olyan speciális szavak, szakkifejezések, fogalmak, terminus technicusok, amelyek jelöltje (referense) a befogadó számára első olvasásra meglehetősen homályos, jelentése pedig érthetetlen. Heidegger magyar olvasója a *Lét és idő*ben nemcsak olyan, a köznyelvben is használatos szavakkal találkozhat, mint „idő”, „gond”, „halál”, „hívás”, „beszéd”, „hallgatás”, „fecsegség” stb., hanem olyan furcsa, sőt meghökkentő szavakkal, szóösszetételekkel is, mint „világiság”, „egész-volt”, „világban-benne-lét”, „egész-lenni-tudás”, „mindenkori enyémvalóság”, „már-valamihez-kötött-lét”, „hanyaglóan feltáruult” stb. Ezek a szavak – bármennyire furcsának, mesterségesen „csinálnak” tűnnek is – mégiscsak a magyar nyelv nyelvi egységei, még akkor is, ha ebben a formájukban esetleg semmilyen más diszkurzustípusban nem fordulnak elő. És mivel e szavakat egyetlen szótárban sem lehet megtalálni, az olvasó jogosan jut arra a következtetésre, hogy ezeket a szokatlan, idegen csengésű, a magyar fül számára sokszor bántóan magyartalan szóösszetételeket *maga a fordító* hozta

létre. De vajon feltétlenül szükség van-e ezekre a furcsa neologizmusokra? Nem lehetne-e elkerülni és megszokott magyar szavakkal helyettesíteni őket?

E jogos kérdés megválaszolásához érdemes a német eredetiben egy kicsit alaposabban szemügyre venni ezeket a szakkifejezéseket. A *Sein und Zeit* szövegében találunk teljesen hétköznapi német főneveket, mint például a *Zeit*, a *Rede*, a *Sprache*, a *Wahrheit*, a *Ruf*, a *Tod*, a *Welt* vagy a *Sorge*, ezek a német köznyelvben is nap mint nap előfordulnak. Más részük – ilyen például a *Zeitlichkeit*, az *Alltäglichkeit*, a *Weltlichkeit*, a *Verbogenheit*, a *Geworfenheit*, a *Geschichtlichkeit*, a *Jemeinigkeit* stb. – pontosan követi a német nyelv szokványos szóképzési eljárásait, így szótári jelentésüket viszonylag nem nehéz „összerakni”, felismerni, vagy legalábbis nagyjából sejteni. Találunk aztán furcsa, meghökkentő német szavakat is, ilyen például a *das Dasein*, a *das Da-sein*, a *das Selbst*, a *das Man*, a *die Stimmung*, a *das Seinsinn* vagy a *die Befindlichkeit*. És végül vannak a szövegben olyan, a német fül számára is szokatlan, furcsa szóösszetételek, mint a *das In-der-Welt-sein*, a *das Nur-noch-vor-sich-haben*, a *das Sich-auf-Sich-zukommenlassen*, a *das Sich-vorweg-schon-sein-in*, és a (valószínűleg a leghosszabb ilyen szóösszetétel, a nyolc tagból álló) *das Sich-vorweg-im-schon-sein-in-einer-Welt* stb. Olyan, szójátéknak tűnő tautologikus mondatokkal, mint *die Sprache spricht*, *das Nicht nichtet*, *die Welt weltet*, *das Licht lichtet*, *das Ding dingt*, stb. gyakran találkozunk Heidegger filozófiai írásaiban.⁸ Nem tudunk itt részletesen belemerülni annak tárgyalásába, *miért* volt Heideggernek szüksége erre a nyelvi megújulásra. Csak annyit jegyzünk meg, hogy az általa kidolgozott fundamentálonológia legfőbb célja a hagyományos metafizika meghaladása volt, és ezt a célt nem érthette volna el, ha ő maga is ugyanazt a nyelvet használja, mint a hagyományos metafizika. Emlékeztetünk arra, amit a *Lét és idő* elején a vállalkozásáról mondott: hogy újításait bevezesse, nem csak új szavakat kellett használnia, de még a nyelvtan szabályait is meg kellett szegnie (vö. *Lét és idő*, 136–137. old.).

Ezek a szokatlan, olykor öt-hat részelemből álló szóösszetételek elválaszthatatlanul hozzátartoznak Heidegger filozófiájához, azt mondhatnánk: *létezés módjuk a* (heideggeri) *nyelv*. Olyan fogalmak nyelvi kifejeződései ezek a szóalakzatok, amelyek *az absztrakció legvégső pontján rendkívül sűrített módon jelzik-jelölik egy hosszú gondolkodási és absztrahálási folyamat végpontját*. Megállapíthatjuk tehát: Heidegger filozófiai diszkurzusában ezek a gyakran öt-hat részelemből álló nyelvi egységek nem egyszerűen a német nyelv szavai – amelyeknek megvan a maguk rögzített, pontosan meghatározott, leírt (szótári) jelentésük, jelöltjük és referensük –, hanem *filozófiai szakkifejezések*, filozófiai terminus technicusok, „filozofémák”, amelyek specifikus (heideggeri) jelentése, értelme [*sens discursif*] – a különböző kontextuális átszövődések, át- és beszűrődések révén – a szövegben fokozatosan alakul ki, folyamatosan finomodik és válik egyre árnyaltabbá. A filozófiai szövegek fordítói pontosan tudják: jórészt ezen alapvető, meghatározó értékű szakkifejezések fordításán áll vagy bukik az általuk létrehozott fordítás (a célnyelvi szöveg) *minősége*, hiszen a filozofémák célnyelvi ekvivalensei döntően befolyásolhatják a szóban forgó filozófus (vagy filozófia) megértését, befogadását a célnyelvi olvasóközönség körében. Döntően meghatározza ezt a képet a fordítók megértő-értelmező tevékenysége, ők a saját

bőrükön érzik annak a mondásnak az igazságát, hogy teljes mélységében akkor értünk meg egy filozófiai művet, ha lefordítjuk.

Pusztán elméleti szempontból valószínűleg végeláthatatlan vitákat lehetne folytatni olyan kérdésekről, hogy ezek a többszörösen összetett heideggeri terminusok vajon tekinthetők-e német *szavaknak* vagy sem, milyen rendező elv alapján szerveződnek meg a szövegben és bukkannak fel a gondolatmenet adott pontján, hogyan illeszkednek egymáshoz, milyen mértékben befolyásolják egymás jelentését; a nyelvészeti elemzés pontosan le tudná írni morfológiai felépítésüket, létrehozásuk módját, lexikológiai „státusukat” stb. Ezek a problémák – nem nehéz belátnunk – tisztán *elméleti* kérdések. A fordítónak azonban nem az a dolga, hogy állást foglaljon ezekben az elméleti kérdésekben, hanem az, hogy *gyakorlati válaszokat adjon rájuk*: megfelelő célnyelvi ekvivalenst találjon például a *Befindlichkeit*, a *Zeitlichkeit*, a *Bestand* vagy a *Nichtigkeit* szóra, még akkor is, ha jól tudja, hogy ezek a szavak így, ebben a formában semmilyen német szótárban nem szerepelnek. „Például a ‘Bestand’ szó németben több mindent jelenthet, de a magyar fordító ennek csak egyik változatát adja; [...] hasonló szavaknak az értelme a heideggeri szövegben e szónak a többoldalú jelentéséből tevődik össze s így születik az új értelem, amit a szótár már nem tartalmaz” (Joós 1998a: 26). De egyébként sem a szótári jelentésüket kell(ene) átvinnie a célnyelvi szövegbe – még akkor sem, ha feltételezzük, hogy az említett szavak egy részének *van* valamiféle szótárban rögzített jelentése –, hanem azt a speciális diszkurzív értelmet, értéket [*valeur*], amelyet e szavak egy állandó, folytonos, bonyolult, árnyalt, rendkívül finom egymásrautalás, diszkurzív *cross-reference* során vesznek fel. A *Sein und Zeit* fordítóinak tehát ezt a sajátos értelmet kell megkísérelniük visszaadni a célnyelv nyelvi eszközeivel – amely a maga morfoszintaktikai struktúrájával mindig behatárolja lehetőségeiket –, és ez csak úgy lehetséges, ha sikerül feltárniuk a szóban forgó filozóféma (specifikusan heideggeri) szemantikáját.

De hogyan tudják a fordítók feltárni az adott filozóféma specifikusan heideggeri szemantikáját? Bonyolult probléma ez, amelynek megválaszolásához a nyelvfilozófiát kell segítségül hívunk. Induljunk ki a nyelv megszokott, hétköznapi szavaiból. „...[V]alamely szó használatakor képzettársítási viszonyok egész sora aktivizálódik a beszélő tudatában. Ezek a viszonyok azonban közvetlenül két fogalmi csomópont – a megnevezés tárgyáról azaz a denotátumról és a szó használatáról mint intencionális aktusról alkotott fogalom – révén válnak jelentésmeghatározó tényezővé. A denotátumról alkotott fogalmunk tartalmát azok a képzettársítási viszonyok határozzák meg, amelyek ezt a fogalmat a jelölt dologgal kapcsolatos lehetséges cselekvések és entitások fogalmaival kapcsolják össze a nyelvhasználó tudatában. [...] A szó használatáról alkotott fogalmunk tartalmát viszont azok a konceptuális viszonyok határozzák meg, amelyek a szóban forgó fogalmat más nyelvi aktusok fogalmi megjelenítésével fűzik össze. [...] A szavak jelentésüket voltaképpen ezekből a használatuk során aktivizált képzettársítási viszonyokból nyerik. Egészen pontosan azokból a relációkból, amelyek a szó denotátumáról és a szó használatának elemi aktusáról alkotott fogalmakat a kognitív háttér képzettársítási rendszerébe kapcsolják. [...] *Valamely szó jelentése nem más, mint a szó denotátumáról és használatáról alkotott*

fogalmak asszociatív kapcsolata” (Szécsi 1998: 81, kiemelés az eredetiben). És mi a helyzet a szavak egy speciális kategóriájának, az *elvont főneveknek* az esetében? „Az összetett fogalmi viszonyokat kifejező, rendszerint valamilyen elvont entitásra utaló kifejezések esetében a nyelv alapvető vonásaként meghatározott kognitív *tömörítésnek már egy magasabb fokával* találkozunk. Ez egyfelől azt jelenti, hogy denotátumuk fogalma az asszociatív fogalmi viszonyok igen széles tartományát foghatja át, másfelől pedig azt, hogy használatuk fogalma a denotátum komplex fogalmát még összetettebb fogalmi összefüggések részévé teszi. Az elvont fogalmakat felölelő asszociációs struktúrák komplexitása tehát elsősorban arra vezethető vissza, hogy ezek a struktúrák *a fogalmi reprezentációk különböző rétegeiből épülnek fel*. A nyelv pedig éppen általa válhat a kognitív tömörítés eszközévé, hogy elemei révén mind bonyolultabb, mind erősebben rétegzett fogalmi összefüggések kifejezésére nyílik lehetőség” (Szécsi 1998: 83, az én kiemelésem, A.S.). Azért idéztünk ilyen hosszasan Szécsi Gábor könyvéből, mert szerettük volna nyelvfilozófiailag is alátámasztani azt az elképzelésünket, amely szerint egy-egy ilyen sok részttagból álló összetett főnév az absztrakció, az általánosítás és a tömörítés, a fogalmi reprezentációk különböző rétegeiből felépülő gondolkodási műveleteinek eredménye. E fogalmak pontos jelentését valószínűleg soha nem lehet leírni, interpretálni viszont nagyon sokféleképpen lehet, amint azt a különböző célnyelvi ekvivalensek mutatják. De hogyan lehet őket értelmezni? Elsősorban a heideggeri szövegvilág alapján, de az értelmezésben közrejátszanak a fordító előzetes (filozófiai) ismeretei, világképe, mentalitása és egy sor szubjektív tényező is. Ha a fordító valamilyen módon interpretálni tudta a heideggeri szövegvilágot, akkor képes e filozofémák lefordítására is, ellenkező esetben azonban nincs túl sok esélye rá. Arra a kérdésre azonban, hogyan értették meg és hogyan interpretálták a fordítók ezt a szövegvilágot, csak akkor kapunk valamilyen (általában implicit, de meglepően sokszor explicit) választ, ha megnézzük: hogyan, milyen koncepcióval, milyen módszerekkel fordították le az ezt a filozófiát meghatározó alapterminusokat.

2.3. Hogyan fordítják a fordítók a heideggeri filozofémákat?

Az eddig elmondottak illusztrálására vegyünk egyetlen példát, a *die Befindlichkeit* főnevet, amelyet a *Lét és idő* egyik francia fordítója „csodálatosan elvontnak” (vö. Vezin 1986: 558), Joós Ernő filozófus pedig „túl sokatmondó terminusnak” nevez (Joós 1998a: 37), és amelyben nem nehéz felfedezni a (*sich*) *befinden* igét (jelentése a Halász Előd szerkesztette német-magyar szótár szerint: 1. van valahol, tartózkodik; 2. v. hogy van v. érzi magát). Maga a *Befindlichkeit* szó semmilyen egy-, kétnyelvű vagy filozófiai szótárban sem szerepel. A heideggeri alapterminusokat leltárba szedő Feick-index a *Befindlichkeit* et a *Stimmung* szó szinonimájaként adja meg, majd néhány olyan szöveghelyet közöl a *Sein und Zeit*-ből (főleg a 29. §-ból), amelyekben maga Heidegger nyilatkozik erről a terminusról, például azt mondja, hogy „A diszpozíció a jelenvalóletet belevettségében, és mindenekelőtt és többnyire a kitérő elfordulás módján tárja fel” (272–73. old.), végül összehasonlításképpen felsorol néhány egyéb heideggeri alapterminusot – olyanokat, mint az *Angst*, a *Furcht*, a *Geworfenheit*

vagy az *Erschlossenheit* – amelyek kapcsolatba hozhatók a *Befindlichkeit*tel vagy a *Stimmung*ggal (Feick 1991: 8). Ha ugyanebből az Indexből kikeressük a *Stimmung*ot is, akkor a 86. oldalon azt az útbaigazítást kapjuk, hogy: „Stimmung: ld. *Befindlichkeit*.” Ezen az úton tehát nem sokkal jutottunk előrébb, de annyit megtudtunk, hogy a *Befindlichkeit* és a *Stimmung* terminusok Heidegger nyelvében egymás szinonimái. Ha kikeressük a német-magyar szótárban a *Stimmung* szót is, akkor az alábbi jelentéseket találjuk: *die Stimmung* = 1. (zene) hangolás; 2. hangulat, kedv, lelki állapot, kedélyállapot; 3. politikai hangulat, közhangulat; 4. (műv) hangulat, tónus. A szótár tehát nyújt némi támpontot, ha nem is túl sokat: megadta az általunk keresett szó egyik szinonimájának lexikális jelentéseit. Olyan ez, mint egy nagyon pontatlan, elmosódott körvonalú térkép, amely arra azért mégis jó, hogy nagyjából tájékozódni tudjunk.

A hagyományos grammatikai-lexikográfiai elemzés is képes annyit kimutatni, hogy ez a szó egy nőnemű német főnév, amely tartalmazza a *finden* [‘találni’] tövet és az elvont főnevek képzésére a német nyelvben általánosan használt *-keit* szuffixumot. A fordítás szempontjából azonban ezek az információk szinte teljesen irrelevánsak, hiszen – mint mondtuk – a fordítóknak nem e szó szótári jelentését, hanem *speciális heideggeri értelmét*, értékét kell valamiképpen megteremteniük a célnyelven. Ez azonban nem könnyű feladat, mivel e filozóféma pontos jelentéstartalma – a különböző szemantikai be- és átszűrődések miatt – egyik nyelven sem adható vissza *egyetlen* célnyelvi megfelelővel. Nem csoda, hogy a *Sein und Zeit* három francia fordításában három különböző francia szót találunk a *Befindlichkeit* helyén. Az 1964-es első, nem teljes fordítás két fordítója *sentiment de la situation*-nak (szó szerint: ‘a helyzet érzése, helyzet-érzés’) fordítja, a mű 1985-ös Emmanuel Martineau készítette „kalóz” kiadásában az *affection* [‘szeretet, behatás, benyomás, érzés’] főnév szerepel, az egy évvel később a Gallimard kiadónál megjelent, egyedül jogosult „hivatalos” fordításban pedig egy furcsa neologizmust találunk, a *disposer* igéből gyártott *disposibilité*-t, amelyet ugyancsak nem lehet föllelni egyetlen francia értelmező szótárban sem. Heidegger nyelvéről írott könyvében Henri Meschonnic – újrafordítván a mű egyes szövegrészeit – az *état d’esprit* [‘szellemi/lelki állapot’] francia megfelelőt tartja a legalkalmasabbnak a *Befindlichkeit* visszaadására; Alexandre Koyré *affectivité*-nek fordítja, de lábjegyzetben megjegyzi, „szó szerint: *se portance*” (vö. Koyré 1971: 277). Az angol fordítás a *state of mind*-ot használja rá (úgy tűnik, ez a Meschonnic által használt *état d’esprit*-hez áll a legközelebb)⁹, az amerikai fordító, Joan Stambaugh a „(be)hangolás”, „összehangolás” jelentésű *attunement* főnévvel fordítja, az olasz fordításban a *situazione emotiva* [‘érzelmi helyzet, állapot’] szóösszetételt találjuk, a spanyolban pedig az *encontrarse*-t [‘vhol van, előfordul, található’]. A mű magyar fordításának Fehér M. István által írt előszavában a *hangoltság* megfelelőt találjuk rá, magában a műben pedig a *diszpozíció*t. Hogy miért kellett egy német szót latin tövű „magyar” megfelelővel fordítani, arra vonatkozóan a *Lét és idő* magyar kiadásának 268. oldalának lábjegyzetében az alábbi fordítói magyarázatot találjuk: „Diszpozíció (*Befindlichkeit*) – A *sich befinden* német ige egyrészt azt jelenti, hogy lenni valahol (találni magát valahol), másrészt hogy érezni magát valahogyan. A heideggeri *Befindlichkeit* terminus mindkét jelentést tekintetbe veszi. Olyan magyar

szót, amely ezt a nyelvi játékot visszaadta volna, nem találtunk. A latin eredetű diszpozícióban (*dispositio*) e kettős jelentéstendencia benne rejlik”. Illés Gyula Róbert teológiaprofesszor *Metafizikai naplójának* 2. részében egy terminusmagyarázatot állított össze azokról a fogalmakról, amelyek valamilyen módon összefüggenek a heideggeri halálfogalommal. Ebben a betűrendes jegyzékben is szerepel a *Befindlichkeit*, az alábbi magyarázattal: „*Befindlichkeit* = szituált-ság. Mivel ezt a fogalmat a félelemmel kellene összehasonlítani, így kétségtelen a halál fogalmának megjelölhetősége. Ez egyfajta hangulatot jelent, amelyben a lét önmagát feltárja, és tartalmát a halálról nyilvánvalóvá teszi.” (Illés 1992: 43).

Összefoglaló táblázat

A fordító (kutató) neve	A <i>die Befindlichkeit</i> fordítása	Szó szerinti jelentés
R. Boehm & A. de Waelhens François Vezin Emmanuel Martineau	<i>sentiment de la situation</i> <i>disposibilité</i> <i>affection</i>	a helyzet érzése 'készen állás vmire' [neolog.] szeretet, (meg)érintettség, érzés
Henri Meschonnic Alexandre Koyré J. Macquarrie & E. Robinson Joan Stambaugh Pietro Chiodi José Gaos	<i>état d'esprit</i> <i>affectivité, „se portance”</i> <i>state of mind</i> <i>attunement</i> <i>situazione emotiva</i> <i>encontrarse</i>	szellemi/lelki állapot érzelmi állapot, „viselkedés” szellemi állapot (be)hangolás, összehangolás érzelmi helyzet, állapot valahol van, található, elő- fordul
Vajda Mihály vezette munka- csoport Fehér M. István Illés Gyula Róbert	<i>diszpozíció</i> hangoltság szituáltság	hajlam, készség, kedv, hangulat [neologizmus] [neologizmus]

Természetesen a *langue*, a kód szintjén a felsorolt célnyelvi megfelelők nem feltétlenül szinonimái egymásnak, de *szinonimáknak tekinthetők* – egy adott filozoféma szinkrón (vagy akár diakrón) célnyelvi változataiként foghatók fel – *Heidegger filozófiai diszkurzusában*. De miért van ennyi célnyelvi változata a *Befindlichkeit*-eknek? Mi az oka annak, hogy kis túlzással minden Heidegger-fordító vagy -kutató más-más ekvivalenst javasol e szó célnyelven való visszaadására? A kérdés messzire vezet és a válasz rendkívüli óvatosságot igényel. Induljunk ki a különböző célnyelvi ekvivalensek *nyelvi* elemzéséből: ebből kideríthető, hogy e szó mely szignifikáns jegyének érvényesítését tartották fontosnak a különböző fordítók. Azt a tényt, hogy a *Befindlichkeit* *neologizmus*, csak F. Vezin és Fehér M. István vették tekintetbe: e két fordító maga is neologizmust gyártott a célnyelven, ami jól bizonyítja, hogy Heidegger fordítóinak nemcsak a diszkurzus, hanem gyakran a *langue* szintjén is fordítaniuk kell. A mű többi

fordítója saját anyanyelvében igyekezett találni olyan szót vagy szóösszetételt, amelynek *szemantikája* a legközelebb áll az eredeti német szó jelentéséhez: az angol fordítók és Meschonnic a szó *mentális tartalmát* tartották szignifikánsnak, Chiodi, Boehm & Waelhens, Stambaugh, Koyré és Martineau pedig az *érzelmit*. A „találhatóság”, „valahol levés” jegyet a spanyol fordító megoldása tartalmazza, a „hajlam, kedv, készség, hangulat” jegyet pedig Vajda Mihályké. Nyilvánvaló, hogy e célnyelvi megfelelők kiválasztásában vagy megkonstruálásában szerepet játszhatott az egyes fordítók filozófiai műveltsége, Heidegger filozófiájának és a Heideggerrel foglalkozó szakirodalomnak az ismerete, és az is feltételezhető, hogy a megfelelőnek tartott célnyelvi terminus kiválasztását vagy megalkotását hosszú reflexív és értelmező (hermeneutikai) elemzés előzte meg: a különbségek az eltérő interpretációk eredményei. *A célnyelvi ekvivalensek tehát azért különböznek egymástól, mert az egyes fordítók más és más hermeneutikai utat bejárva jutottak el az általuk legjobbnak vélt célnyelvi megfelelő megtalálásáig.* A filozófiai szövegek fordítói csaknem mindig kénytelenek az elő- vagy utószóban explicit módon is beszámolni arról, milyen megfontolások alapján döntöttek a végső célnyelvi ekvivalens mellett, milyen úton jutottak el az általuk legjobbnak, legpontosabbnak vélt terminus kialakításáig. A francia „kalóz” kiadás fordítója, E. Martineau például azért használja a *Befindlichkeit* francia megfelelőjeként az „affection” főnevet, mert szerinte „...Heidegger a Szent Ágoston-i *affectio* interpretálására használta fel ezt a kifejezést”, és semmiképpen nem tartja elfogadhatónak a „sentiment de la situation” megfelelőt (Martineau 1985: 310), François Vezin, az 1986-os „jogosult” francia kiadás fordítója pedig fél oldalnyi apró betűs megjegyzésben bizonygatja, milyen okok miatt volt kénytelen ő is neologizmust gyártani e heideggeri terminus francia nyelven való adekvát visszaadására (vö. Vezin 1986: 558–559).¹⁰

Felfogásunk szerint azért nehéz fordítani az ilyen szakterminusokat, mert egy-egy ilyen filozóféma hosszú, sokszor évekig tartó reflexív-gondolkodó-absztraháló folyamat végterméke, és soha nem egymagában, hanem mindig egy sor más, hasonló jellegű filozófémaival együtt jelenik meg az adott szerző filozófiai gondolkodásában. Az is könnyen belátható, hogy egy-egy ilyen filozóféma mindig az adott nyelvhez kötött, valamiképpen az adott nyelven történő gondolkodás eredménye. Miért adható akkor mégis vissza más nyelveken? Azért, mert egy dolognak a létét, vagyis az értelmét egy fogalom nem fejezi ki. A fogalom a létező létét csak korlátozza, leszűkíti. Ha nem ennyire heideggeri terminusokkal akarjuk ugyanezt kifejezni, akkor azt kell mondanunk, hogy *valaminek az értelme soha nem egy szó.* „Amit értelemnek nevezhetünk az a dolgokat világukhoz kapcsolja. Úgy is kifejezhetnénk, hogy az értelem *relatio*, kötelék, olyan kötelék, aminek se vége, se hossza” (Joós 1991: 189). Ez a gondolati-fogalmi rendszerbe való illeszkedés ugyan megkönnyíti az adott filozóféma fordítását, de ennek az állításnak az ellenkezője is igaz: ha a fordító valahol rálépett a hermeneutikai körre, elindult valamilyen irányba, valamilyen koncepció felé, akkor ez az irány már meghatározza vagy befolyásolja más filozófémák fordítását is. Ezért van sokszor az az érzésünk, hogy Heideggert minden nehézség nélkül lehetne „Szent Ágoston-i” felfogásban is fordítani.

Jegyzetek

1 Hugo M. Enomiya-Lassalle, S.J. 1995. *Zen. Út a megvilágosodáshoz*. Budapest: Meedio Kiadó 93. old.

2 Ernest Jones 1973. *Freud élete és munkássága*. Félix Pál fordítása, Budapest: Európa, 69–70. old.

3 „Heidegger egyik írása a következő címet viseli: *Holzwege* – erdei ösvények. Aki ismeri az erdőt, az tudja, hogy az erdőben számtalan ösvény van, amelyek mind az erdőt ‘járják’, egyik forrástól a másikig, egyik kilátótól a másikig vagy egyszerűen a vadak nyomát követik. Aki ezeket az ösvényeket ismeri, az ismeri az erdőt. A kérdés hasonló az erdei ösvényekhez. Célja nem az, hogy kivezessen az erdőből, kivezessen a Létből, hanem hogy bejárja az erdőt, bejárja a Lét számtalan területét – mivel a Lét a Minden” (Joós 1998a: 69). Heideggernek egyébként számos műve már címében is tartalmazza a *Weg* [‘út’] szót, vö. *Holzwege*, *Unterwegs zur Sprache*, *Feldweg*, *Wegmarken* stb. Hogy ebben a tekintetben a *Lét és idő* is csupán egy *út*, az már a mű utolsó lapjain is megfogalmazódik (vö. *Lét és idő*, 690).

4 Heidegger filozófiájának legjobb magyar nyelvű ismertetését ld. Fehér M. 1992b, amely részletesen közli a Heideggerrel kapcsolatos szakirodalmat is.

5 Heidegger fordításra vonatkozó nézeteit ld. egyebek mellett Gondek 1997 és Heidbrink 1997, nyelvvel kapcsolatos nézeteit pedig ld. Stassen 1973, Hirsch 1997 és Kockelmans 1990.

6 Illés Gyula Róbert teológiaprofesszor írja *Metafizikai naplójának* 2. kötetében: „A németektől sokszor kérdeztem, hogy milyen dolog egy németnek Heideggert németül olvasni, erre mindig az volt a válaszuk, hogy borzalmas dolog. Így kerülhetett azután arra sor, hogy Heidegger Daseinjében a kanti Subjektet próbálták megkeresni a német filozófusok...” (Illés 1992: 8).

7 Ebből a szempontból kétségtelenül a *Being and Time* a legalaposabb. A mintegy húsz oldalas „Glossary of German Expressions”-t (505–523) a hatvan oldalas (!) „Index of English Expressions” követi (524–583), majd az „Index of Latin Expressions” következik (584–585), végül a sort az „Index of Greek Expressions” zárja (586–587).

8 Íme néhány ilyen heideggeri tautológia: „die Welt weltet”, „die Sprache spricht”, „die Zeit zeitigt”, „der Raum räumt”, „das Ereignis ereignet” (*Unterwegs zur Sprache*), „das Ding dingt” (*Vorträge und Aufsätze*), és ide sorolhatjuk még a *Lét és idő* francia fordításában az *Es ruft* fordítását is („l’appel appelle”). Jean-François Courtine francia filozófus Heidegger és a fenomenológia viszonyát tárgyaló könyvében külön fejezetet szentel e tautologikus mondatok nyelvészeti és filozófiai elemzésének (Courtine 1990: 381–405), Henri Birault pedig Heidegger tautologikus mondatait az arisztotelészi tautológiákkal hasonlítja össze (Birault 1978: 31–35).

9 Joós Ernő szerint az angol fordítók a „mood” szóval adják vissza a *Befindlichkeit* terminust (Joós 1998a: 37), de erre sehol nem találtunk példát.

10 A *Lét és idő* magyar fordításának egyik recenzense sem tartja helyesnek a *Befindlichkeit* „diszpozíció”-val való visszaadását. „... ennél talán még az olyan sajátos magyar kifejezés is jobb lett volna, mint amilyen mondjuk a ‘kedély’” (Kociszky 1990: 160).

Irodalom

- Baufret, J. 1986. *De l'existentialisme à Heidegger. Introduction aux philosophies de l'existence*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.
- Birault, H. 1978. *Heidegger et l'expérience de la pensée*. Paris: Gallimard.
- Courtine, J.-F. 1990. *Heidegger et la phénoménologie*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.
- Fehér M. I. 1992a. Fordítói bevezetés Martin Heidegger: *Az idő fogalma* c. könyvéhez. Budapest: Kossuth.
- Fehér M. I. 1992b. *Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*. 2., bővített kiadás, Budapest: Göncöl Kiadó.
- Feick, H. 1991. *Index zu Heideggers ›Sein und Zeit‹*. 4., neubearbeitete Auflage. (1. Auflage: 1961). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Froment-Meurice, M. 1985. Notes préliminaires sur la traduction. In: Martin Heidegger: *Qu'est-ce que la métaphysique?*, traduit par Henry Corbin. Paris: Nathan, 28–30.
- Gilson, É. 1987². *L'Être et l'Essence*. Paris: Librairie philosophique J. Vrin.
- Gondek, H.-D. 1997. *Logos und Übersetzung. Heidegger als Übersetzer Heraklits – Lacan als Übersetzer Heideggers*. In: Hirsch, Alfred [Hrsg.] (1997), 263–348.
- Granel, G. 1985. Les langues sont des terminaux logiques. In: *Les Tours de Babel. Essais sur la traduction*. Mauvezin: Édition Trans-Europ-Repress, 155–179.
- Greisch, J. [éd.] 1987. *Le texte comme objet philosophique*. Paris: Beauchesne Éditeur.
- Heidbrink, L. 1997. Das Eigene im Fremden: Martin Heideggers Begriff der Übersetzung. In: Hirsch, Alfred [Hrsg.] 1997, 349–372.
- Hirsch, A. [Hrsg.] 1997. *Übersetzung und Dekonstruktion*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Illés Gy. R. 1992. *Metafizikai napló* 2. Kultúra és hit, 5. füzet. Szeged.
- Jóós E. 1991. *Isten és Léte. Körséta Heidegger, Kirkegaard, Nietzsche és más filozófusok társaságában*. Budapest: PallWest Kiadó.
- Jóós E. 1998a. „Magyar” Heidegger. Sárvár: Sylvester János Könyvtár.
- Jóós E. 1998b. *A dolog és A nyelv*. Sárvár: Sylvester János Könyvtár.
- Klaudy K. 1997². *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Kockelmans, J. J. 1990. Sprache – Hegel und Heidegger. In: Spaude, Edelgard [Hrsg.]: *Große Themen Martin Heideggers*. Freiburg: Rombach Verlag GmbH., 60–83.
- Kocziszky É. 1990. Csak a gondolkodó létezik. *Budapesti Könyvszemle*, II/2., 156–163.
- Koyré, A. 1971. *Études d'histoire de la pensée philosophique*. Paris: Gallimard.
- Ladmiral, J.-R. 1981. Éléments de traduction philosophique. In: Ladmiral, J.-R. & Meschonnic, H. [sous la direction de] „La traduction”. Numéro spécial de la revue *Langue Française*, No. 51., Paris: Larousse, 19–34.
- Lazarin, M. 1994. A fenomenológia és Japán. In: *Athenaeum*. Vol. II/1994, Budapest: T-Twins, 3–17.

- Macquarrie, J. & Robinson, E. 1994. Translators' Preface to *Being and Time*. Harper & Collins: San Francisco, 13–16.
- Martineau, E. 1985. Avant-propos du traducteur. In: Martin Heidegger, *Etre et Temps*. Paris: Authentica, 5–13.
- Meschonnic, H. 1990. *Le langage Heidegger*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Stassen, M. 1973. *Heideggers Philosophie der Sprache in «Sein und Zeit»*. Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann.
- Steiner, G. 1978. *Après Babel. Une poétique du dire et de la traduction*. Paris: Albin Michel.
- Szécsi G. 1998. *Tudat, nyelv, kommunikáció*. Budapest: Áron Kiadó.
- Vajda M. 1993. Megújulás a középből? Avagy: olvasható-e Heidegger magyarul? In: *A posztmodern Heidegger*. Budapest: T-Twins & Századvég, 110–115.
- Vezin, F. 1986. Au sujet de la traduction. In: Martin Heidegger, *Etre et Temps*, Paris: Gallimard, 515–590.

Megvásárolható a Corvina Könyvklubjában:
1051 Bp., Vörösmarty tér 1. II. em. 201.
Nyitva: hétfőtől csütörtökig 9–16 óra,
pénteken 9–14 óra között.
Telefon: 317-5185

Cheltenham Ladies College 1853-ban alapított előkelő → *Public school* lányok számára

chemistry „felvilágosult”, „művelt”, „divatos” emberek már csakis a rokon- és ellenszenv vegytanát értik rajta, mely *works or doesn't work*.

Chequers (Court) a mindenkori brit miniszterelnök vidéki rezidenciája Londontól északnyugatra, a *Chiltern Hills*-ben (a → *Cotswolds*-ban) 1917 óa.

Cheshire Cat a macska az → *Alice in Wonderland*-ben, mely lassan eltűnik a szem elől, míg nem csak a mosolya (vö. „... mint a fakutya”) marad belőle a légben lebegve.

Cheshire cheese eredetileg *Cheshire*-ben készített, tömbben vagy szeletelve árult, fehér, száraz és morzsálló, a sótlantól (*mild*) a csipősig (*sharp*) terjedő ízű sajt; laza állaga révén könnyen penészedik, és így készül a *blue Cheshire*, amit azelőtt egyszerűen romlottnak tekintettek.

Cheviots alacsony hegylánc Northumberlandben, Anglia és Skócia határán, mely évszázadokon át volt csetepaték színhelye.

Az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem (*A nyelvi játékok fordíthatóságáról*)*

Forgács Erzsébet

0. Bevezetés

A kommunikációs partnereknek – „normális esetben” – az a közös céljuk, hogy kizárják a többértelműség okozta félreértéseket, s ezért megpróbálják közlendőjüket úgy megfogalmazni, hogy megnyilatkozásuk csak egyféleképpen legyen interpretálható. A beszélő megnyilatkozásaiban követi Grice konverzációs maximáit, azaz a közlés informativására, igazságértékére, relevanciájára és egyértelműségére vonatkozó elvárásokat.¹ Ezeket a kooperációs maximákat azonban sokszor figyelmen kívül hagyjuk. Egyes szövegfajták lényege pedig éppen abban áll, hogy az utolsóként említett kommunikációs elvárást nem teljesítik.² Ezekben a szövegekben az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem jelentkezik.³

Ahhoz, hogy az ambiguitáson alapuló nyelvi játékot megértsük, kiváló nyelvtudásra, nyelvi kreativitásra és nem utolsósorban humorérzékre van szükségünk. A nyelvtudás, illetve a nyelvi tudatosság egy bizonyos szintjén az ambiguitáson alapuló nyelvi játékok mind az anyanyelvi, mind pedig az idegen nyelvi oktatásban sokszíniűen felhasználhatók, mivel: gyakrak elmések és humorosak, szolgálják a motivációt; a tanulók a nyelvi rendszer addig még számukra ismeretlen összefüggéseit fedezhetik fel; tudatosulhatnak bennük azok a veszélyek, amelyeket egy többféleképpen értelmezhető nyelvi közlés okozhat. Végül még egy érv, amely a nyelvi játékok oktatásban való felhasználása mellett szól: segítségükkel több nyelvi diszciplína kérdései együttesen vizsgálhatók. Az ambiguitás összeköti ily módon pl. a lexikológiát, a szemantikát, a pragmatikát, a frazeológiát és a fordítástudományt stb.

Az ambiguitás mint a nyelvi játék alapja legpregnánsabban a viccben jelenik meg, mivel a vicc kulcsszavai sokszor többjelentésű vagy azonos alakú szavak. Nyelvi leleményen alapuló viccekről van itt szó, nem pedig szituációs viccekről.⁴ A továbbiakban ambiguitáson alapuló magyar vicceket veszek szemügyre, mégpedig azzal a céllal, hogy megvizsgáljam, az effajta nyelvi leleménynek milyen típusai különböztethetők meg nyelvünkben, s ezek mennyiben fordíthatók németre.⁵ A magyar példák mellett néhány német kiinduló nyelvi példát is említek, és röviden más szövegfajtákkal is szemléltetem az ambiguitás szövegkonstituáló szerepét.⁶

---

* Forgács E. 2000. Az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem. A nyelvi játékok lefordíthatóságáról és lefordíthatatlanságáról. Elhangzott: *A nyelv szerepe az információs társadalomban*. X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2000. április 18–20.

Az ambiguitás fajainak elkülönítésénél az volt a fő szempont, hogy a többértelműség melyik nyelvi síkon jelenik meg. Ezek alapján a következő fontosabb csoportokat különböztetem meg:

- (1) grammatikai ambiguitás (morfológiai, szófaji és strukturális ~);
- (2) lexikai-frazeológiai ambiguitás (homonímia, homofónia, poliszémia, etimológiai játék, frazeológiai ~);
- (3) kommunikatív-pragmatikai ambiguitás.

1. Grammatikai ambiguitás

1.1 Morfológiai ambiguitás

Egy ember kétségbeesetten kapálódzik a vízben, látja, hogy távolabb egy csónakban halászok ülnek.

- **Halászok, halászok!** – kiabálja. Mire megszólal az egyik halász:
- Mi is, de csöndben!

A két morféma – *-ok* mint *-o* kötőhangzó + *-k* a többesszám jele és *-ok* mint igei személyrag – homonim, formai egybeesésük szép példája az intralingvális jelentés, azaz az egy adott nyelven belüli két nyelvi jel kapcsolata – *halászok* mint ige és *halászok* mint főnév – lefordíthatatlanságának. A nyelvtani homonímia ugyanis nyelvspecifikus jelenség.

1.2 Szófaji ambiguitás

- Anyu?! **K**imehetek focizni?
- **K**i.
- Hát én.

Egy szóalak kétféle szófajtani besorolhatósága ismét az adott nyelv sajátja (*ki* mint igekötő és *ki* mint kérdőnévmás).

1.3 Strukturális ambiguitás

A strukturális ambiguitás egyrészt azzal magyarázható, hogy ugyanazon nyelvi formával különböző relációkat fejezhetünk ki, másrészt ugyanazon reláció különböző nyelvi formákkal, szerkezetekkel is megfogalmazható.

1.3.1 Szintaktikai ambiguitás

A szintaktikai ambiguitás abból fakad, hogy a mondaton belüli függőségi viszonyok nem egyértelműek: a felszíni struktúrának több mélyszerkezet is megfeleltethető:

Vásárló az eladónak: „Fel szeretném próbálni a piros ruhát a kirakban.” – Mire az eladó: „Rendben, ha akarja, de van próbafülkénk is.”

A német fordításban a szintaktikai ambiguitás megőrződik:

Kundin zu der Verkäuferin: „Ich möchte das rote Kleid im Schaufenster anprobieren.” – „Gut, wenn Sie wollen, aber wir haben auch Kabinen zum anprobieren.”

1.3.2 Összetett szavak⁷

A többféleképpen értelmezhető összetett szavak sok hasonlóságot mutatnak a szintaktikai ambiguitással, hiszen itt is arról van szó, hogy egy felszíni formának több mélyszerkezet is megfeleltethető.⁸

A szóösszetétel köztudottan az egyik legkedveltebb szóalkotási mód, hiszen komprimált kifejezést tesz lehetővé: sok szóösszetétel jelentése csak bonyolult körülírással volna lehetséges. Éppen komprimáltságuk miatt azonban a szemantikai viszonyokat nem fejezik ki explicit módon, s így nem olyan egyértelműek, mint egy szintagma.⁹

1.3.2.1 Idiomatizált kompozitumok

Némely alárendelő kompozitum oly mértékben idiomatizált, hogy az adekvát szókapcsolatba való transzformáció nehézségeket okoz (v.ö. Schippan 1984: 105 k.) vagy a determináns és a determinált közötti járulékos szemantikai elem játékosan figyelmen kívül hagyható.

Ilyen idiomatizált szóösszetétel *szarkaláb* szavunk:

A szarka kesereg: „Öregszem. Már a szemem körül hordom a lábam.”

A vicc németre egy az egyben lefordítható (v.ö. m. *szarka* = ném. *Kräh*e; m. *szarkaláb* = ném. *Krähenfuß*):

Der Krähe beklagt sich: „Ich werde älter. Ich trage schon meine Füße um meine Augen.”

1.3.2.2 A mélyszerkezet (determináns és determinált kapcsolatának) antikonvencionális értelmezése

Az erősen ittas, cikkcakkban közlekedő autóvezetőt megállítja a rendőr szilveszter éjszakáján: „Egy **alkoholteszt**et kell csinálnunk magával.” – Mire az autós: „Ez nagyszerű! Melyik kocsmába megyünk?”

A vicc poénja az összetétel mélyszerkezetének, azaz a determináns és a determinált kapcsolatának antikonvencionális értelmezésén alapul, mely németre minden nehézség nélkül lefordítható:

Ein Autofahrer fährt in der Silvesternacht Schlangenlinien und wird von der Polizei gestoppt: „Wir müssen mit Ihnen einen **Alkoholtest** machen!” – Darauf der Fahrer: „Wunderbar! In welche Kneipe gehen wir denn?”

1.3.2.3 Remotiváció dekompozícióval

Az öszetétel determináns és determinált tagja közötti viszony több, mint egy egyszerű meghatározási viszony. A dekompozíció, azaz az öszetétel szintagmára való bontása remotiválja az öszetételt, a két jelentés azonban nem egyezik meg, hiszen például a *mérgesgomba* nem egyenlő a *mérges gombával*, vagy a *kezesbárány* a *kezes bárány*-nyal (vö. Fischer & Uerpmann 1987: 81 k.):

Szabóéknál a szomszédban nagy családi csetepaté volt. Mikor a vihar lecsendesedett, megkérdezi a kis Zsuzsi: „Anyu, ezt mondják **vadházasságnak?**”

A németre való fordítás öszetétellel nem oldható meg, a jelzős szó szerkezet azonban játékosan kétféleképpen értelmezhető, ily módon tehát a fordítás lehetséges:

Bei Schneiders hat es einen kräftigen Ehe Streit gegeben. Als sich die Wogen wieder geglättet haben, fragt die kleine Susi: „Mutti, nennt man das eine **wilde Ehe?**”

1.3.2.4 Homonim öszetételi tag

„Melyik a legsárgább madár?” – „???” – „A **citromhéja.**”
 „Hogy hívják a medve mellszobrát?” – „???” – „**Mackófölső.**”

Az azonos alakú szavak az egyes nyelv sajátjai, fordításuk gyakorlatilag lehetetlen.

1.3.2.5 Öszetételi határ játékos eltolása

Egyes szóösszetételekben az öszetételi határ játékos eltolásával az öszetett szó két másik komponensre bomlik, amelyek külön-külön értelmes szót alkotnak, de az eredeti szóösszetétellel szemben jelentésük merőben más:

„Mi a **villamosszék** kisöccse?” – „???” – „Az elektromos **kisülés.**”

A *kis-ülés* és a *ki-sülés* öszszjátéka a németben nem adható vissza.

1.3.2.6 Dekompozíció homofónián alapuló átértelmezéssel

Dekompozíció történhet az öszetétel egy tagjának (például mint idegen szónak) hangzásazonosságon (homofónián) alapuló átértelmezésével is:

„Mit söpörnek a repülőtéren?” – „???” – „**Airport.**”

Az efféle játékos népetimológiás összecsengés nyelvspecifikus jelenség, ezért nem fordítható, illetve a nyelvi játék lényege is éppen abban van, hogy nem szabad lefordítani.

1.3.3 Zeugma

A zeugma olyan szerkezetet jelent, amelyben egy szónak együtt szerepelnek olyan lehetséges bővítményei, amelyek szemantikailag nem kompatibilisek egymással. A zeugmához hasonló nyelvi játékon alapul a következő – németre megintcsak lefordíthatatlan – vicc :

A róka koma sétál az utcán. Egyszer csak az egyik sarkon megpillantja a nyuszikát, aki egy bunkósbótot magasba emelve várakozik. Megkérdi tőle:

- Szervusz, hát te **mit állsz itt?**
- **Bosszút.**

2. Lexikai-frazeológiai ambiguitás¹⁰

2.1 Homonímia

Az a jelenség, amikor két (vagy több) szó formailag megegyezik, ugyanakkor jelentéseik között (mai nyelvérzékünk szerint) semmiféle kapcsolat nincs, más nyelvre nem fordítható:

Két párna beszélget:

- Hogy vagy?
- Rosszul.
- Miért?
- **Huzatot** kaptam.

(Vö. m. huzat – ném. (Luft)Zug és Bezug.)

2.2 Homofónia

A homofónia, azaz két ortográfiailag, etimológiailag és szemantikailag különböző szó összecsengése a fordító elé áthidalhatatlan akadályt állít:

- Mi az **aszkézis?**
- A majom lába, mert hogy **az kéz is.**

A tulajdonnevekkel való játék a homofóniás nyelvi viccek kedvelt eszköze:

Bemegy az olasz negyed húsboltjába a fiú. A hentes kérdi: – „Mi kell, Angelo?” – Mire a fiú: – „**Máj kell, Jackson!**”

A homofónia jelenthet hasonló hangzáson alapuló összecsengést is (vö. a *morzsák* selypítő kiejtését: *molyzsák*):

- Mi az a **molyzsák?**
- Apjó pici kenyéjdajabkák.

Két elektron beszélget. – „*Elegem van belőled. Olyan hülye vagy!*” – „*Hát, te se vagy Coulomb.*”

2.3 Poliszémia

A poliszémia nem szükségképpen nyelvspecifikus, hiszen gyakran előfordul, hogy egy többjelentésű szó a célnyelvben is több, a kiinduló nyelvekhez hasonló jelentéssel bír.¹¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden poliszémián alapuló nyelvi vicc könnyedén lefordítható más nyelvekre:

– „Ki követi el a legtöbb **összeadási** hibát?” – „???” – „Az anyakönyvvezető.”

A magyar *összeadni* többféle jelentését a németben több szóval fejezzük ki: matematikai értelemben *addieren* vagy *summieren*, házzasságkötéssel kapcsolatosan pedig *trauen*.

Hasonlóképpen lefordíthatatlan a következő vicc:
 – Miért fut két Blend-a-med a sivatagban?
 – Hogy **megelőzzék** a fogszuvasodást.

(Vö. ném. *überholen* és *vorbeugen*.)

2.4 Etimológiai játék

Játékos etimológiai remotiváció eredményei a következő lefordíthatatlan viccek:

– „Mi a **fasírt** többesszáma?” – „???” – „**A fák sírtak.**”

Történelemórán a tanár felteszi a kérdést:

– Ki tudja megmondani, hány **dúlás** volt Magyarországon?
 Móricka válaszol:
 – Három: tatárdúlás, törökdúlás és felszabadúlás.

– Mi a különbség a trójai faló és a gordonka között?
 – Semmi. Mindkettő **csel-ló**.

Vámosok a határon egymás után belenéznek egy bőröndbe, s mind elpirulnak. Mi volt a bőröndben? – **Vámpír**.

2.5 Frazeológiai ambiguitás

Frazeologizmusoknak köztudottan azokat az állandósult szókapcsolatokat tekintjük, amelyek reprodukálhatók, elemeikben és szerkezeti felépítésükben stabilak, lexikalizálódtak, s gyakran idiomatizáltak. Az idiomatikus frazeologizmusok közül azok, amelyek egy literális olvasatot is lehetővé tesznek, az így lét-

rejövő kétértelműség alapján hatásosan alkalmazhatók szövegkonstruáló elemként.

Zwei Irre kaufen beim Schrotthändler ein Lenkrad und eine Hupe, laufen mit großem Brummbrumm und Trara an die Tankstelle und verlangen Benzin. Der Tankwart fragt: „**Bei euch ist wohl eine Schraube locker?**” – Darauf der eine Irre böse: „Typisch für die heutige Schundarbeit! Kaum hat man ein neues Auto, schon fangen die Reparaturen an!”

A magyarra való fordítás nehézség nélkül megoldható, mert a német frazeologizmusnak olyan funkcionális magyar ekvivalense van, amelynek frazeológiai jelentése a németével egyezik, szintén literalizálható, s a szó szerinti, azaz a tagok jelentéseiből adódó additív jelentés ugyanabba a képi környezetbe helyezhető, azaz a célnyelvi frazeologizmus jelentésének mindkét síkjával a kiinduló nyelvhez hasonlóan integrálódik a szövegbe, visszaadva így a nyelvi játék hatásmechanizmusát (*bei jmdm. ist eine Schraube locker* = 'jmd. ist nicht recht bei Verstand' → *hiányzik egy kereke/nincs ki mind a négy kereke/kevesebb van neki egy kerékkal* = 'vmi hiba van a gondolkozásában, nincs helyén az esze; féleszű, hóbortos' – vö. Duden 1992: 636 és O. Nagy i. m. 351):

Két bolond vesz az ócskavastelepen egy kormányt és egy dudát, nagy túlköléssel és csinnadrattával megérkeznek a benzinkútra és benzint követelnek. A benzinkutas megkérdi: „**Nektek hiányzik egy kereketek, mi?**” – Mire az egyik bolond mérgesen: „Jellemző a mai hitvány munkára! Alighogy vett az ember egy új autót, máris megkezdődnek a javítások!”

2.5.1 A frazeológiai ambiguitás irodalmi szövegekben

A frazeologizmus nemcsak viccekben, hanem más szövegfajtákban, például irodalmi szövegekben is lehet szövegkonstruáló elem. Példaként Garaczi Lászlótól (1998: 7) idézek. A szövegösszefüggés: egy kisfiú csúzlival belőtt egy nyitott ablakon, s a kilőtt szöggel véletlenül eltalálta az ablak előtt ülő titkárnő arcát.

Ha a kontyba küldöm a szöveget, nincs semmi, tán még most is gépel, apámnak nem kell aláírnia, és még divatdiktátor is lehet belőlem – a belvár csajok stilizált ú-szöggel a hajukban flangálnak az Emkénél, és Mari Zsuzsa új számát dúdolják: „Csacsi fiú, **szöveget ütöttél a fejembe.**” [Kiemelés tőlem – F. E.]

Hasonlítsuk össze a magyar eredetét annak német fordításával (Garaczi 1999: 113):

Wenn ich den Nagel in den Haarknoten gejagt hätte, wäre absolut nichts passiert, dann säße sie vielleicht noch immer an der Schreibmaschine, mein Vater müßte nichts unterschreiben, und ich könnte sogar ein Modeguru werden – die City-Girls flanierten mit schicken, umgebogenen Stahlstiften im Haar um das Emke herum und summten den

neuesten Schlager von Mary Sue: „Mein Schatz, **du hast mir einen Nagel in den Kopf geschossen.**” [Kiemelés tőlem – F. E.]

A magyar frazeologizmus *szöveget üt a fejébe valami* jelentése: 'meglepő voltával (el)gondolkodásra, töprengésre készíti' (vö. O. Nagy 1976: 618). A magyar frazeologizmus literalizálható, míg a német fordítás csak az egyik szemantikai síkot képes visszaadni, nincs ugyanis olyan ekvivalens frazeologizmus, amely a kettős interpretációt lehetővé tenné. Ezért a fordítóknak nincs más választásuk, mint a szó szerinti fordítás, így azonban a fordításban nem tud érvényesülni a kettős olvasat lehetősége, a literális és a frazeológiai jelentés konfrontációja.¹²

2.5.2 A frazeológiai ambiguitás fordíthatósága

A literalizált frazeologizmusok fordíthatóságának feltétele, hogy a célnyelvben meglegyen az ekvivalens frazeologizmus, melynek ugyanúgy lehetséges legyen a literalizált olvasata. Ha a literalizáció formai modifikáció nélkül történik, úgy a fordítás nem okoz különösebb nehézséget. Erre jó példa Karinthy Közmondás című írása. Karinthy definiálja a közmondást, majd tizenkilenc közmondás értelmezésével parodizálja őket. Lássunk egy példát (vö. Karinthy 1981: 71):

Amelyik kutya ugat, nem harap.

Megnyugtató tapasztalat, mely szerint bátran lehet közeledni az ugató kutyához. Kezdőket azonban figyelmeztetünk, hogy a kutyák nem tudják ezt a közmondást. Megfordítva: **amelyik kutya harap, nem ugat** – ez még nincs bebizonyítva, lehet, hogy ugat, csak nem hallani, mert tele van a szája.¹³ [Kiemelés tőlem – F. E.]

Mivel a közmondásnak megvan a német ekvivalense, s a literalizáció formai módosítás nélkül történt, a fordítás nem okoz nehézséget:

Hunde, die bellen, beißen nicht.

Eine beruhigende Erfahrung, nach der wir uns mutig einem bellenden Hund nähern können. Anfänger seien jedoch gewarnt: Hunde kennen dieses Sprichwort nicht. Umgekehrt: **Hunde, die beißen, bellen nicht.** Das ist noch nicht erwiesen, es könnte doch sein, dass sie bellen, nur hört man es nicht, da ihr Maul voll ist. [Fordítás tőlem – F. E.]

Mivel a közmondások igazságértéke ma gyakran megkérdőjeleződik, a mai nyelvhasználatban gyakran találkozunk a Karinthyéhoz hasonló közmondáspersziflázsokkal. A közhelyként értékelt közmondások elferdítésével új életigazságok születnek. Ezek wellerizmusokban megjelenve sokszor jól fordíthatók, például:

„**Minden kezdet nehéz**”, mondta a tolvaj és először egy üllőt lopott. → „**Aller Anfang ist schwer**”, sagte der Dieb und stahl zuerst einen Amboss.

A közmondások literalizációja legtöbbször egy leleplező továbbköltéssel történik, mely elidegeníti a közmondás jelentését, ellentétébe fordítja azt. A leggyakrabban elferdített német közmondás elferdítései magyarra minden nehézség nélkül fordíthatók:

Wer andern eine Grube gräbt, weiß, wo sie ist und fällt selten hinein. →
Aki másnak vermet ás, tudja, hol a verem, és ritkán esik bele.

Andern keine Grube graben! Die meisten Leute sind die Schaufelei nicht wert. → Ne ássunk másnak vermet! A legtöbb ember nem érdemes az áskálódásra.

Ez utóbbi példában az a helyzet állt elő, hogy a magyar fordítás jobban ki tudja aknázni az ambiguitást, mint a német eredeti, megerősítve a nyelvi játékot az *áskálódás* kettős jelentésével. (Természetesen nem igaz tehát, hogy nincs fordítás veszteség nélkül.)

Ha a literalizáció formai modifikáció, vagy két frazeologizmus kontaminációja útján történik, akkor a fordítás gyakorlatilag lehetetlen, például:

Addig nyújtózkodj, amíg kinyúlsz!
Amit ma megvehetsz, ne halaszd holnapra!
Vak tyúk is talál szemet szemért.
Ajándék lónak túros a háta.

3. Kommunikatív-pragmatikai ambiguitás

A kommunikációban különböző intenciókat tartunk szem előtt, megnyilvánulásunkkal el akarunk érni valamit. A sikeres kommunikációnak alapfeltétele, hogy a vevő helyesen dekódolja a hírt, s felismerje, milyen reakciót vár el tőle az adó.

Azok a nyelvi viccek, amelyekben az ambiguitás nem a nyelvi jelek többértelműségén, hanem az illokúciós aktus félreértelmezésén alapul, különösebb nehézség nélkül fordíthatók:

– Utoljára kérdem: Mikor fizeti meg az adósságát? – „Milyen jó, hogy többet nem teszi fel ezt a kellemetlen kérdést!”¹⁴

4. Összegzés

Amint a felsorolt példákban láttuk, a nyelvi viccek két különböző jelentés, illetve interpretációs lehetőség kontrasztján alapulnak. A hallgatónak/olvasónak nemcsak az a feladata, hogy a kétértelműséget felfedezze, hanem az is, hogy a két jelentést integrálja, azaz a két különböző irányú értelmezést mégiscsak egy mederbe terelje, együtt lássa. A megértés mintegy kihívás ezekben a szövegekben, hiszen a befogadó kreatív közreműködését igényli, s így a nyelvoktatásban mind a receptív, mind a produktív nyelvi kompetencia fejlesztésére szolgálhat. A nyelvi játékok megértése a nyelvi rendszer sajátosságaira világít

rá, melyek gyakran olyannyira az adott nyelv sajátjai, hogy más nyelvre le sem fordíthatók.

Az ambiguitás itt tárgyalt fajtái javarészt a nyelvi jelek (vagy jelkapcsolatok) formai-szemantikai aszimmetriáján alapulnak, ebből adódik, hogy a fordítási kísérlet gyakran eredménytelennek bizonyult.

A nyelvi viccek megértése, a nyelvi játékok megfejtése gondolkodásra készít bennünket a nyelvről és a nyelvhasználatról, s ezáltal hozzásegít egy tudatosabb nyelvszemlélethez és megalapozottabb nyelvtudáshoz. A nyelvi talány megfejtése örömet okoz, s ez az eredményes nyelvtanulás legfőbb feltétele. A nyelvi játékokon alapuló szövegek recepciója nemcsak feltételezi a fejlett nyelvi kompetenciát, hanem a nyelvi játékokra való reflektálással fejleszti is azt. A metakommunikációs készség pedig a nyelvtanárképzésben elsőrendű fontosságú.

Jegyzetek

1 Vö. *Maxim of quantity, maxim of quality, maxim of relevance és maxim of manner* in: Grice 1975. Vö. még Lewandowski 1990: 607 k.

2 Vö. *Avoid obscurity of expression; avoid ambiguity; be brief és be orderly* (vö. Grice uo.).

3 Az ambiguitáshoz vö. Koller 1977: 13 kk.; Koller 1992: 133 kk.; Lewandowski i. m. 55 k.; 703.

4 A vicchez mint szövegfajtaához vö. Marfurt 1977 és Ulrich 1980.

5 Írásommal csatlakozni kívánok Lendvai Endréhez, aki szerint a verbális humor „társadalmi diszkurzusban tapasztalható térnyerése időszerűvé teszi, hogy róla, mint fordítástudományi fenoménről, külön is szöjljunk” (vö. Lendvai 1999: 33).

6 A viccek lelőhelyét nem tartottam fontosnak megadni. Legtöbbjüket az internetről, illetve napilapokból gyűjtöttem, néhányuk vicccgyűjteményből származik, sokuk pedig – mivel „szájról szájra terjedő, szituatív, improvizatív” műfajról van szó (vö. Lendvai 1999: 34) – több helyen is megtalálható.

7 A kompozitumok ambiguitásához a német viccben vö. Forgács 1995.

8 A mélyszerkezet terminust a Károly szerinti értelmezésben használom (vö. Károly 1969: 273 kk.).

9 Károly is hangsúlyozza, hogy az összetételi tagok ismerete még nem jelenti szükségszerűen az összetétel megértését (vö. Károly uo.).

10 Az itt ismertetett csoportok közül Lendvai is tárgyalt néhányat lexiko-szemantikai (szemasziológiai és onomasziológiai) kategóriák címszó alatt – vö. Lendvai 1996: 53 kk.

11 Lefordítható például a következő vicc: *Egy patkány bemegy egy elektronikai boltba. – „Kérek egy színes tévét” – mondja. – „Milyen márkájút?” – „Mindegy, csak sok csatorna legyen rajta.” (A csatorna/Kanal vonatkozhat vízelvezetésre vagy közlekedésre szolgáló általában földalatti vályatra/mederre és használatos a távközlésben is.)*

12 A példa szemlélteti, mennyire kérdéses – ugyanakkor szükségszerű is – „ekvivalens fordítás”-ról beszélni, s hogy mennyire az adott szöveg tartalmi-formai-stilisztikai-kommunikatív stb. jellege szabja meg, hogy a szöveg mely jegyének/jegyeinek átülteté-

sén van a hangsúly, s egyáltalán melyik ekvivalenciafelfogással kell dolgoznunk. Az ekvivalencia fogalmának különböző megközelítéseihez vö. Klaudy 1999: 87–102.

13 Vö. Safian 1967: 19: *A barking dog never bites. But a lot of dogs don't know this proverb.*; i. m. 14: *A barking dog never bites; that is, he never barks while he's biting.* Az adatokra Mieder & Litovkina munkájában (1999: 7) akadtam.

14 Az ambiguitásnak ez a fajtája rokon a Lendvai által új implikációként emlegetett esettel, amikor is „a beszélő tudatosan eltér az adott nyelvi elem normatív értelmezésétől, s azt olyan új jelentésben használja, amely csupán a szövegkörnyezetből derül ki” (Lendvai 1996: 64). Egy példa a korpuszomból: „**Miből** készült a trójai faló?” – „*Cselből.*”

Irodalom

- Duden 1992 = Der Duden: in 12 Bänden; das Standardwerk zur deutschen Sprache. Bd. 11. *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik.* Bearb. von G. Drosowski und W. Scholze-Stubenrecht, Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich.
- Fischer, H.-D. & Uerpmann, H. 1987. *Einführung in die deutsche Sprachwissenschaft. Ein Arbeitsbuch.* München: Franz Ehrenwirth Verlag.
- Forgács, E. 1995. Ambiguität von Komposita in der Textsorte Witz. *DuFu (Deutschunterricht für Ungarn)*. 1995/3. 5–16.
- Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. In: Cole, P. & Morgan, J. L. (eds.) *Speech acts.* New York etc. 41–58.
- Károly, S. 1969. A szóösszetételek és a velük kapcsolatos lexikológiai egységek. In: *Általános nyelvészeti tanulmányok VI.* 273–328.
- Klaudy, K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica.
- Koller, W. 1977. *Redensarten. Linguistische Aspekte, Vorkommensanalysen, Sprachspiel.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Koller, W. 1992. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft.* Heidelberg/Wiesbaden: Quelle und Mayer, UTB 819.
- Lendvai, E. 1996. *Közelkép a verbális humorról.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lendvai, E. 1999. Verbális humor és fordítás. *Fordítástudomány.* I. évf. 2. 33–43.
- Lewandowski, Th. 1990. *Linguistisches Wörterbuch.* Heidelberg/Wiesbaden: Quelle und Mayer, UTB 1518.
- Marfurt, B. 1977. *Textsorte Witz: Möglichkeiten einer sprachwissenschaftlichen Textsorten-Bestimmung.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- O. Nagy, G. 1976. *Magyar szólások és közmondások.* Budapest: Gondolat.
- Schippan, Th. 1984. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache.* Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Ulrich, W. 1980. *Der Witz im Deutschunterricht.* Braunschweig: Westermann.

Források

- Garaczi, L. 1998. *Pompásan buszozunk! Egy lemúr vallomása* 2. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Garaczi, L. 1999. *Beinhartes Schönwetter. Bekenntnisse eines Lemuren II.* Graz: Literaturverlag Droschl. Aus dem Ungarischen von Andrea Seidler und Pál Deréky.
- Karinthy, F. 1981. *Én és énke.* Budapest: Móra Könyvkiadó.
- Mieder, W. & Tóthné-Litovkina, A. 1999. *Twisted Wisdom. Modern Anti-Proverbs.* Burlington, Vermont: Queen City Printers.
- Safian, L. A. 1967. *The Book of Updated Proverbs.* New York: Abelard-Schuman.

Tájékoztatjuk a tisztelt kollégákat és valamennyi érdeklődőt, hogy 1999. január 22-i bejegyzéssel megalakult a

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Az alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euroatlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792 72841400 00000008.

Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó Fiók.

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az alapítványt támogató pénzádományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adó alapból.

Az alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Budapest 1145. Amerikai út 96. Tel: 2 512 537, Fax: 2 512 677/50.

e-mail: kagardi@ludens.elte.hu vagy aeiler@ludens.elte.hu

A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében*

*Károly Krisztina, Árvay Anett, Edwards Melinda,
Fekete Hajnal, Kolláth Katalin, Tankó Gyula*

1. Bevezető

A fordítás folyamata nem más, mint az eredeti szöveg megértése és a fordítás szövegének megalkotása. **Szövegalkotásról** lévén szó, a fordításoknak is – hasonlóan egyéb szövegtípusokhoz – meg kell felelniük a **szövegszerűség** követelményeinek ahhoz, hogy kommunikatívak lehessenek, vagyis megfelelő módon közvetítsék az üzenetet a befogadó számára.

De Beaugrande és Dressler (2000) szerint a **szövegszerűségnek** hét ismérve van: (1) a kohézió (a szövegfelületen megjelenő grammatikai és lexikai elemek, amelyek a szövegösszetartást biztosítják), (2) a koherencia (a szöveg globális értelmezhetősége, lásd még Enkvist, 1990), (3) a szándékolttság (a szövegalkotó azon szándéka, hogy olyan kohézív és koherens szöveget alkosson, amely képes az üzenet továbbítására), (4) az elfogadhatóság (a befogadó hozzáállása amelynek köszönhetően kohézívnek és koherensnek akarja értékelni a szöveget), (5) a hírérték (a szövegben rejlő események várt vagy váratlan, ismert vagy ismeretlen volta), (6) a helyzetszerűség (olyan tényezők megjelenése a szövegben, amelyek relevánssá teszik azt az adott szituációban) és (7) az intertextualitás (az adott szöveg jellege más hasonló szövegekhez képest).

A szövegszintű vizsgálatok egyik legvitatottabb témája a szövegszerűség első ismérve, a **kohézió** szerepe a szövegalkotásban. Bár nincs általános egyetértés a szakirodalomban a pontos funkcióját illetően, egyre több elméleti és empirikus kutatás támasztja alá azt a feltevést, hogy a kohézió nem szükségszerű de lehetséges feltétele a koherens szövegeknek (bővebben lásd Károly 1999). Számos kutatás támasztja továbbá alá azt, hogy a kohéziós eszközök helytelen használata nagy mértékben befolyásolhatja a szövegminőséget, megnehezíti a szöveg olvashatóságát, értelmezhetőségét (Connor 1984, Cook 1989, de Beaugrande & Dressler 2000, Enkvist 1990, Fries 1992, Grabe & Kaplan 1996).

Mivel a kohéziót a szövegfelületen megjelenő grammatikai és lexikai elemek hozzák létre, a kohéziós eszközök helyes használatának explicit módon történő oktatása az idegen nyelv tanításának és ezen belül az idegen nyelvi fogalmazás-készség fejlesztésének fontos kérdése. Ily módon válik a kohéziós eszközök vizsgálata a fordításoktatás, illetve a fordításon keresztül történő nyelvi szint-mérés releváns problémájává is, hiszen mint azt korábban említettük, fordítás során is szövegalkotásról beszélünk.

A jelen dolgozat kiindulópontja az a feltevés, hogy amennyiben a szövegszerűség feltétele a kohézió, a **fordítások minőségét** is befolyásolhatja a szöveg-

---

* A jelen kutatást az OTKA (F025212) támogatta.

kohéziós eszközök használatának módja. A következőkben egy olyan vizsgálat eredményeiről számolunk be, amelynek célja vizsgafordítások globális értékelésének összevetése a szövegkohézió tudományos alapú elemzésével. A vizsgálat fő célja annak kimutatása, hogy egy elméleti alapú elemzési módszer milyen mértékben képes igazolni intuitív, tapasztalati alapú globális olvasói/vizsgáztatói megítéléseket fordítások minőségét illetően.

Elsőként a vizsgálat pontos célját határozzuk meg, majd a kohézióelemzés elméleti háttérét vázoljuk fel. A dolgozat következő részében az elemzés módszertani háttérét ismertetjük, kitérve mind a fordítások minőségének meghatározására (a sikeres és sikertelen fordítások szétválasztásának alapelveire), mind pedig a kontrasztív kohézióelemzés legfontosabb kutatás-módszertani problémáira. A dolgozat az elemzés eredményeinek értékelésével és azok lehetséges elméleti és gyakorlati implikációival zárul.

2. A vizsgálat célja

Ez a kvalitatív, leíró jellegű elemzés a **fordítások minőségének** és a szövegfelszínen megjelenő **kohéziós eszközöknek** a viszonyát vizsgálja. A vizsgálat során egy pedagógiai gyakorlatból származó értékelési rendszert (középfokú vizsgafordítások értékelését) és egy tudományos alapú, konkrét nyelvi eszközök vizsgálatára épülő objektív elemzési módszert (Halliday és Hasan kohézióelemzési taxonómiáját) vetünk össze. A dolgozat célja annak bemutatása, hogy a fordítások minőségének tesztelési célú értékelését mennyire tükrözi/igazolja a szövegekben található kohéziós eszközök mennyisége, minősége és szerveződése. Egész pontosan tehát azt vizsgáljuk, hogy a vizsgafordítások értékelése során magas illetve alacsony pontszámot elért fordítások különböznek-e a kohéziós eszközök használata terén.

A vizsgálat eredményei reményeink szerint előzetes validitási adatokkal szolgálhatnak a fordítások minőségét mérő tesztelési eszközökkel kapcsolatban, hiszen ha a minőségi szétválasztást nem igazolják a kohézióelemzés eredményei, akkor érdemes alaposabban megvizsgálni a fordítást, mint vizsgafeladatot (magát a feladat- illetve szövegtípust vagy az értékelési rendszert) a szintező típusú vizsgán. Az elemzés eredményei a szövegek alacsony száma miatt természetesen nem általánosíthatóak, célunk sokkal inkább a hipotézisalkotás és további vizsgálatok ösztönzése, amelyek elengedhetetlenek amennyiben a fordítást, mint mérési eszközt a kétnyelvű nyelvvizsgákon ilyen széles körben használják, mint napjainkban.

Fontos kiemelni azt, hogy jelen esetben **fordítások** elemzéséről van szó. Olyan szövegtípusról tehát, amely produkciója során a fordító a forrásnyelv és a cél nyelv közötti megfeleléseket keresi – a két nyelvi rendszer egymástól függő realizációit állítja egymás mellé – hiszen a forrásnyelven megformált gondolatokat kell a cél nyelven visszaadnia (Klaudy 1997: 26). Ezért a jelen dolgozatban nem az eredeti angol szöveg és a magyar fordítások teljes kohéziós eszköztárát vázoljuk fel egymástól függetlenül (vagyis nem az angol és magyar szövegek, mint eltérő nyelvi rendszerek kohézióhasználata közötti különbségeket tárjuk fel – amely egy, a kontrasztív nyelvészet vizsgálati körébe tartozó téma),

hanem az angol kohéziós rendszer magyarban történő „megfeleltetését” vizsgáljuk. Az elemzés tárgya annak kimutatása, hogy a vizsgázók hogyan „ültetik át” az angol kohéziós rendszer elemeit a magyarba. A kiindulási pontot tehát az angol kohéziós eszközök képezik – ezért épül az elemzés Halliday és Hasan rendszerére – és azt vizsgáljuk, hogy a fent említett megfeleltetés során történnek-e ún. „eltolódások” (Blum-Kulka 1986).

Erre a vizsgálatra különösen alkalmas a választott szövegtípus, hiszen **középfokon** a vizsgafordítás célja nem más, mint annak tesztelése, hogy a vizsgázó helyesen adja-e vissza a forrásszöveg információtartalmát. Felsőfokon ezzel szemben már komolyabb stiláris elvárások is fellépnek. A közölt információ-tartalom – amelynek részét képezik többek között a logikai relációk is, amelyek kifejezéséért és nyelvi jelöléséért a kohéziós eszközök is felelősek – pedig súlyosan sérülhet, amennyiben a vizsgázó helytelenül felelteti meg ezen eszközöket a magyar nyelvben. (Ezt a problémát részletesebben a 4. részben tárgyaljuk.)

3. A kohéziós eszközök elemzésének elméleti háttere

Mivel a dolgozat az angol forrásszövegben található kohéziós eszközök magyarban történő megfeleltetését vizsgálja, az elemzés az angol nyelv kohéziós eszközeiből indul ki és ezeket Halliday és Hasan (1976) és Halliday (1985) kohéziós taxonómiája alapján vizsgálja. Halliday és Hasan a kohéziós eszközök négy fő csoportját különíti el az angolban: (1) a referenciát, (2) a szubsztitúciót és ellipszist, (3) a kötőszavakat („conjunctions”) valamint (4) a lexikai kohéziót. Az elemzés során nyert eredmények könnyebb értelmezése érdekében az alábbiakban röviden áttekintjük a taxonómia legfontosabb elemeit. Az elemzés jellegéből – az angol és magyar szövegek, mint eltérő nyelvi rendszerek összevetéséből – fakadó problémák kezelését a következő részben tárgyaljuk részletesen.

3.1. Referencia

Halliday és Hasan (1976) három nyelvi eszközt különít el a referencia kifejezésére: (1) a személyes referencia („personals”), (2) a mutatószókat („demonstratives”) és (3) a hasonlítószókat („comparatives”).

(1) A személyes referencia alá tartoznak a személyes névmások (pl. *I, he*), a birtokos determinánsok (pl. *my, your*) és a birtokos névmások (pl. *mine, her*). Bár a rendszer egyszerűnek és világosnak tűnik, fontos megjegyezni azt, hogy csupán a harmadik személyű alakok utalnak anaforikusan vagy kataforikusan a szövegre, az első és második személyű alakok egy kommunikatív szituációban betöltött beszéd szerepre utalnak, kifelé mutatnak a szövegből, vagyis exoforikusak. A harmadik személyű semleges nemű személyes névmás, az *it*, ugyancsak kivételes helyzetben van, mivel utalhat egy tényre (ún. tényreferencia: „fact reference”), egy szövegrészre, de akár a teljes szövegre (ún. bővített referencia: „extended reference”). A *one, we, you, they* elemek az általánosított exoforikus referenciaelemek csoportjába tartoznak és mint ilyenek nem járulnak hozzá a szöveghohézióhoz (53).

(2) A mutatószók fő szerepe az, hogy közelséget vagy távolságot fejezzenek ki. Ez alól az angolban egy kivétel van, a *the* mutatónévmás, amely ilyen szempontból semleges és szemantikai szempontból nem szelektív. A *the* szó, amely eredetét tekintve a *that* szó rövid alakja (58), nem hordoz tartalmat, hanem azt mutatja meg, hogy melyik a konkrét elem. Halliday és Hasan különféle példákat hoznak exoforikus és endoforikus használatára, de azon megjegyzésük, mely szerint pragmatikus beszédben a *the* elsősorban exoforikus jelentéssel bír (73) arra enged következtetni, hogy elemzés során a *the* különféle értelmezési módjai külön figyelmet érdemelnek.

A szelektív mutatószók közé tartozik négy határozószó, amelyek vagy helyre (*here, there*) vagy időre (*now, then*) utalnak. Ezeket körülménymeghatározó („circumstantial”) határozószóknak nevezik. A szelektív nominális határozószók (*this, that, these, those*) főként anaforikus funkcióval rendelkeznek.

(3) A komparatív vagy hasonlító referencia lehet általános (deiktikus) és azonosságot (pl. *same*), hasonlóságot (pl. *such*) vagy különbözőséget kifejező (pl. *other*); lehet ezen kívül egyedi (nem deiktikus) és numeratív (pl. *more, so*) vagy epitetikus (összehasonlító jelzők). Az összehasonlító referenciára általában a legkevésbé jellemző az exoforikus jelleg, referenciával túlnyomó részt hasonló absztrakciós fokon van.

3.2. Szubsztitúció és ellipszis

Halliday (1985) szerint az ellipszis és a szubsztitúció valójában ugyanannak a kohéziós relációnak a két megnyilvánulási formája. A szubsztitúció egy elem (vagy bizonyos elemek) másikkal (vagy másikkal) történő behelyettesítését, az ellipszis pedig elemek kihagyását jelenti. Az angolban három kontextusban szerepelhet ellipszis vagy szubsztitúció: (1) főnév vagy főnévi csoport, (2) ige vagy igei csoport illetve (3) tagmondatok esetében. Halliday és Hasan (1976) ennek megfelelően a szubsztitúció három fő típusát különíti el: a főnévi vagy „nominális” (pl. *one, ones, same*), az igei vagy „verbális” (pl. *do*) és a tagmondat-helyettesítést (pl. *so, not*). A tagmondat-helyettesítés olyan szómások segítségével történik, amelyek a számontartandó tagmondatok tartalmát jelölik, nem felszíni alakjukat (de Beaugrande & Dressler 2000).

3.3. Kötőszavak

Halliday és Hasan (1976) szerint a kötőszavak fő feladata olyan nyelvi elemek összekapcsolása/„kötése”, amelyek a szövegben egymást követően jelennek meg, de nem köti őket össze egyéb szerkezeti eszköz (227). A hagyományos nyelv-tanokat követve minden kötést és minden kötőszót megkülönböztetés nélkül „konjunkciónak” neveznek. Értelmezésük szerint a kötőszavak akkor fejeznek ki kohéziós relációt amikor nem mondaton belüli kötőelemként szerepelnek, hanem mondatok között teremtenek kapcsolatot. Így Halliday és Hasan az alárendelő kötőszavakat („subordinators”) nem tekinti ilyen jellegű kötőelemeknek.

Halliday és Hasan négy fő kategóriára osztja a kohéziós kötések: (1) additív (pl. *and, furthermore, in other words*), (2) adverbatív (vagyis ellentétes, pl. *but*,

actually, on the contrary), (3) kauzális (vagyis ok-okozati, pl. *so, therefore, that being so*), illetve (4) temporális (vagyis időbeli viszonyt kifejező, pl. *then, finally, until then*) kötések. A négy fő kategórián belül további alkategóriákat is megkülönböztetnek (ezeket részletesebben lásd: Halliday & Hasan 1976).

Halliday és Hasan a kötéseket aszerint is csoportosítja, hogy külső vagy belső kapcsolatot alkotnak-e. Míg a külső kötések („external conjunctive relations”) külső jelenségek között teremtenek kapcsolatot, a belső kötések („internal conjunctive relations”) magából a kommunikációs szituációból fakadnak (240). Például az alábbi mondatok közül az (a) mondatpár esetében a kötőszó időbeli sorrendet jelöl a két cselekvés között, míg a (b) mondatpárnál szövegszervező funkciót tölt be (magyarra fordítva a mondat a következőt jelenti: *Nemcsak, hogy szörnyű napja volt, de még a szomszéd lánya is hangosan sírt, amikor pihenni akart.*)

(a) The neighbour's daughter fell. *Then* she started to cry.

(A szomszéd lánya elesett. *Ezután* sírva fakadt.)

(b) He had to deal with complaints. *Then* the neighbour's daughter wailed all night.

(Panaszokkal kellett foglalkoznia. *Aztán még* a szomszéd lány is sírt egész éjszaka.)

3.4. Lexikai kohézió

A lexikai kohézió elemzéséhez Hasan (1984) taxonómiáját vettük alapul, amely Halliday és Hasan 1976-os modelljének továbbfejlesztett, kibővített változata. A lexikai ismétlések átfogóbb elemzésének érdekében a rendszert kibővítettük Gutwinski (1976) ún. közeli ismétlés („near repetition”) kategóriájával, amelynek köszönhetően nem csupán a szó szerinti ismétlést, hanem az adott szótő inflexióis vagy derivációs variánsának megjelenését is ismétlésként kategorizálhattuk. Az 1. táblázat foglalja össze a két taxonómia fő elemeit.

1. táblázat

A lexikai kohézió eszközei

Gutwinski (1976)	Hasan (1984)
1. Formai ismétlés (Formal repetition)	1. Egyszerű ismétlés
2. Közeli ismétlés (Near repetition)	
2a. Azonos tő	
2b. Szinoníma	2. Szinoníma
	3. Antoníma
2c. Hiponíma	4. Hiponíma
	5. Meroníma
3. Kollokációk	6. Eseti kapcsolat („Instantial relations”)

Mint azt az 1. táblázat is mutatja, bizonyos kohéziós eszközök (formai/egyszerű ismétlés, szinoníma, hiponíma) mindkét taxonómiában megjelennek, vannak azonban olyanok, amelyek csupán az egyikben. Az elemzés során azon eszközöket vizsgáltuk, amelyek általános lexikai relációkat fednek és szemantikailag világosan definiáltak. Ezért tekintünk el az elemzésben a hiponímák vizsgálatától, amelyek bizonyos esetekben szinonimaként is értelmezhetőek (pl. az angolban a *desk-íróasztal* és a *table-asztal* viszonya) és ezáltal gyengítik az elemzés megbízhatóságát. Ez az oka annak, hogy bizonyos taxonómiák (pl. Halliday és Hasan 1976) együtt kezelik a két kategóriát. A másik kategória, amit kizártunk az elemzésből Hasan (1984) ún. eseti kapcsolat („instantial relation”) kategóriája, amely nem általános lexikai relációkat, hanem szöveg alapú relációkat fednek (vagyis olyan két lexikai elem közötti kapcsolatra utalnak, amelyek csupán a szöveggörnyezet révén kapcsolódnak össze: pl. a *kutya* neve *Toto*). Így végül az elemzésben a következő lexikai relációkat vizsgáltuk: egyszerű ismétlés, közeli ismétlés (ismétlés inflexiók vagy derivációs váltással), szinoníma, antoníma és meroníma. A 2. táblázat tartalmazza ezen relációk rövid definícióját példákkal.

2. táblázat

Az elemzésben vizsgált lexikai kohéziós eszközök definíciói példákkal illusztrálva

A lexikai kohézió típusa	Definíció	Példák a szövegekből (angol és magyar)
Egyszerű ismétlés	A szó ugyanabban a formában történő megismétlése a szövegben.	<i>néha – néha</i> <i>year – year</i>
Közeli ismétlés	Ugyanazon szótó megismétlése, de inflexiók vagy derivációs váltással.	<i>hibák – hibázás</i> <i>successes – succeed</i>
Szinoníma	A szó szinonímája ismétlődik.	<i>értésültem – megtudtam</i> <i>lecture – speech</i>
Antoníma	A szó ellentettje ismétlődik.	<i>siker – kudarc</i> <i>good – bad</i>
Meroníma	A két lexikai elem rész-egész viszonyban áll.	<i>autó – kormány</i> <i>coat – button</i>

4. Az vizsgálat menete

4.1. A szövegek

A vizsgázói fordításokat kutatási célra az ITK ORIGO vizsgaközpont bocsátotta rendelkezésünkre. A fordítás mint vizsgafeladat hosszú hagyományokra tekint vissza, évtizedek óta az írásbeli vizsga kezdetben meghatározó, az 1991-es vizsgareform óta a korábbinál kevésbé hangsúlyos vizsgafeladata közép- és felsőfokon. A vizsgázói populációt középfokon mintegy 80%-ban a középiskolás korosztály teszi ki.

Az elemzett szövegek három csoportba sorolhatóak: (1) a **forrásszöveg** (eredeti angol szöveg: OE), amely autentikus újságcikk, a *Guardian* című angol lapban jelent meg (1999. december 27.), (2) a **fordítási kulcs** (kulcsfordítás: HTK) és (3) az öt **vizsgázói fordítás** (kettő közülük megfelelt a vizsgán, azaz megkapta a megfeleléshez szükséges 60%-ot, három fordítás pedig nem felelt meg, a 60%-os teljesítmény alatt maradt). Valamennyi vizsgázói fordítást ugyanaz a javító tanár (vizsgáztató) javította.

A vizsgafeladathoz készített **fordítási kulcsot** első lépésben a feladat készítője készíti el, a feladatot a reszortfelelős bírálja el, majd pretesztelés után bizottsági döntés hagyja jóvá. Az írásbeli dolgozatok javítását mindig team értekezlet előzi meg, amelynek feladata a javítók javításának és értékelésének standardizálása, valamint a javítási kulcs bővítése és véglegesítése. A javítók értékelésének minél nagyobb megbízhatósága érdekében tehát a javító tanár fordítási kulcsot kap, a javítás szempontjait egyeztető team-értekezleten kell részt vennie, a team-értekezletre éles dolgozatok próbajavításával készül fel, majd javítás közben a team-értekezlet által elfogadott javítási és értékelési kulcs útmutatásait kell követnie. (A javítási kulcs a konkrét vizsgafeladat típushibáit tartalmazza, amelyet a team-vezető készít el a team-értekezletre, és a team-értekezlet módosíthatja és véglegesíti a team-vezető által javasolt hibapontokat.) A javító tanár javítását és értékelését szűrőpróbaszerűen ellenőrzik a team-vezetők és az alelnök. A mintában szereplő vizsgadolgozatokat az ITK vizsgáztatója, belső munkatársa javította, aki több mint 15 éves tapasztalattal rendelkezik a vizsgadolgozatok javításában.

A javítási kulcs célja, hogy a javító tanárok az esetleges félreértések elkerülése végett a szöveg pontos fordítását kapják kézhez. A fordítási kulcs soha nem a vizsgáztatók fordítási készségét tükrözi, tehát nem tekinthető hivatásos fordító által készített, természetes fordításnak. Sokkal inkább egy olyan elképzelt, szimulált pontos fordítása a forrásszövegnek, amelyre a feladatot hibátlanul megoldó középfokú tudással rendelkező vizsgázó képes lehet, azaz inkább 'munkafordításnak' tekinthető.

A mintában szereplő **vizsgadolgozatokat** a javító tanár választotta ki véletlenszerűen az általa javított több mint 200 dolgozathoz, úgy, hogy jól megfelelt és nem megfelelt megoldások szerepeljenek közöttük.

4.2. A vizsgafordítások értékelésének alapelvei

A jól megfelelt – nem felelt meg megkülönböztetés kritériuma abból következik, hogy a vizsgabizottság hogyan határozza meg a fordítási kompetenciát, mint fogalmat, illetve annak a középfokú nyelvtanulótól elvárható szintjét. A vizsgabizottság a fordítást a közvetítési készség fogalma alá tartozónak tekinti, annak egyik válfajaként kezeli. A fordítás célja a forrásszöveg által tartalmazott **információ visszaadása** információs hiba, melléfordítás vagy kihagyás nélkül, tehát a fordított szöveg nem tartalmazhat a fordításból eredő információs hibát vagy információvesztést. A fordítást mint közvetítési feladatot elsősorban 'információ centrikusan' fogja fel, valószínűleg a kommunikatív nyelvoktatás hatására, így középfokon mindaddig, amíg információ nem módosul, még megenge-

dettek a stílushibák, magyartalannak hangzó szövegek, és fordítási stratégiák olyan nyilvánvaló hiánya, amelyek felsőfokú fordításban már nem elfogadhatóak.

Fordítási hibának számít, ha az információ fordítás közben elvész, vagy módosul. Így tehát az értékelési rendszer is pontlevonó jellegű, amely hibatípusokat állapít meg a hibák jellegének kategorizálása alapján, és a pontszámok a maximálisan adható pontból kerülnek levonásra. Bár látszatra a javítás a hibapontok levonásából és számolásából álló mechanikus feladatnak tűnik, a javító tanár valójában mindig döntést hoz, amikor a javítási kulcsban nem szereplő hiba esetében a megfelelő kategória mellett dönt, azaz a hibatipológiát alkalmazza. A hibák nagy részét teszik ki a több száz dolgozat javítása közben felmerülő olyan jellegű egyedi hibák, amelyekkel kapcsolatban a team-értekezlet a dolgok természetéből következően nem foglalkozhatott állást.

4.3. Az értékelés menete

A fordítási feladtnál a maximálisan adható pontszám 25 pont. A hibapontok közvetlenül az adható maximális pontszámból kerülnek levonásra. A hibák három csoportba sorolhatóak: (a) –3 pontos, **súlyos** értelemzavaró hiba, (b) –2 pontos, **komoly** hiba, (c) –1 pontos, **kisebb**, nem értelemzavaró hiba. A fordítási feladatban való megfeleléshez 15 pont, azaz a pontok 60%-a szükséges.

Elvileg és a gyakorlatban is, mind a három csoportba tartozó hiba lehet szövegszintű globális, grammatikai vagy lexikai hiba, súlyosságuk attól függ, hogy mennyire torzítják el az eredeti jelentést. A hibatipológiában megadottaktól egyetlen esetben lehet eltérni, ha maga a team-értekezlet együttesen dönt a konkrét feladatban előforduló olyan típushibával kapcsolatban, amely típushiba a dolgozatok próbajavítása során a vártnál lényegesen nagyobb számban okozott váratlan fordítási nehézséget a vizsgázóknak. Mintaszövegünk esetén ilyen döntés született a „*the number of women who have made it to the boardroom*” szövegrész esetén, amely vizsgázói típushibája: „*a tanácsteremben levő nők*” fordítás a hibatipológia szerint középfolon is legalább –2p, viszont a team-értekezlet döntése szerint a kifejezés nehezen szótárazható jellegére tekintettel csak –1 pontot vontunk le).

A hibatipológiában a következő általános elvek irányadóak (a felsorolt példák nem jelentenek teljes körű taxonómiát):

(a) –3 pontos hiba:

globális hiba:

1. semminemű jelentésbeli összefüggés sincs a forrásszöveg és a fordított szöveg között (egy gépelt sornyi terjedelmű teljes félrefordítás)
2. fontos szövegrész fordítatlanul marad (rövidebb, mint egy gépelt sor terjedelemben)

grammatikai hiba:

(leggyakrabban abból adódik, ha a mellékmondatok szakaszhatárait nem ismerik fel a vizsgázók)

1. a mondat/mellékmondat alanyát nem ismeri fel a vizsgázó,
2. a mondat/mellékmondat állítmányát nem ismeri fel a vizsgázó, vagy nem

létező állítmányt illeszt be a mondatba, ezzel megváltoztatva az alany és állítmány viszonyát

3. szófajtévesztés

lexikai hiba:

1. többjelentésű szó teljesen más jelentését választja a vizsgázó,
2. félreolvasás miatt teljesen eltérő jelentésű szót alkalmaz, amely alapvetően megváltoztatja a szó vagy mondat értelmét

(b) –2 pontos hiba:

globális hiba:

- a) olyan félrefordítás, amely a szöveg vagy mondat egészének értelmét nem alapvetően változtatja meg, de lényegesen módosítja
- b) egy kifejezés vagy rövid terjedelmű állítás fordítatlan marad

grammatikai hiba:

(általában a mondat/mellékmondat terjedelmén belül maradó hiba)

- a) az igeidő módosul (amennyiben nem olyan információt érint, amely meghatározó a szöveg egésze szempontjából)

lexikai hiba:

- a) jelentésmódosulást előidéző rossz szóhasználat (tipikusan előforduló hiba a kötőszavak rossz fordítása, amely így módosítja az adott mellékmondatok közötti logikai relációt)

(c) –1 pontos hiba:

globális hiba:

- a) egy szó kimarad a fordításból
- b) az eredeti szöveg általános alanyát magyarra tegezéssel fordítja a vizsgázó

grammatikai hiba:

- a) egyes morfológiai hibák: pl. a főnevek egyes vagy többes számának rossz fordítása, amennyiben nem idéz elő jelentős információ módosulást a szöveg egésze szempontjából

lexikai hiba:

- a) számok, mértékegységek rossz fordítása
- b) olyan szóhasználati hiba, amely valamelyest módosítja a jelentést, az eredeti jelentéshez hozzáad, vagy elvesz belőle, de az állítás értelmét nem módosítja, pl. az eredeti szóhasználat intenzitását nem visszaadó szinonima választás

A hibaértékelés alapján a vizsgálat során az eredeti angol szöveg és a kulcsfordítás mellett a következő vizsgafordításokat elemeztük:

Magas pontszámot elért fordítások:	T1+ fordítás: 20 pont
	T2+ fordítás: 18 pont
Alacsony pontszámot elért fordítások:	T3 - fordítás: 8 pont
	T4 - fordítás: 0 pont
	T5 - fordítás: 0 pont

5. A szövegkohézió elemzésének menete

5.1. Az elemzés megbízhatóságának biztosítása

Az elemzés standardizálásának és megbízhatóságának biztosítása érdekében minden szöveget két kutató először egymástól függetlenül elemzett. Ezt követően összevetették kódolásuk eredményét és a vitás kérdéseket megbeszélték, ily módon véglegesítve döntésüket.

Mint korábban említettük, az elemzés során – fordításokról lévén szó – az angol kohéziós eszközök magyarban történő megfeleltetését vizsgáljuk, ezért kiindulópontunkat az angol szövegben található kohéziós eszközök alkotják. A szöveg természete (fordítás) illetve a kétnyelvű vizsgálat (az angol szövegkohéziós eszközök megfeleltetése a magyarban) miatt azonban – bizonyos nyelvi elemek esetében – **elméleti és módszertani kérdések** merültek fel az elemzés során. A jelen dolgozatnak nem célja ezen kérdések elméleti megválaszolása, hiszen ezek mindegyike egy-egy külön dolgozat tárgyát képezhetné. Az elemzés standardizálása és a megbízhatóság növelése érdekében azonban ezeket a problémákat egységesen kezeltük. Ezen ún. elemzésmódszertani döntéseket a következőkben ismertetjük.

A **referenciaelemzés** az angol és a magyar nyelv jelentősen eltérő természete miatt számos problémát vetett fel, amelyeket a következőképpen kezeltünk:

1. Gyakran előfordul, hogy egy referenciaelemnek több megfelelője van a magyar szövegben, de ezeket az elemzés során csupán egyszer számoltuk:

1.1. Mivel az angolban nincs teljes igeragozási paradigma, elkerülhetetlen a személyes névmás kitétele. Ezzel szemben a magyarban az igeragozás jelöli a személyt és a számot, sőt utalhat (tárgyas ragozás esetén) a tárgyra is. Ezért a személyes névmást a magyar általában nem teszi ki. Ha mégis kiteszi, vagy ha több ige is követi az alanyt, előfordulhat dupla vagy többszörös jelölés. Ezt illusztrálja a következő példa: „*As long as you learn and grow...*” = „Amíg tanulsz, és fejlődsz...”, „*I'd won...*” = én kaptam

1.2. Ahol az angol szövegben birtokos névmás áll, a magyar az annak megfelelő birtokos személyjelet használja, határozott névelővel. Pl. „*I have learnt (...) from my successes*” = „a sikereimből”

1.3. Ehhez hasonlóan, amikor az angolban a *that* vonatkozó névmás határozott névelővel együtt jelenik meg, a magyar fordításba egy plussz ‘*az*’ kerül. Pl. ‘*that's the way...*’ = ‘ez az a ...’

2. Az eredeti angol szövegben az általánosított exoforikus referenciát a *you* személyes névmás fejezi ki, míg a magyarban ennek a használata nem helyes (lásd a *you* helytelen fordítását a fenti példában). Helyette az *ember* (man) szó használatos. Így a határozott névelőt a személyes névmásnak megfelelő referenciaelemként számoltuk.

3. Amikor az angol szövegben nem, csupán a magyarban használtak határozott névelőt, akkor ezt nem vettük bele az elemzésbe. Pl. *business bosses* = a főnökök.

4. Az angol *as long as* kifejezést nem összehasonlító („comparative”) refe-

renciának kategorizáltuk, ha jelentését tekintve inkább időre utal, mint pl. az *amíg* (*while*).

5. Mivel Halliday és Hasan taxonómiáját követtük, az elemzés során csak azokat az elemeket számoltuk meg, amelyeket a taxonómia tartalmaz. A magyar nyelv kohéziós eszközei közül (amelyek több ponton eltérnek az angol kohéziós rendszertől – a részletekkel kapcsolatban lásd Szikszainé, 1999) azokat, amelyek ebben nincsenek benne – mint például a *who* vonatkozó névmás – kihagytuk az elemzésből.

6. Nem vettük bele az elemzésbe azon referenciaelemeket sem, amelyek félrefordításnak köszönhetően kerültek bele a szövegbe (vagyis torzították a jelentést): Pl. „*we still have...*” ≠ „*megtenniük...*”

7. Bizonyos szerkezeteknél a magyar az alanyt tárgyi pozícióba teszi (ilyenkor az alany a cselekvés elszenvetője) és ezáltal implicitté válik a referenciaelem. Ilyenkor ezt nem tudtuk beleszámolni. Pl. „*I was surprised...*” = „...lepett meg” (sg. *surprises* so. [Acc.])

A **kötőszavak elemzése** kapcsán már korábban említettük, hogy Halliday és Hasan rendszere csupán a mondatok közötti relációkat vizsgálja és figyelmen kívül hagyja a kötőszavak mondaton belüli szerepét (1976: 9). A jelen vizsgálatban a mondaton belüli kötőszavakat is elemeztük, kivéve, ha azok két szót kötöttek össze (pl. *learn and grow*/ 11). Erre azért volt szükség, mert nem mindig estek egybe az eredeti angol szöveg és a magyar fordítások mondathatárai (előfordult pl., hogy ami az eredeti szövegben egy mondat volt, a magyarban két külön mondatot alkotott).

- *Eredeti angol szöveg:*

10. mondat: Ahhoz, hogy az ember sikeres legyen, kockáztatni kell, [és] aki kockáztat, azt kudarcok is érik.

- *T1+ vizsgázói fordítás:*

11. mondat: Hogy sikeres légy, ahhoz meg kell ragadnod a lehetőséget.

12. mondat: És ha ezt teszed, akkor hibákat fogsz véteni.

A **lexikai kohézió elemzése** során a szöveg egészét vettük figyelembe és az azon belül kialakuló lexikai kohéziós kapcsolatokon túl a kohézív láncokat („*cohesive chains*”, az elemzés részletes módszertani leírásával kapcsolatban lásd: Hasan, 1984) vizsgáltuk. Más szóval, a lexikai relációkat nemcsak az egymást követő mondatokban, hanem szövegszinten is vizsgáltuk.

A lexikai relációk számszerűsítésekor érdekes volt megfigyelni azt, hogy bizonyos szavak nem csupán egy kapcsolatot teremtenek, hanem több szóval is alkotnak lexikai relációt. Ilyen esetekben minden ilyen relációt megszámloltunk. Például, a *kudarcc* szó (10. mondat) a 9. mondatban levő *kudarcc* szónak egyszerű ismétlése, de ugyanakkor a 7. mondatban álló *siker* szónak az ellentéte.

5.2. Mintaelemzés

A következőkben az elemzést, a kohéziós eszközök kódolásának módját mutatjuk be az eredeti angol szöveg és a kulcsfordítás egy részletében (a második bekezdésben).

5.2.1. Referenciaelemzés

A referenciaelemek elemzésében a (→) nyíl kataforikus referenciára utal, a (←) nyíl anaforikus referenciára, a (↑) nyíl pedig exophorikus referenciára.

1. ábra

Referenciaelemzés az eredeti angol szövegben

As the year went on, I began to realise the number of women who made it to the boardroom is still very small. I believe women are having success in business but we still have a tremendous way to go. I think we have fear of failure, but it's good to make mistakes. Over the years, I have learnt more from them than from my successes. To succeed, you have to take the chances and if you do that you will have failures. As long as you learn and grow from your mistakes, they are not bad things.

2. ábra

Referenciaelemzés a kulcsfordításban

(6) Ahogy telt az idő, kezdtem rájönni, hogy még mindig igen kicsi azoknak a nőknek a száma, akik bejutottak a vezetőségbe.
 (7) Elhiszem m, hogy a nőknek vannak sikereik az üzleti életben, de még mindig iszonyú nagy út áll előttük. (8) Azt hiszem m, hogy félünk a kudarctól, de jó dolog hibázni. (9) Az évek során sokkal többet tanultam a kudarcaim**ból**, mint a sikereim**ből**. (10) Ahhoz, hogy az ember sikeres legyen,

kockáztatni kell, aki kockáztat azt kudarcok is érik.

(11) Amíg az ember tanul és épül a hibáiból, a hiba nem rossz.

5.2.2. A szubsztitúció és az ellipszis elemzése

A mintaelemzés azon mondatokat emeli ki a forrásszövegből, amelyekben szubsztitúció vagy ellipszis található. Az összesen 13 mondatból csupán 5 ilyen mondat van. Az elemzés azt mutatja, hogy a magyar kulcsfordítás az eredeti szöveget követi ezen kohéziós eszközök használatát tekintve. Ez alól csak a 10. mondat képez kivételt, amelynél a magyar fordítás nem tartalmaz szubsztitúciót. A *kockáztatni* szót nem helyettesíti mással, hanem megismétli.

3. ábra Szubsztitúció- és ellipsziselemzés az eredeti angol szövegben és a kulcsfordításban

5. mondat:

The organisers would often tempt me with:

'We've never had a woman speaker, you'd

be our first

E:n

'woman speaker'

A szervezők sokszor azzal csábítgatnak,

hogy 'sosem volt még női előadónk, ön

lenne az első'

E:n

'női előadó'

7. mondat:

I believe women are having success in

business but we still have a tremendous

way to go

E:c

'to make it to the boardroom'

Elhiszem, hogy a nőknek vannak sikereik
 az üzleti életben, de még mindig iszonyú
 nagy út áll előttük 'amíg bejutnak a
 E:c vezetőségbe'

10. mondat:

To succeed , you have to take chances 'in business'
 E:n

And if you do that, you will have failures. 'take chances'
 S:v

Ahhoz, hogy az ember sikeres legyen 'az üzleti életben'
 E:n

kockáztatni kell, aki kockáztat, azt $\emptyset$
 kudarcok is érik.

13. mondat:

I said in my acceptance speech that
 business bosses must sometimes be
 terrifying because that's the way you 'terrifying'
 S:a
 have to be.

A díjátadáskor elmondtam a
 beszédemben, hogy a főnökök néha
 bizony rettenetesek, mert néha ilyenek 'rettenetesnek'
 S:a
 kell lenniük.

5.2.3. A kötőszavak elemzése

Párhuzamos összevetés módszerével elemeztük a kötőszavakat is. Táblázatban tüntettük fel a fordításokban megjelenő kötőszavakat, párhuzamosan a forrás-szövegben található megfelelőikkel. A 4. és 5. ábrában szereplő számok a mondatokat jelölik.

4. ábra

Kötőszavak elemzése az eredeti angol szövegben

6. As the year went on, I began to realise the number of women who have made it to the boardroom is still very small.
7. I believe women are having success in business but we still have a tremendous way to go.
8. I think we have fear of failure, but it's good to make mistakes.
9. Over the years, I have learnt more from them than from my successes.
10. To succeed, you have to take the chances and if you do that you will have failures.
11. As long as you learn and grow from your mistakes, they are not bad things.

A bekezdés hat mondatából háromban találunk kapcsolatos kötőszavakat (*but*, *and*), és kettőben alárendelő kötőszavakat (*as*, *as long as*). A 11. mondatban az *and* kötőszót nem vettük bele az elemzésbe, mert csak két szót kötött össze egy tagmondaton belül (lásd elemzésmódszertani döntések: 4.3.1.).

5. ábra

Kötőszavak elemzése a kulcsfordításban

6. Ahogy telt az idő, kezdtem rájőnni, hogy még mindig igen kicsi azoknak a nőknek a száma, akik bejutottak a vezetésébe.
7. Elhiszem, hogy a nőknek vannak sikereik az üzleti életben, de még mindig iszonyú nagy út áll előttünk.
8. Azt hiszem, hogy félünk a kudarctól, de jó dolog hibázni.
9. Az évek során sokkal többet tanultam a kudarcaimból, mint a sikereimből.
10. Ahhoz, hogy az ember sikeres legyen, kockáztatni kell, [és] aki kockáztat, azt kudarckok is érik.
11. Amíg az ember tanul és épül a hibáiból, a hiba nem lehet rossz.

A forrásszöveggel ellentétben a kulcsfordítás a 10. mondatban nem jelöli a kötőszót. A két ellentétes kötőszót a magyar megfelelőjével, a *de* kötőszóval fordították, és a két alárendelő kötőszót *ahogy* illetve *amíg*-nek.

Az angol és a magyar bekezdés elemzése érdekes különbségre hívja fel a figyelmet a két nyelv viselkedésével kapcsolatban. A magyar szöveg látszólag burkoltan, nem nyelvi eszközzel jelöl bizonyos logikai kapcsolatokat, míg az angol előszeretettel jelöli a logikai relációkat nyelvi eszközökkel is.

5.2.4. A lexikai kohézió elemzése

A lexikai kohézió kódolásakor a következő jelöléseket alkalmaztuk: egyszerű ismétlés (R), szinoníma (S), antoníma (A), meroníma (M) és közeli ismétlés (NR). Az ismétlések egy része korábbi vagy későbbi bekezdésekre utal, amelyek a mintalemezés nem tartalmaz.

6. ábra

A lexikai kohézió elemzése az eredeti angol szövegben

(6) As the year (R) went on, I began to realise the number of women (R, M) who have made it to the boardroom is still very small. (7) I believe women (R) are having success (R, A) in business (R) but we still have a tremendous way to go. (8) I think we have fear of failure (S, R, A), but it's good (A) to make mistakes (R). (9) Over the years (R), I have learnt (R) more from them than from my successes (NR, R, A). (10) To succeed (NR), you have to take the chances and if you do that you will have failures (A, R). (11) As long as you learn (R) and grow from your mistakes (S, R), they are not bad (A) things.

7. ábra

A lexikai kohézió elemzése a kulcsfordításban

[6] Ahogy telt az idő, kezdtem rájönni, hogy még mindig igen kicsi azoknak a nőknek (R) a száma, akik bejutottak a vezetőségbe. [7] Elhíszem (R), hogy a nőknek (R) vannak sikereik (R, A) az üzleti életben (NR), de még mindig iszonyú nagy út áll előttünk. [8] Azt hiszem (R), hogy félünk a kudarctól (R,A), de jó (A) dolog hibázni (NR). [9] Az évek (R) során sokkal többet tanultam (R) a kudarcaimból (R, A), mint a sikereimből (R, A). [10] Ahhoz, hogy az ember (R) sikeres (A, NR) legyen, kockáztatni (R) kell, aki kockáztat (R), azt kudarcok (R) is érik. [11] Amíg az ember (R) tanul (R) és épül a hibáiból (NR), a hiba (NR) nem rossz (A).

6. Az elemzés eredményei

6.1. A referenciaelemzés eredményei

A 3. táblázat alapján úgy tűnhet, mintha az angol több személyes referenciaelemet használna, mint a magyar. Ez azonban elhamarkodott következtetés volna, hiszen – ahogy azt az elemzésmódszertani döntések között már jeleztük – nem az összes magyar referenciaelemet vettük figyelembe, hanem csupán azokat, amelyeknek van az angol szövegben megfelelője. A személyes referenciát kifejező nyelvi eszközök száma a magyarban valójában jóval magasabb, mint amit a táblázat mutat a többszörös referenciahasználat miatt (lásd elemzésmódszertani döntések 1.1.).

A személyes referencia eloszlása a magyar szövegekben változatos képet mutat. A kulcsfordítás (HTK) tartalmazza a legkevesebb ilyen elemet. Ennek egyik lehetséges magyarázata az, hogy gyakorlottabb fordítók kerülnek a túl sok utalást és csökkenteni tudják a redundanciát, amelyet például az okozhat, ha egyszerre tesz ki a személyes névmást és a személyjelet. Az azonban, hogy a legjobb és a legrosszabb vizsgafordítás szinte pontosan ugyanannyi személyes referenciát tartalmaz (T1+: 30; T5-: 29) arra enged következtetni, hogy a referenciaelemek ezen típusa nem feltétlenül képes kimutatni minőségbeli különbségeket fordítások között. Ezt okozhatja egyrészt az, hogy grammatikai elemekről lévén szó, még ha a vizsgázók helyesen át is ültetik őket a magyarba, az esetleges lexikai hibák (pl. idiómák félfordítása) komolyabb torzulást idézhet-

nek elő a szövegben. A másik lehetséges ok pedig lehet az, hogy nem az összes referenciaelemet vizsgáltuk a magyarban – a magyar rendszer mind morfológiailag mind pedig strukturálisan eltér (részletesen lásd Szikszainé, 1999) –, hanem csak az angol elemek magyar megfelelőit.

3. táblázat
A referenciaelemzés eredményei szövegenként és mondatonként

M O	Személyes referencia („personals”)							Mutatószók („demonstratives”)							Hasonlítósók („comparatives”)						
	O	H	T1	T2	T3	T4	T5	O	H	T1	T2	T3	T4	T5	O	H	T1	T2	T3	T4	T5
N D A T	E	K	+	+	-	-	-	E	K	+	+	-	-	-	E	K	+	+	-	-	-
1	0	0	0	0	0	0	0	2	1	1	1	1	1	1							
2	4	3	5	3	3	3	4	1	1	1	1	1	1	0	1		1	1	1	1	1
3	3	3	3	3	3	2	3	1	1	1	1	1	1	1							
4	2	2	2	2	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0							
5	4	2	3	2	4	2	4	1	2	1	1	1	1	1							
6	2	1	1	1	1	1	1	3	3	2	3	2	2	3							
7	2	2	2	1	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0							
8	3	2	2	2	3	1	2	0	0	1	0	0	0	1							
9	3	3	2	3	3	3	4	1	1	1	1	0	1	0	2	2	2	2	2	2	2
10	3	0	3	3	-	2	2	2	3	2	1	-	2	1							
11	3	1	2	3	1	2	2	0	1	1	0	0	1	1							
12	3	1	3	3	1	3	3	0	1	0	1	0	0	1							
13	3	3	2	2	2	3	3	2	0	3	2	2	2	2	1						
Σ	35	23	30	28	24	26	29	13	14	14	12	8	12	12	3	3	3	3	3	3	3

Rövidítések: OE = eredeti angol szöveg (original English text); HTK = magyar nyelvű kulcsfordítás (Hungarian translation key); T1+, T2+ = magas pontszámot elért magyar vizsgafordítások; T3-, T4-, T5- = alacsony pontszámot elért magyar vizsgafordítások

4. táblázat
Referenciaelemek előfordulásának összesítése szövegenként

	OE	HTK	T1+	T2+	T3-	T4-	T5-
Személyes ref.	35	23	30	28	24	26	29
Mutatószók	13	14	14	12	8	12	12
Hasonlítósók	3	3	3	3	3	3	3
Összesen:	51	40	47	43	35	41	44

A személyes referencia használatához hasonlóan a **mutatószók** terén sem látszik jelentős eltérés ezekben a szövegekben: sem a kulcsfordítás, sem pedig a magas illetve alacsony pontszámot elért vizsgafordítások nem különböznek jelentősen e tekintetben. Kontrasztív szempontból a számok csak egy helyen mutatnak eltérést, bár ez is félrevezető lehet. Ha csak a magyar szövegeket vizsgáljuk – és nem csupán az angolnak megfelelő elemeket – akkor a mutatószók (esetragokkal ellátva: pl. *azon, azoknak*) száma magasnak tűnik, magasabbnak, mint az angolban (lásd 4. táblázat).

A **hasonlítószók** száma homogén képet mutat, az elemek száma ugyanannyi minden vizsgált szövegtípusban. Ez nem meglepő eredmény, hiszen az összehasonlítás viszonylag egyszerű logikai műveletnek számít, amelyet a középfokú vizsgázók is könnyedén oldanak meg.

6.2. A szubsztitúció- és ellipsziselemzés eredményei

Mint azt a 5. táblázat mutatja, a két magas pontszámot elért vizsgafordítás (T1+ és T2+) a 13. mondat (S13) kivételével mindenhol végrehajtja a szükséges műveletet. Az alacsony pontszámot elért fordítások esetében azonban nem mindig ilyen sikeres az ellipszis és a szubsztitúció megfeleltetése a magyarban. Bár a T4- szövegben háromszor helyesen szerepel a szubsztitúció és az ellipszis, a T3- szövegben ez már csak két esetben van így és a T5- szövegben pedig a vizsgázó egyáltalán nem képes helyesen alkalmazni ezeket a kohéziós eszközöket.

5. táblázat

A szubsztitúció- és ellipsziselemzés eredményei a vizsgafordításokban

	Vizsgafordítások				
	Magas pontszámú	→	→	→	Alacsony pontszámú
Eredeti angol szöveg / Magyar szöveg (kulcsfordítás)	T1+	T2+	T3-	T4-	T5-
S5 Woman speaker női előadó	✓	✓	✓	✓	×
S7 to make it to the board-room Amíg bejutnak a vezetőségbe	✓	✓	✓	×	×
S10 in business take chances Az üzleti életben ∅	✓ ✓	✓ ✓	×	×	×
S13 terrifying rettenetesnek	×	×	×	✓	×
	4/5	4/5	2/5	3/5	0/5

Rövidítés: S = mondat (sentence)

A T5- kivételével mindegyik fordítás megfelelően adja vissza az 5. mondatot (S5). Ez azt mutatja, hogy ez az ellipsziszfajta nem okoz nehézséget a vizsgázók számára, még középfokon sem. Azok a vizsgázók is sikeresen adják vissza magyarul, akik amúgy egészében gyenge fordítást produkáltak. Ez a mondat tehát túl könnyű, nem tükrözi a fordítások közötti minőségi különbségeket.

A 7. mondatban (S7) szereplő ellipszist az ötből csak három vizsgázó adta vissza helyesen magyarul: a két magas pontszámot elért fordításban és az egyik alacsony pontszámot elért fordításban szerepel helyesen. Az, hogy a másik két gyenge fordítás sikertelenül adja vissza, arra enged következtetni, hogy ez a mondat jobban elkülöníti a sikeres és kevésbé sikeres fordításokat, mint az 5. mondat. Mivel ezen esetben tagmondat-ellipsziszről van szó, elképzelhető, hogy magasabb szintű nyelvtudás kell ahhoz, hogy az ilyet tartalmazó mondatok információtartalmát a vizsgázók helyesen adják vissza.

A 10. mondat (S10) tűnik tesztelési szempontból a legideálisabbnak. Mindkét elemet helyesen adja vissza a két sikeres fordítás, míg a gyenge fordításokban szinte mindegyik esetben hibásak. Megintcsak a T4- szövegben szerepel helyesen az egyik elem, nevezetesen az igei csoport helyettesítése. Úgy tűnik ennek alapján, hogy magasabb szintű nyelvtudás szükséges középfokon egy olyan szövegrész megértéséhez és helyes fordításához, ahol a főnévi csoport hiányzik. A behelyettesített igei csoportot lehet, hogy könnyebb megérteni és lefordítani, bár a demonstratív ige hiányában a *that* beillesztése megértési nehézségeket okozhat a gyengébb vizsgázók számára.

Az, hogy az öt vizsgafordításból négyben helytelenül szerepel a 13. mondat, arra enged következtetni, hogy ez a mondat – és a benne szereplő szubsztitúció magyarban történő megfeleltetése – túl nehéz a középfokú nyelvvizsgán. Érdekes azonban, hogy a T4- fordítás ezt a mondatot is helyesen adja vissza. Tesztelési szempontból érdemes volna újra megvizsgálni a vizsgázó többi fordítói megoldását a szövegben, hogy valóban ilyen alacsony pontszámot érdemel-e, vagy csak túl szigorúan értékelték a vizsgáztatók a teljesítményét. Ellenkező esetben ugyanis ez a szöveg megkérdőjelezi a szubsztitúció és az ellipszis minőségjelző szerepét.

A vizsgált szöveg a narratív szövegek kategóriájába tartozik és mint ilyen nem tartalmaz sok ellipszist és szubsztitúciót. A narratív szövegek írói könnyedén ki tudják fejezni a szemantikai relációkat, így nem gyakori ezekben a szövegekben ennek a kohéziós eszköznek a használata. Gyakoribbnak mondhatóak dialógusokban, ahol a beszélők előszeretettel hagynak ki minden olyan elemet, amely nem feltétlenül szükséges az információátadáshoz. Dialógusokban megdő a kontextusból fakadó információk jelentősége is az üzenet megfelelő szintű átadásában.

Vizsgaszituációban hátrányos helyzetbe kerülnének a vizsgázók azáltal, ha sok információt kellene maguknak pótolni. A vizsgáztatók számára is nehéz helyzetet teremtené, hiszen nem tenné lehetővé a vizsgázók nyelvtudásának megbízható összevetését. Ezért olyan szövegekkel érdemes dolgozni, amelyek megértése és lefordítása kevés háttérinformációt igényel. Ez az oka annak, hogy a túl sok szubsztitúciót és ellipszist tartalmazó szöveg vizsgálatunk eredményei

alapján nem igazán tekinthető megbízható mérési/tesztelési eszköznek, különösen nem középfokon.

Mint említettük, középfokon a vizsgafordítás célja annak megállapítása, hogy a vizsgázó mennyire képes a strukturális ekvivalencia megteremtésére a forrás- és a célnyelvi szöveg között. Widdowson (1985) éppen ezért kritizálja a fordítást mint mérési eszközt, mivel a nyelvtanulóknak azt a képzetet keltheti, hogy létezik tökéletes jelentésbeli ekvivalencia a forrásnyelvi és célnyelvi mondatok között. A nyelv formai jellemzőire terelődhet így a hangsúly ahelyett, hogy a jelentést a mondatok és a szituáció közötti relációk viszonyából eredtetnénk.

Összegzésül elmondható, hogy a szubsztitúció és az ellipszis vizsgálatán keresztül következtethetünk fordítások globális minőségére, ha nem is kizárólagos módon. A magas pontszámot elért fordítások helyesebben adták vissza magyarul ezeket a szerkezeteket (80%-os arányban), mint az alacsony pontszámot elért fordítások (ezek csak 0–60%-os arányban).

6.3. A kötőszavak elemzésének eredményei

Mint azt a 6. táblázat mutatja, az eredeti angol szöveg és a kulcsfordítás a mondatok számát tekintve megegyezik, bár a magyar szöveg helyenként nehézkesnek tűnik az olvasó számára. A 10. mondatban a magyar kulcsfordítás nem jelöli explicit módon a mellérendelő kötőszót, mint az angol szöveg. A 12. mondatban a kulcsfordítás nem szó szerint fordítja le az *and* additív kapcsolatos kötőszót, hanem helyette az adverbatív mellérendelő kötőszót, a *de*-t használja. Itt a fordítás az *and* kötőszó azon használatát szemlélteti, amely Quirk és Greenbaum (1985) szerint ellentétes logikai relációt fejez ki. Az ilyen logikai relációk értelmezése nehéz lehet ezen a nyelvi szinten. Az eredeti angol szöveg további kötőszavait a fordítások szó szerint, esetenként kisebb-nagyobb stílárius módosítással tartalmazzák.

A kulcsfordítás és a vizsgafordítások csak két esetben egyeznek meg a kötőszavak használatában. A 7. mondat két tagmondata közötti kognitív relációt a *de* adverbatív kötőszó explicit módon jelöli. Ezt a logikai kapcsolatot minden fordítás jól adta vissza annak ellenére, hogy négy esetben (T2+, T3-, T4-, T5-) több fordítási hiba volt a mondatokban (pl. helytelen igeidőhasználat). A 13. mondatban szereplő kauzális kötőszót is hasonlóan könnyedén értették meg és fordították le, hiszen mind az általa jelölt kognitív reláció, mind pedig a jelentése egyértelmű.

A kulcsfordítás és a vizsgázói fordítások három szempontból különböznek. Az első különbség **stílárius** vonatkozásokban rejlik: a kulcsfordítással ellentétben a vizsgázók stíláriusan kevésbé erős kötőszavakat használtak (pl. *így hát* → *ezért*: T2+, T3-, T4- fordításban; illetve inkább az alacsonyabb regiszternek számító *hirtelen* szót használták a formálisabb *egyszerre/egyszer csak* szerkezetek helyett).

A másik eltérés a kulcsfordítás és a vizsgafordítások között a kötőszavak **implicit** illetve **explicit** használatával kapcsolatos. A vizsgázók explicit módon jelölték a kötések olyan helyeken is, ahol a kulcsfordítás kihagyta vagy más, grammatikai elemmel jelölte azokat. Az eredeti angol szöveg 10. mondatában

szereplő mellérendelő kötőszót például a kulcsfordítás nem jelöli explicit módon és ennek ellenére a vizsgafordítások közül háromban a vizsgázók az *és* mellérendelő kapcsolatos kötőszóval jelölték. Hasonló módon jártak el a vizsgázók a 11. mondatban is (T1+, T2+, T4-), ahol az eredeti angol szöveg az *amíg ...addig* korrelatív második tagját szerkezeti megoldással jelöli.

A harmadik eltérés a **logikai kapcsolatok** helytelen jelöléséből fakad. Az eredeti angol szöveg például a 12. mondatban az *and* additív korrelatív kötőszót tartalmazza, amelyet a kulcsfordítás az ennél megfelelőbb *de* appozitív korrelatív kötőszóval old meg. Ezt a logikai relációt négy vizsgázó helytelenül szó szerint *és*nek fordította, ami azt mutatja, hogy félreértelmezték az eredeti szöveg két tagmondata közötti logikát.

6. táblázat

A kötőszavak párhuzamos elemzése a szövegekben

Sor *	Kötés: OE/HTK	Konjunkciós kapcsolat, külső/belső	T1 +	T2 +	T3 -	T4 -	T5 -
3	so	kauzális, belső	-	ezért	ezért	ezért	így
	így hát	- // -					
4	suddenly	temporális, külső	hirtelen (5)	hirtelen	hirtelen	azonnal	hirtelen
	egyszer csak	- // -					
6	as	-	✓	✓	-	✓	így
	ahogy	-					
7	but	adverzatív, külső	✓(8)	✓	✓	✓	✓
	de	- // -					
8	but	adverzatív, külső	pedig (9)	pedig	pedig	és (7)	de
	de	- // -					
10	and	additív, külső	és (12)	-	-	és (8)	és
	-	-					
11	as long as	-	amíg- addig (13)	amíg- addig	-	viszont amíg	-
	amíg	-					
12	also	additív, belső	is (14)	is	tehát (11)	tehát	is
	továbbá	- // -					
12	and	additív, külső	és (14)	és	-	és	és
	de	adverzatív, külső					
13	because	kauzális, belső	✓(15)	✓	mert	mert	mert
	mert	- // -					

Rövidítések: OE = eredeti angol szöveg (original English text); HTK = magyar nyelvű kulcsfordítás (Hungarian translation key); T1+, T2+ = magas pontszámot elért magyar vizsgafordítások; T3-, T4-, T5- = alacsony pontszámot elért magyar vizsgafordítások. * – csak a kötőszavakat tartalmazó mondatok szerepelnek a táblázatban, x – új mondat határán levő kötőszó

Összefoglalásul elmondható, hogy mind a magas, mind pedig az alacsony pontszámot elért vizsgázók felismerik a kötőszavak által jelölt logikai relációk többségét, így ez a kohéziós eszköz középfokon nem tűnik alkalmasnak a fordítások globális minőségének tükrözésére. Érdekes, hogy a vizsgázók általában még akkor is felismerték a kötőszavak által jelölt logikai relációkat, ha a mondat többi részét félrefordították (pl. a T4- szöveg 7. mondatában: *Hiszek abban, hogy a nők sikeresek az üzletben, de még óriási utat kell megtenniük ahhoz, hogy elismerjenek*).

Az, hogy a vizsgázók többször stilárisan kevésbé erős szóval/kifejezéssel jelölték az adott kötést azt mutatja, hogy ezen a szinten még nem képesek érzékelni a regiszterbeli árnylatokat. Az eredmények arról is tanúskodnak, hogy a sikeresebb fordításokban több esetben jelölik implicit módon a logikai relációkat. A gyengébb fordításokban inkább explicit módon kiteszik a kötőszavakat is, hogy könnyebben áthidalják nyelvi nehézségeiket és sikeresebben adják vissza a forrásszöveg tartalmát (pl. T4-, T5-). A forrásszöveg 12. mondatában a logikai reláció félreértelmezése is a vizsgázók nyelvi kompetenciájának hiányosságát tükrözi.

6.4. A lexikai kohézió elemzésének eredményei

A 7. táblázat tartalmazza a vizsgálat tárgyát képező lexikai kohézió típusokat és – a könnyebb összehasonlítás érdekében – azok átlagát a magas illetve alacsony pontszámot elért fordítások esetében.

7. táblázat
Lexikai kohézió típusai és számuk a fordításokban

	Eredeti angol szöveg	Σ: Magas pontszámú ford.	Átlag: Magas pontszámú ford.	Σ: Alacsony pontszámú ford.	Átlag: Alacsony pontszámú ford.	Összesen
Egyszerű ismétlés	26	78	26	64	21.3	168
Színóníma	5	10	3.3	13	4.3	28
Antoníma	5	22	7.3	6	2	31
Meroníma	5	10	3.3	12	4	27
Közeli ismétlés	5	44	14.6	21	7	70

Mint azt a 7. táblázat mutatja, az összegeket tekintve a legmagasabb a fordításokban az **egyszerű ismétlések** száma (összesen 168, az ismétlések 51%-a). Ezt a **közeli ismétlések** száma követi (70), amely ugyan az egyszerű ismétléseknek csak körülbelül a fele, de az egyéb lexikai kohéziós eszközöknek (színóníma, antoníma, meroníma) a kétszerese. Ez utóbbiak száma nagyjából megegyezik a szövegekben.

Az egyszerű ismétléseket tekintve mind a sikeres, mind pedig a gyenge for-

dításokban legtöbbször a kulcsszavak ismétlődnek, mint például az *üzletasszony*, *díj*, *hiba*, *kudarc*. Bizonyos esetekben a megismételt szavak nem kapcsolódnak szorosan a témához, ilyen például a *néha* vagy az *út*, de ezek száma csekély. Hasonló tendencia figyelhető meg a szinonímák, antonimák, meronimák és közeli ismétlések használatában is: ezek többsége is a kulcsszavak köré csoportosul, mint például az *előadás* – *beszéd* (szinoníma), *siker* – *kudarc* (antoníma), *hiba* – *hibázik*, *siker* – *sikeres*– *sikerült*, *előadó* – *előadás* (közeli ismétlés). A kulcsszavak gyakori ismétlése az eredeti angol szövegben is megfigyelhető.

Az ismétlések számát tekintve az alacsony pontszámot elért fordítások jóval kevesebb ismétlést (116) tartalmaznak összesen mint a magas pontszámúak (164). A legnagyobb eltérést a két csoport között a közeli ismétlések használatában (44/22) és az antonimák (22/6) használatában láthatjuk. Kevesebb, mint a fele a közeli ismétlések száma és kevesebb, mint a harmada az antonimák száma a gyenge fordításokban, mint a sikeresekben. Kevesebb az egyszerű ismétlések száma is a gyenge fordításokban, de itt kisebb az eltérés (78/64, az átlag pedig 26/ 21,3).

A lexikai kohézió másik két típusában eltérő tendenciát figyelhetünk meg. A **szinonimák és meronimák** esetében ellentétes a tendencia, mivel ezekből az alacsony pontszámot elért fordításokban találunk többet (13/10 a szinonimákból és 12/1 a meronimákból).

Összefoglalva, a lexikai kohéziós vizsgálat komoly eltéréseket mutat ezen szövegek esetében a fordítások minőségét illetően, mind az ismétlések számát, mind pedig azok minőségét tekintve. Érdekes, hogy mindkét csoport esetében inkább a kulcsszavak ismétlődnek, ebben tehát nincs eltérés. A jelenség alaposabb megértése érdekében megvizsgáltuk, hogy a gyenge fordításokban milyen jellegű hibák okozták a félrefordítást, hátha ez magyarázza az eredményeket. Az elemzés azonban azt mutatta, hogy bár súlyos félrefordításokat tartalmaznak a szövegek, ezek nem érintik azokat a lexikai elemeket, amelyek lexikai kohéziós kapcsolatokat alkotnak. Ezt illusztrálja a következő példa, amelyben láthatjuk, hogy bár hibás a mondat, mégis megismétli a kulcsszavakat (*üzleti, nők*): „women are brought up to be liked” – „a nők közelebb hozták azt amit akartak” (T5-), „business bosses must sometimes be terrifying” – „az üzleti főnököket kell néha megijeszteni” (T5-).

7. Összegzés

A dolgozat célja annak a vizsgálata volt, hogy egy elméleti alapú elemzési módszer milyen mértékben tükrözi olvasók – jelen esetben vizsgáztató tanárok – intuitív, tapasztalati alapú megítélését. A vizsgált szövegek magas és alacsony pontszámot elért középfokú vizsgafordítások voltak, amelyeket kohézióelemzésnek vetettünk alá. Az elemzés során az angol szövegben használt kohéziós eszközök magyarban történő megfeleltetését vizsgáltuk, így az elemzés Halliday és Hasan (1976) kohéziós taxonómiájára épült. Abból a kutatások által is alátámasztott feltevésből kiindulva, mely szerint a szövegszerűséget és ezen keresztül a szövegminőséget a kohéziós eszközök használatának módja befolyásolhatja, a vizsgálatról azt vártuk, hogy a magas illetve alacsony pontszámot elért

vizsgafordítások eltérő mennyiségű, minőségű és szerveződésű kohéziós eszközt tartalmaznak. Az elemzés azonban nem mindegyik kohéziós eszköz esetében igazolta ezt a feltevést.

A **referenciaelemek** számát tekintve nincs jelentős különbség a magas és az alacsony pontszámot elért fordítások között. Ezt azonban okozhatja az, hogy csupán az angol referenciaelemek magyar megfelelőit vizsgáltuk. Elképzelhető, hogy ha a magyarban használt referenciaelemek teljes skáláját vizsgáljuk, ettől eltérő eredményt kaptunk volna.

A **szubsztitúció és ellipszis** fordítása ezen szövegek esetében elfogadható pontossággal történt. A kontrasztív elemzés eredménye igazolta a vizsgafordítások eredeti szétválasztását: a magas pontszámot elért vizsgázók pontosabban tették át a magyarba ezeket a szerkezeteket mint azok, akik alacsony pontszámot kaptak.

A **kötőszavak** esetében érdekes módon nem annyira a sikeres és a sikertelen fordítások között jelentkezett a különbség. A kötőszavak számát és minőségét tekintve az elemzés nem tükrözi igazán a köztük levő minőségbeli különbséget. Az eltérés inkább a kulcsfordítás és a vizsgafordítások között érzékelhető: a kulcsfordítás stilárisan magasabb regiszterű kötésekkel használt, több kötést implicit módon oldott meg, illetve helyesebben adta vissza a forrásszövegben rejlő logikai relációkat.

A **lexikai kohéziós eszközök** esetében már több eltérés mutatkozott a sikeres és a sikertelen fordítások között. A magas pontszámot elért fordítások jelentősen magasabb számú ismétlést (egyszerű és közeli) és antonímát tartalmaztak, mint az alacsony pontszámot elért fordítások. Érdekes továbbá az is, hogy az eredeti angol szöveghez képest a sikeres magyar fordítások sokkal több közeli ismétlést tartalmaztak. Ez arra enged következtetni, hogy jobb olvasói megítélést eredményezhet, ha a magyarban a szó szerinti ismétlés helyett inkább a szó egy derivált alakját vagy inflexiók variánsát ismétlik meg.

Összegzésül tehát azt mondhatjuk, hogy az elemzés nem igazolta maradéktalanul azt a feltevést, hogy a kohéziós eszközök használatának módjából következtethetünk fordítások minőségére. Bár az elemzés csupán néhány szöveg leíró jellegű kvalitatív vizsgálatán alapul, ami alapján általánosítható következtetéseket levonni még nem lehet, számos olyan fontos elméleti és gyakorlati/pedagógiai implikációt hordoz, amelyekre érdemes figyelmet szentelni a jövőbeli kutatások során.

A vizsgálat **elméleti és kutatómódszertani implikációja** az, hogy a fordítások és a forrásszövegek megbízható kontrasztív elemzéséhez szükség volna egy olyan taxonómiára, amely alapján elemezni lehet mind az angol, mind pedig a magyar nyelvi teljes kohéziós eszköztárat, és amely nem csupán az angol rendszer magyarban történő megfeleltetését vizsgálja. Az angol és a magyar esetében ugyanis két olyan nagy mértékben eltérő nyelvi rendszerről van szó (pl. morfológiai struktúra, szintaktikai szabályok), amely szinte lehetetlenné teszi a megbízható összevetést.

Az elemzésnek jelentős **pedagógiai és nyelvvizsgáztatással kapcsolatos implikációi** is vannak. Mint a szövegszerűség egyik meghatározó eleme, a kohézió befolyásolja a szövegminőséget. Amennyiben egy ilyen eszköz szisztema-

tikus, elméleti alapú vizsgálata alapján nem lehet egyértelműen következtetni szövegminőségre (vagyis fordítások minőségére), érdemes alaposan megvizsgálni a fordítást, mint a szintező típusú nyelvvizsgák egyik mérőeszközét. Az elemzés során láthattuk, hogy ezen forrásszöveg esetében mely mondatok, mely kohéziós eszközök diszkrimináltak a vizsgázók között. Érdemes tehát megvizsgálni a fordítandó szövegeket abból a szempontból, hogy megfelelő nehézségi szintű szerkezeteket tartalmaznak-e. A szövegek mellett az értékelési rendszer is okozhat mérésbeli problémát. Az értékelési kritériumok pontosítása és a szövegkohéziós eszközök beépítése a rendszerbe jelentősen hozzájárulhat a mérés megbízhatóságához. Ezen szempontok értékeléséhez azonban további, nagy adatbázisra épülő, szisztematikus, elméleti alapú vizsgálatok szükségesek.

Irodalom

- Beaugrande, de R. & Dressler, W. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Bp: Corvina. Ford.: Siptár Péter.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: J. House & S. Blum-Kulka (eds.). *Interlingual and intercultural communication. Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. 17–37. o. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Connor, U. 1984. A study of cohesion and coherence in English as a second language students' writing. *Papers in Linguistics: International Journal of Human Communication*, 17, 301–316.
- Cook, G. 1989. *Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- Enkvist, N. E. 1990. Seven problems in the study of coherence and interpretability. In U. Connor & A. M. Johns (Eds.). *Coherence in writing: Research and pedagogical perspectives* (pp. 9–28). Washington, DC: TESOL.
- Fries, P. H. 1992. Lexico-grammatical patterns and the interpretation of texts. *Discourse Processes*, 15, 73–91.
- Grabe, W. & Kaplan, R. B. 1996. *Theory and practice of writing*. London: Longman.
- Gutwinski, W. 1976. *Cohesion in literary texts: A study of some grammatical and lexical features of English discourse*. The Hague: Mouton.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M.A.K. 1985. *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.
- Hasan, R. 1984. Coherence and cohesive harmony. In: J. Flood (ed). *Understanding reading comprehension: Cognition, language and the structure of prose*. Newark: International Reading Association.
- Károly, K. 1999. Recent advances in the study of lexical cohesion and repetition. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*, 9/2, 239–262.
- Klaudy, K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Quirk, R. & Greenbaum, S. 1973. *A concise grammar of contemporary English*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, Inc.
- Szicszainé Nagy, I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.
- Widdowson, H. G. 1985. *Explorations in applied linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

1. Függelék: Az eredeti angol szöveg

In April, Anne Wood, 62, was presented with the Business Woman of the Year Award.

"I have never thought of myself as a businesswoman, I simply do whatever I need to do to keep the work alive. So I was surprised when I learnt I'd won the award. I suddenly found myself being invited to business breakfasts and lectures. The organisers would often tempt me with: 'We've never had a woman speaker, you'd be our first.'

As the year went on, I began to realise the number of women who have made it to the boardroom is still very small. I believe women are having success in business but we still have a tremendous way to go. I think we have fear of failure, but it's good to make mistakes. Over the years, I have learnt more from them than from my successes. To succeed, you have to take the chances and if you do that you will have failures. As long as you learn and grow from your mistakes, they are not bad things.

I also think women are brought up to want to be liked and when you are running a company, you simply can't please all the people all the time. I said in my acceptance speech that business bosses must sometimes be terrifying because sometimes that's the way you have to be.

2. Függelék: Fordítási kulcs

Anne Wood (62), áprilisban megkapta az Év Üzletasszonya címet. „Sosem tartottam magam üzletasszonynak, egyszerűen csak teszem, amit tennem kell ahhoz, hogy menjen a munka. Így hát meglepődtem, amikor megtudtam, hogy elnyertem a címet. Egyszer csak azon kaptam magam, hogy üzleti reggelikre és előadásokra vagyok hivatalos. A szervezők sokszor azzal csábítgatnak, hogy „Sosem volt még női előadónk, ön lenne az első.”

Ahogy telt az idő, kezdtem rájönni, hogy még mindig igen kicsi azoknak a nőknek a száma, akik bejutottak a vezetőségbe. Elhiszem, hogy a nőknek vannak sikereik az üzleti életben, de még mindig iszonyú nagy út áll előttünk. Azt hiszem, hogy félünk a kudarcától, de jó dolog hibázni. Az évek során sokkal többet tanultam a kudarcaimból, mint a sikereimből. Ahhoz, hogy az ember sikeres legyen, kockáztatni kell, aki kockáztat, azt kudarcok is érik. Amíg az ember tanul és épül a hibáiból, a hiba nem lehet rossz.

Azt hiszem továbbá, hogy a nőket úgy nevelték, hogy azt akarják, hogy szeressék őket, de amikor az ember egy céget vezet, nem lehet mindig mindenki kedvére tenni. A díjátadáskor elmondtam a beszédemben, hogy a főnökök néha bizony rettenetesek, mert néha ilyennek kell lenniük.

3. Függelék: T2+ fordítás

Áprilisban a 62 éves Ann Wood kapta az Év Üzletasszonya Díjat.

„Sohasem gondoltam magamra úgy mint üzletasszonyra, egyszerűen csak azt tettem amit a munkám megkövetelt. Ezért voltam meglepődve amikor megtudtam hogy megkaptam a díjat. Hirtelen azon kaptam magamat hogy üzleti reggelikre és előadásokra hívtak. A szervezők gyakran csábítanak: – „Sohasem volt női előadónk, ön lenne az első!”-

Ahogy az év eltelt, kezdtem rájönni, hogy a nők száma a tanácsteremben -1p még mindig igen kevés. Hiszem hogy a nők sikereket érhetnek el -2p az üzleti életben, de

addig még -1p nagy utat kell megtenni. Úgy gondolom félünk a kudarctól, pedig jó ha hibázunk. Az utóbbi években többet tanultam belőlük mint a sikereimből. A sikerhez, szerencsét kell próbálnod, ha ezt megteszed, akkor kudarok is fognak érni. Amíg tanulsz és fejlődsz -1p a saját hibáidból, addig azok nem rossz dolgok.

En azt is gondolom hogy a nőket arra nevelik, hogy tetszeni akarjanak másoknak, és amikor ő -1p vezet egy céget, akkor egyszerűen nem tud mindig mindenkinek megfelelni. A jelölést elfogadó programbeszédemben -1p elmondtam, hogy az üzleti élet vezetőinek néha keménynek kell lenniük, mert néha csak ez az egy út járható.

- 7 pont

összesen: 18 pont

4. Függelék: T3- fordítás

Áprilisban a 62 éves Anne Wood kapta az év üzletasszonya díjat.

„Sohasem gondoltam magamra üzletasszonyként, mindig csak azt tettem, amit a munka megkövetelt. Ezért nagyon meglepődtem, amikor megtudtam, hogy én nyertem a díjat. Hirtelen üzleti reggeliken és előadásokon találtam magam. A szervezők gyakran így csábítottak engem: „Sohasem volt női szónokunk ön lehetne nálunk az első.”

Egy év elteltével -1p figyeltem arra, hogy a nők száma a tanácsteremben -1p még mindig nagyon alacsony. Ismerek nőket, akiknek üzleti sikereik vannak, de még mindig nagy utat kell megtenniük -3p. Szerintem félünk a csalódástól -1p, pedig jó dolog hibázni. Évek alatt többet tanultam a hibáimból mint a sikereimből. A hibák nem rosszak akkor, ha tanul √ belőlük, és magunkévá tesszük őket -2p.

Úgy gondolom tehát, hogy a nők felnőttek ahhoz, hogy azok legyenek, amik akarnak -3p. Amikor egy céget vezetnek, az egyszerűen nem tetszhet minden embernek -2p. A √ beszédemmel azt szeretném -1p hangsúlyozni, hogy a főnököknek is néha meg kell ijedniük, mert néha ez az útja annak, hogy „legyen belőlünk valaki -3p.”

- 17 pont

összesen: 8 pont

A konszekutív tolmácsolás értékelése

Szabari Krisztina

1. A tolmácsolás és a fordítás értékelhetősége

A tolmácsolás és a fordítás közötti legmeghatározóbb különbségek egyike a végtermék, a célnyelvi fordított, illetve tolmácsolt szöveg rendelkezésre állásának ideje. Míg a fordított szöveg a felhasználónak teljes egészében és időbeli korlátok nélkül rendelkezésére áll, többször elolvashatja, visszalapozhat a már olvasott részekhez, és a szöveget többször előveheti, addig a tolmácsolandó szöveg csak egyszer áll rendelkezésre, akkor sem teljes egészében, hanem mindig csak részleteiben, az elhangzás sorrendjében. A szövegben nem lehet visszalapozni, a már elhangzott szöveg nem idézhető vissza. A tolmácsolás ugyan rögzíthető és később leírható, a nyelven, illetve szövegen kívüli tényezők magas aránya miatt az így kapott írásos szöveg már nem mindenben lesz azonos az adott egyszeri, „ott és akkor” érvényes szituációban született szöveggel.

Míg az írott szöveg verbalizáltsági foka magas, hiszen csak egy érzékszervünkkel, a szemünkkel fogadjuk be, addig a beszélt nyelv jobban él a nem verbális kommunikáció eszközeivel, beszéd során minden érzékszervünket aktivizáljuk, ilyenkor valósul meg a totális kommunikáció. És noha a tolmács az előadó nem verbális jelzéseit is sokszor verbalizálja a célnyelven, a leírt szöveg mégsem lesz mindenben azonos a hangzó tolmácsolás szöveggel.

Mindez természetesen meghatározza a tolmácsolás értékelhetőségét is. A tolmácsolás rendkívül komplex tevékenység, számos változó interakcióját foglalja magában, és az egyes változók nem kutathatók, így nem is értékelhetők önmagukban (Gile 1997: 45). Nem értékelhetjük pl. külön, mennyire értette meg a tolmács a forrásnyelvi szöveget, erre csak következtetni tudunk teljes produkciója alapján. Az értékelést nehezíti az is, hogy az ember figyelme változó, a teljes tolmácsolást nem tudjuk ugyanazzal az intenzív figyelemmel végigkísérni, így várhatóan az esetleges hibák egy része elkerüli a figyelmünket, illetve az észlelt hibák nem feltétlenül lesznek azonosak egy másik értékelő személy által észlelt hibákkal. Érdekes eredményre jutott ezzel kapcsolatban egy trieszti kutató, Valeria Daró, aki kísérlettel bizonyította, hogy a tolmácsolók társaik tolmácsolásának ellenőrzése során elsődlegesen a szintaktikai hibákat azonosítják be, míg a gyakorló, rutinos tolmácsok számára a szemantikai hibák tűnnek fel leginkább (Daró 1992).

Az értékelés nehézségeire figyelmeztet Gile is (1995). Osztálytermi keretek között végzett kísérletet, melynek során az egyik francia anyanyelvű hallgatót arra kérte, hogy meghatározott témáról beszéljen két percet. A szöveget angol anyanyelvű hallgató tolmácsolta angolra. Az eredeti és a tolmácsolás szöveg elhangzása után a hallgatókat arra kérték, írásban, mondatokba szedve adják meg a tolmács tartalmi hibáit az eredeti szöveghez képest. Noha a hallgatók

már sokat tudtak a tolmácsolás folyamatáról, maguk is rendelkeztek némi gyakorlattal, hiszen a kísérletre a tolmácsolás első évének vége felé került sor, az eredmény mégis meglepő volt. Maga az előadó a 10 tartalmi hibából csupán 1-et vett észre, a hallgatók 20 százaléka mindössze 2 tartalmi hibát jelzett, és kevesebb mint 20 százalékuk vett észre 5-nél több tartalmi hibát.

Figyelemre méltó volt még a kísérletben, hogy a hallgatók és maga az előadó is elég nagy számban jeleztek olyan hibákat, amelyeket a tolmács nem követett el, ahol tehát úgy értették, hogy a tolmács tévedett, pedig szövege megfelelt az eredeti szöveg tartalmának.

Gile szerint az a kérdés, miért nem veszünk észre bizonyos hibákat a tolmácsolt szövegben és miért gondoljuk bizonyos részekről, hogy hibásak, holott megfelelnek az eredeti szövegnek, a tolmácsoláskutatás egyik központi kérdése. Vizsgálata azonban nem csak a tolmácsolástudomány feladata, hanem mindennek előtt a kommunikációtudományé, ahol arra kell választ keresni, miért és hogyan mennek veszendőbe információk a szóbeli kommunikáció során. Feltehető, hogy a válasz a pszichológia, a pszicholingvisztika és a neurolingvisztika együttműködésével adható meg, és mindennek előtt az emberi figyelem alakulásával és megosztásával áll kapcsolatban (Gile 1995).

Hasonló eredménnyel zárult egy Magyarországon végzett kísérlet is. Egy tolmácsolás hallgatóinak lejátszottunk egy vizsgatolmácsolást. Az eredeti német nyelvű szöveg a fiatalok helyzetéről szólt Ausztriában. Az előadó Ausztriából érkezett, szabadon beszélt, jól előkészített vázlat alapján, a beszéd 5'50"-et tartott, a tolmácsolás ideje 4'45" volt. A kísérlet eredményeit itt nem tudjuk részletesen bemutatni, az azonban egyértelműen kiderült, hogy a hallgatóság nagyobbik része a tolmácsolás során elkövetett tartalmi hibáknak csak elenyészően kis részét vette észre. Az eredeti szöveg vége felé pl. a következő hangzott el:

„Die Gestaltung des individuellen Egos schließt ein Bedürfnis nach sozialer Nähe nicht aus. Wie es aussieht, ist die Panik der Soziologen, daß die Internet-Generation vereinsamen könnte, unbegründet. Viele Freunde, aber auch die Eltern bedienen dieses Bedürfnis. Die Jugendlichen bleiben heute durchschnittlich länger bei ihren Eltern wohnen als noch vor einigen Jahren.” (A szöveg nyersfordítása: Az egyéni ego alakítása nem zárja ki a szociális közelség igényét. Úgy tűnik, alaptalan a szociológusok féltelme, hogy az internet-generáció elmagányosodhat. Sok barát és a szülők is ezt az igényt elégítik ki. A fiatalok ma átlagosan hosszabb ideig maradnak a szüleiknél lakni, mint néhány évvel ezelőtt.)

A tolmácsolás szövegében ez a rész a következőképpen hangzott:

„Ez az individualista és egoista életszemlélet a szociológusokban sokszor pánikot kelt, és felmerül a kérdés, hogy az új internet-generáció talán elmagányosodik. Megfigyelhető még az is, hogy a fiatalok sokkal tovább maradnak a szüleiknél, mint eddig, tehát sokkal tovább élnek a szülői házban.”

A tolmácsolt szöveg egyértelműen hibás, mert nem hívja fel a figyelmet arra, hogy a szociológusok félelme alaptalan, hiszen a fiatalok továbbra is vágnak a szociális közelségre, a barátok és a szülők pedig éppen ezt az igényt elégítik ki. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a fiatalok hosszabb ideig laknak együtt szüleikkel. A tolmács bizonytalanságot hagy a fiatalok elmagányosodását illetően, nem mondja ki, hogy a szociológusok félelme alaptalan. Ezt követően nem tudunk mit kezdeni azzal a mondattal, hogy a fiatalok tovább maradnak szüleiknél, hiszen nem kapcsolódik tartalmilag az előző információhoz.

Ezt a hibát a tolmácsolt szövegben a 17 hallgató közül mindössze 6, tehát alig 35 százalék vette észre. Ez az adat is egyértelműen a tolmácsolás értékelésének nehézségére hívja fel a figyelmet. A valós élethelyzetekben a tolmácsok szintén nem számíthatnak megbízhatóbb értékelésre, ahányan figyelik őket, annyiféle – többnyire szubjektív, az értékelő figyelmétől, figyelemfenntartási képességétől és érdeklődésétől függő – értékelést kapnak.

Még nem rendelkezünk megfelelő mennyiségű empirikus kutatási eredménnyel arra vonatkozóan sem, mennyire elégedettek saját teljesítményükkel a tolmácsok. Több tolmács beszámolója alapján azonban megállapítható, hogy nagy a különbség teljesítményük saját maguk és a hallgatóság általi megítélése között. Több tolmács kifejezetten negatívan éli meg, hogy például egy előadás tolmácsolása után, amikor ő maga világosan emlékszik, hogy bizonyos részeket nem értett jól, nem látta az egyes érvek közötti összefüggéseket, és helyenként csak a rutinja, bizonyos közhelyek ismétlése, vagy az egész szövegrésznek sokkal általánosabb, magasabb absztrakciós szinten való megközelítése segítette át a nehézségeken, a közönség soraiból többen odamennek hozzá, és gratulálnak a szinte „szó szerinti” fordításához és kiváló memóriájához. (A laikus felhasználó dicséretnek szánja a „szó szerinti” jelzőt, a tolmács ezt sokszor inkább kritikaként éli meg.)

Ezzel szemben arra is sok példát tudnak mondani a tolmácsok, hogy amikor úgy érezték, átlátták a forrásnyelvi szöveg üzenetét, és azt jól vissza is adták a célnyelven, a hallgatóságból néhányan figyelmeztetik őket, hogy nem jól fordítottak egy szót vagy egy kifejezést, noha annak a mondanivaló szempontjából szinte semmi jelentősége nem volt. Mindez a tolmácsolás értékelésének nehézségeire hívja fel a figyelmet, és világossá teszi, hogy az egyes értékelési perspektívák között nagy különbségek lehetnek, sőt az egyes perspektívák képviselői akár egymásnak ellentmondó értékelésekre is juthatnak.

2. A tolmácsolás értékelésének perspektívái

A tolmácsolás értékelésénél meghatározó szerepet játszik az értékelést végző személy perspektívája. Moser-Mercer a következő perspektívákat különbözteti meg (1998):

1. a tolmács perspektívája
2. a címzett perspektívája
3. a konferenciaszervező perspektívája
4. a tolmácskollegák perspektívája

5. a tolmácsolást oktató tanár perspektívája és végül

6. a tolmácsoláskutató perspektívája.

(Moser-Mercer 1996)

A tolmácsolásoktatás számára természetesen a tolmácsolást oktató tanár minőségellenőrzési módszere és szempontjai a meghatározók, így a következőkben elsődlegesen ezzel a perspektívával foglalkozunk, (a többi perspektívával kapcsolatosan lásd Szabari 1999). Az oktatás során a minőségellenőrzés legfőbb célja a hallgatók fejlődésének folyamatos nyomon követése. Mivel a nagy idő- és energiaigény nem teszi lehetővé mindig minden hallgatói teljesítmény videóra történő felvételét, és utólagos elemzését úgy, hogy az egyes perspektívák képviselői mind jelen vannak, és előre meghatározott paraméterek alapján ellenőrzik a hallgatók teljesítményét, (erre legfeljebb csak vizsgák alkalmával van kivételesen lehetőség), a tolmácstanárnak többnyire egyedül, közvetlenül a tolmácsolás elhangzása után kell az értékelést elvégeznie. Ennek során számos változót kell folyamatosan szem előtt tartania.

Érdekes gyakorlati megjegyzést tesz a tolmácsolás értékelésével kapcsolatban Seleskovitch. Véleménye szerint a legmegbízhatóbb értékelést az tudja adni a tolmácsolás minőségéről, akinek – mivel nem érti a forrásnyelvi szöveget – a tolmácsolásra hagyatkozva kell elkészítenie egy előadás összefoglalóját vagy egy esemény jegyzőkönyvét. Seleskovitch szerint a „saját érdekében figyelő” végfelhasználó a legjobb értékelő, feltéve, hogy nem kéri meg előzetesen, hogy majd adjon értékelést, mondja el véleményét a tolmácsolásról. Ebben az esetben ugyanis már nem a tartalomra és a mondanivalóra fog összpontosítani, hanem arra, hogy elhangzottak-e bizonyos általa kiragadott szavak a tolmácsolt szövegben, hogy megfelelő volt-e a szöveg nyelvtanilag. Ilyenkor tehát már nem arra használja a tolmácsolást, amire való, vagyis az értelem, a „sens” megragadására. Ezért a konferencia-résztevőket mindig csak utólag érdemes megkérdezni arról, mi volt a véleményük a tolmácsolásról (Seleskovitch 1986).

3. Az optimális minőség és a tolmácsolás külső körülményei

A tolmácsolás soha nem légtérben történik, alakulását számos tényező határozza meg (Szabari 1999). A minőség nem abszolút kategória, hogy egy tolmácsolás jó, kevésbé jó vagy rossz, azt a külső tényezők ismeretében dönthetjük csak el. Ebből a szempontból meghatározó az ún. optimális minőség, amelyet Moser-Mercer a következőképpen definiál:

Professzionális tolmácsolás esetében az optimális minőség annyit jelent, hogy a tolmács az adott külső körülmények által szükségessé tett erőfeszítések függvényében hiánytalanul és pontosan, az eredeti üzenet bármilyen torzítása nélkül adja vissza a célnyelven a forrásnyelvi szöveget, úgy hogy megpróbál minden nyelven kívüli információt is visszaadni. ... Optimálisnak nevezzük azt a minőséget, melyet a tolmács megfelelő külső feltételek mellett biztosítani tud.

(Moser-Mercer 1996)

Ha a tolmácsolás külső feltételei nem megfelelőek, nem várható el optimális minőség sem. Az adott helyzethez és feltételekhez képest azonban lehet egy tolmácsolt szöveget jónak nevezni, még ha az más feltételek mellett nem is minősülne „jónak”.

A külső körülmények rendkívül sokrétűek. Konzekutív tolmácsolás esetén ide sorolható a tolmácsolás fizikai környezete. Nem mindegy, milyen távolságra helyezkedik el a tolmács a tárgyaló felektől vagy az előadótól, jól látja és hallja-e őket, nyomon tudja-e követni nem verbális kommunikációjukat is. A fizikai környezet része a teremhangosítás és a mikrofon is. Sokszor fordul elő például, hogy a tolmács álló mikrofonját a szervezők pár lépéssel az előadó mikrofonja mögött, vagy akár a terem sarkában helyezik el, mondván, nem a tolmács az esemény főszereplője, neki nem kell látszania. Hallania és látnia viszont kell, és ha a hangszórók a terem túlsó oldalán helyezkednek el, és a tolmács az előadói mikrofon mögött áll, ő hallja legkevésbé a forrásnyelvi szöveget.

A tolmácsnak a jó munkavégzéshez sokkal „sterilebb” hangra van szüksége, mint a kommunikációs partnereknek. Míg egy az ablak előtt elrobogó motorkerékpár az egy nyelven társalgók kommunikációját nem teszi lehetetlenné, addig ez a tolmács teljesítményét nagyban ronthatja, vagy akár ellehetetlenítheti.

Külső körülménynek minősül az is, mennyi ideje van szolgálatban a tolmács és mennyire fáradt el. Ha például egy hosszú tárgyalásos nap után kell az esti fogadáson pohárköszöntőt tolmácsolnia, valószínűleg nagyobb figyelemkoncentrációra lesz szüksége, hiszen már az egész nap mögötte van. Ezzel szemben előnynek számít, hogy addigra már megismerte a tárgyalófeleket, és sokkal jobban előre tudja vetíteni (anticipálni) mondanivalójukat, mint a nap elején.

A tolmácsolás minősége függ a forrásnyelvi szöveg információsűrűségétől és a tolmács felkészülési lehetőségeitől. Külön fejezetben tárgyaljuk majd a szöveg előkészítettségének fokozatait, az azonban már itt is belátható, hogy előkészített, az írásbeliség jegyeit magán viselő, felolvasott szöveg esetén, ha az a tolmácsnak nem állt megelőzően rendelkezésre, az optimális tolmácsolási minőség nem várható el.

4. A valós tolmácsolási helyzet (real life) és az osztálytermi tolmácsolási helyzet közötti különbségek

A tolmácsolás külső körülményeivel kapcsolatosan fontos tudatosítani a valós tolmácsolási helyzet és az osztálytermi tolmácsolás közötti különbségeket. A tolmácsolás teleológikus tevékenység, mindig megbízás alapján történik, és valamilyen célt követ, és ez a cél messze túlmutat a forrásnyelvi szöveg nyelvi elemein. A nyelven és szövegen kívüli szempontok, a tolmácsolási esemény helye, ideje, a kommunikációs partnerek egymáshoz való viszonya, a kommunikáció célja mind meghatározó elemei a tolmácsolásnak, hiszen csak ezek ismeretében határozható meg a skopos, vagyis az a cél, amelynek a célnyelvi szövegnek meg kell felelnie (Reiß & Vermeer 1984).

Az osztálytermi tolmácsolási helyzetben mindig fennáll annak a veszélye, hogy a „skopos” a forrás- és a célnyelvi szöveg nyelvi elemeinek öncélú össze-

hasonlítására, egymásnak való megfeleltetésére redukálódik, különösen ún. rövid szakaszos, egy-két mondatonkénti tolmácsolás esetén. Az igazi értelemközpontú tolmácsolás csak hosszú szakaszos egységekkel valósulhat meg, mert a tolmács csak így képes feldolgozni és deverbálizálni az üzenetet, melyet azután – az interferencia veszélyét ily módon kiküszöbölve – új nyelvi köntösbe öltöztet (Seleskovitch & Lederer 1989).

A magyarországi tolmácsolási gyakorlatban azonban kétségkívül a rövid szakaszos konszekutív tolmácsolás honosodott meg, talán, mert hosszú ideig nem volt tolmácsképzés, a tolmácsolás nem professzionalizálódhatott, és az ún. természetes tolmácsolás („natural interpreting”) még mindig aránytalanul nagy szerepet kap az ország nemzetközi kommunikációjában (Knapp-Potthof & Knapp 1986). Természetes tolmácsolásnak nevezzük, amikor például a nyelvvizsgálóval rendelkező titkárnő vagy a nemzetközi osztályon dolgozó referens lát el tolmácsolási feladatot a delegáció mellett. Ilyenkor a tolmácsoló személy sokszor maga is részese a kommunikációs helyzetnek, időnként a maga nevében beszél, időnként kívül helyezkedik a kommunikációs helyzeten és közvetlenül fordít, előfordulhat azonban az is, hogy a tolmácsolást bevezetéssel indítja, mondván „Az igazgató úr azt kérdezi, hogy ...”. Ezekben a helyzetekben a rövidszakaszos egységek a jellemzők. Az így tolmácsolást végző személy nagy valószínűséggel csupán a nyelvi elemeket cseréli át egyik nyelvről a másikra, tehát felgyorsított, rutinos, szóbeli „tanfordítást” és nem kommunikatív fordítást végez. Ilyenkor az igazi tolmácsolást, az „interpretálást” a befogadónak magának kell elvégeznie, aki „továbbfordítja” saját maga számára a szöveget. Ha ennek során nehézségei vannak, visszakérdez és pl. ezekkel a szavakkal fordul a tolmácsoló személyhez: „Azt akarja mondani az igazgató úr, hogy ...” és elmondja más szavakkal, más mondatszerkezettel a hallott célnyelvi szöveget. Ha ezt a tolmács visszafordítja, a forrásnyelvi partner számára lesz a szöveg „idegenszerű”, neki kell azt ismét „interpretálnia”, és eldöntenie, hogy megfelel-e az általa előzőleg elmondottaknak. És ez a láncolat tovább folytatható. A tolmácsoktatásnak nem ilyen „szóban fordító személyek” képzése a célja, hanem professzionális nyelvi közvetítőké, akik a forrásnyelvi szöveg üzenetét képesek közvetíteni a célnyelven.

Az osztálytermi helyzetben a tanár-diák-viszony a meghatározó, amely meglehetősen különbözik a tolmács és a releváns felhasználó közötti viszonytól. A diák ebben a helyzetben nem a tolmácsolás igazi céljára, és az üzenet továbbítására összpontosít, figyelmét sokkal inkább a kevésbé fontos részletek és a nyelvi struktúrák pontos visszaadása köti le.

Ha a diák nincs birtokában a megfelelő szövegen kívüli információknak, rövid távú memóriáját olyan részletek tárolására lesz kénytelen igénybe venni, melyek a valós élethelyzetben magától értetődőek, így tolmácssteljesítményének érdemi része szenved majd kárt. Beszédok tolmácsolásánál például mindig nagy szerepe van a megszólításnak. Protokolláris beszédok, megnyitók, üdvözlőbeszédok, pohárköszöntők, díjátadások stb. alkalmával tartott beszédeknél a szónok – mielőtt általában az ünneplő közönséghez fordulna -, megszólítja a jelenlevő díszvendégeket megnevezve rangjukat, beosztásukat. Például így:

Igen tisztelt Miniszter Úr!
Igen tisztelt Államtitkár Úr!
Tisztelt Nagykövet Úr!
Tisztelt Főigazgató Úr!
Tanácsos urak!
Tisztelt Hölgyeim és Uraim!
Kedves Egybegyültek!

Ennek a hét megszólításnak a memorizálása, majd a célnyelven történő helyes visszaadása első hallásra, előzetes felkészülés nélkül komoly feladat. A valós élethelyzetben ezzel szemben a tolmácsnak lehetősége van a beszéd előtt tájékozódni a megjelentek összetételéről. Ha a megszólított személyiségek valóban jelen vannak a teremben, a tolmács a megszólítás forrásnyelvi elhangzásakor be tudja azonosítani őket, és ez nagy mértékben tehermentesíti memóriáját. A jó tolmács bizonyos protokoll-ismeretekkel is rendelkezik, így számára előzetes tudása alapján nem okozhat gondot a megszólítások sorrendje, hiszen maga is hasonló sorrendben szólítaná meg őket, ha ő tartaná a beszédet. Az osztályteremben egy ilyen megszólítás-sorozat tolmácsolása előzetes helyzetmeghatározás nélkül, olyan időpontban, amikor a hallgatók még szert sem tehetek az alapvető protokoll-ismeretekre, csupán felesleges teher a memória számára, és bizonyosan frusztrációt eredményez körükben.

Ennek megértésében Chernov szubjektív redundanciáról szóló elmélete lehet leginkább segítségünkre (1991). Chernov szerint a tolmács csak akkor tudja megfelelően feldolgozni a forrásnyelvi szöveget, ha az számára elegendő mennyiségű szubjektíven redundáns elemet tartalmaz, ugyanis csak így tud megfelelően előre következtetni a szöveg további részére. A tolmács tudása és ismeretanyaga, felkészültsége segít ugyanis leszűkíteni a szóba jöhető lehetőségeket, és ezzel megbízhatóbb irányba tereli a tolmácsot az anticipáció során. Ha a szubjektív redundancia a tolmács szemszögéből nem ér el egy bizonyos fokot, ha túl magas az információtartalom a tolmács számára, a szöveg meghaladja feldolgozó képességét és a tolmácsolás nem lesz sikeres. A tolmácsolásórakon a tanár feladata gondoskodni arról, majd a tolmácsolás-gyakorlat előtt ellenőrizni, hogy a hallgatók szubjektív redundancia-szintje feltehetően elegendő-e a szöveg tolmácsolásához.

A tolmács a valós élethelyzetben minden lehetőséget megragad, hogy a felkészülés során szerzett ismeretek és a már meglévő, aktiválható ismeretei segítségével olyan helyzetbe hozza magát, hogy memóriáját egyértelműen a kommunikációs partnerek számára is új információk, érvek és összefüggések visszaadására összpontosíthassa, hogy lehetőség szerint növelje saját szubjektív redundancia-szintjét. Ebből a perspektívából nézve belátható, hogy a kommunikációs helyzettől függ annak eldöntése is, milyen súlyú hibát jelent, ha a tolmács valamit kihagy a tolmácsolt szövegből. Nézzük a következő példát:

Egy üzleti tárgyaláson a fogadó vállalat igazgatója köszönti a külföldi partnervállalat delegációját:

„Örülök, hogy ismét találkozhatunk. Amikor a múlt hónapban véletlenül és a mostani zord időhöz képest lényegesen barátságosabb időjárás viszonyok között találkoztunk a Zöldfoki szigeteken, az energiagazdasági és az alternatív energiaforrások alkalmazásának lehetőségeiről szóló nemzetközi konferencia egyik szünetében, megállapodtunk mai találkozóink napirendjéről. Mi ezt a napirendet elfogadjuk, és szeretnénk ennek alapján tárgyalni Önökkel. Megkérdezném, egyetértenek-e ezzel, vagy esetleg történt-e valami, ami miatt változtatást javasolnak a napirenddel kapcsolatban?”

Ha a tolmácsnak minden felkészülési igyekezete ellenére a tolmácsolási esemény megkezdése előtt nem sikerült megtudnia, hogy a két partner egy hónapja találkozott egymással, és ekkor megállapodtak a találkozó napirendjében, zavarba jöhet a Zöldfoki-szigetek hallatán, és elképzelhető, hogy az említett konferencia témakörét sem képes pontosan megjegyezni, így a szöveget a következőképpen tolmácsolja:

„Örülök, hogy ismét találkozunk. Amikor utoljára olyan kellemes körülmények között futottunk össze azon az energiaügyi konferencián, megállapodtunk a napirendben. Mi a magunk részéről nem javasolunk változtatást. Önöknek is megfelel ez a napirend, vagy van más javaslatuk?”

A leírt tolmácsolási helyzetben a tolmácsolt szöveg a kihagyásokkal együtt is megfelel a kommunikációs célnak, zökkenőmentesen folytatódhat a kommunikáció. Ha valaki a tolmácsot később figyelmezteti, hogy kihagyta a „Zöldfoki-szigeteket” és az „alternatív energiaforrások alkalmazásának lehetőségeit”, az nem a releváns felhasználó fülével figyelt, nem az üzenetre összpontosított, hanem elsődlegesen a tolmácsot „ellenőrizte”. Mindezzel nem azt kívánjuk mondani, hogy a tolmács maga dönthet arról szabadon, mit hagy ki, és mit fordít. Erre ő nem hivatott. Azonban, ha nehézségekkel találja magát szemben, akkor mindig legyen annyi „koordinációs energiája” (Gile 1988), hogy legalább a kommunikációs partnerek számára új és pragmatikailag is fontos információkat közvetítse. Jelen esetben ugyanis mindkét fél tudta, hogy utoljára hol és milyen alkalommal találkoztak, hiszen mindketten ott voltak. Számukra az információ redundáns volt. Mivel azonban a tolmács „kapacitáshiány” miatt kihagyásra kényszerült, jobban tette, hogy a partnerek számára szubjektíven redundáns információt hagyta ki, mintha pl. a következőképpen tolmácsolta volna a szöveget:

„Utoljára a Zöldfoki-szigeteken találkoztunk az energiagazdasági és az alternatív energiaforrások alkalmazásának lehetőségeiről szóló nemzetközi konferencián. Ott elfogadtuk a napirendet. Javaslom, kezdjük meg a tárgyalást.”

Ebben az esetben a tolmács valóban lényeges információt hagyott ki, és a beszédaktus-elmélet szerint is komoly hibát követett el. A tolmácsolásból ugyanis

fontos illokúció, a kérdés feltevése maradt ki. Ezzel megfosztotta a célnyelvi partnert annak a lehetőségétől, hogy elmondja esetleges változtatási javaslatait a napirendet illetően. Tolmácsolásával udvariatlan képet festett a forrásnyelvi partnerről, és ezzel lehet, hogy rossz irányba befolyásolta a tárgyalás egész hangulatát.

5. A diagnosztikus és a terapeutikus értékelés

A tolmácstanár az optimális minőséget tekinti kiindulási alapnak, azonban az értékeléskor számos egyéb tényezőt vesz figyelembe, melyek relativálják ítéletét. Tekintettel kell lennie arra, mióta tanul a hallgató, mennyire ismerte előzetesen a témát, milyen haladást ért el az előző teljesítményéhez képest, mennyire tudott felkészülni a tolmácsolásra stb. Hönig a fordítások értékelésénél megkülönbözteti a diagnosztikus és a terapeutikus módszert (1997). Megfontolásai a tolmácsolásra is érvényesíthetők. A tolmácstanár az évközi gyakorló órákon mindvégig a terapeuta módszereivel dolgozik, azaz nem csak diagnosztizálja, megállapítja, rendszerezi és súlyozza a tolmácsolt szövegben előfordult hibákat, úgy hogy közben folyamatosan utal arra is, mit jelentett volna az adott hiba a valós élethelyzetben, hanem egyúttal „utána is jár” a hibáknak, próbálja megfejtetni okukat, és igyekszik valamilyen módszert adni ahhoz, hogy a továbbiakban a hasonló hibák elkerülhetők legyenek. Az előbbi példánál maradva, ha észreveszi, hogy a hallgató nem tudta a „Zöldfoki-szigetek” elnevezését a célnyelven, felhívja a figyelmet a földrajzi nevek ismeretének fontosságára, esetleg egyúttal ellenőrzi, hogy ismerik-e a hallgatók a Maldív-szigetek, a Húsvét-szigetek stb. célnyelvi megfelelőit, de elmondja azt is, hogy a szó az adott tolmácsolási helyzetben nem volt releváns.

A diagnosztikus értékelés ezzel szemben nem terápiás céllal történik, hanem kizárólag a használhatóság szempontjából elemzi a tolmácsolt szöveget, tehát elsődlegesnek a releváns felhasználó szempontjait tartja. Ebből a szempontból a példaszöveg első tolmácsolt változata jónak minősíthető. Míg egy súlyos nyelvtani hiba, vagy egy kihagyás a terapeutikus megközelítésnél mindenképpen „kezelendő”, addig bizonyos nyelvtani hibák a diagnosztikus értékelésnél nem feltétlenül esnek latba nagy súllyal. A tartalmi hibák is különböző megítélés alá eshetnek attól függően, hogy csupán diagnosztizálni akarunk, vagy egyben a hibák okait is meg akarjuk keresni.

A következő szöveg egy Berlinről, az új német fővárosról szóló hosszabb (kb. 6 perces) szóbeli előadás részlete. Az előadás 2000 januárjában hangzott el a félévi tolmácsvizgán az FTK-ben:

„1999 bildete Berlin noch das Schlußlicht in der wirtschaftlichen Entwicklung der Bundesländer. Ökonomisch betrachtet schien die Stadt in den neunziger Jahren nicht vom Fleck zu kommen. Nach wie vor liegt die Arbeitslosenquote mit fast 16 Prozent gewaltig über dem bundesweiten Schnitt von gut 10 Prozent. Aufschwung erhofft man sich nun von jungen Dienstleistungsbetrieben und Existenzgründern. Der Regierungsumzug soll mehr Aufträge für die Industrie und Impulse für die Wirtschaft bringen.”

(1999-ben Berlin még utolsó helyen állt a tartományok gazdasági fejlődés szerinti sorrendjében. Úgy tűnik, a 90-es években a város gazdaságilag nem tudott előbbre jutni. A munkanélküliségi ráta még mindig 16 százalék, messze meghaladva a 10 százalékos országos átlagot. Most a fiatal szolgáltatóüzemekről és új vállalkozásokról várják a fellendülést. A kormány átköltözésével az ipar minden bizonnyal több megbízást és az egész gazdaság impulzusokat kaphat.)

A szövegrész az egyik hallgató tolmácsolásában a következőképpen hangzott:

„Berlin 1999-ben még az utolsó helyen állt a tartományok között a gazdasági fejlődést illetően, úgy tűnik, a 90-es években nem történt elmozdulás. A munkanélküliségi ráta még mindig 60 százalék, ez messze meghaladja az országos átlagot. Fellendülés az új vállalkozásoktól és az új szolgáltatók megjelenésétől várható. A kormány átköltözésével az ipar várhatóan több megrendelést kap, és az egész gazdaság nagyobb lendületet vehet.”

A tolmácsolás értékelésekor a csupán diagnosztizáló értékelés így hangozhat: A tolmácsolás elfogadhatatlan, az egyetlen konkrét információ a szövegben a munkanélküliségre vonatkozott, az eredeti szövegben 16 százalékról volt szó, az országos átlagot pedig 10 százalékban adták meg. A tolmácsolás ezzel szemben 60 százalékos munkanélküliségi rátáról szól, az országos átlag értékét meg sem említi. A tolmács félrevezette a hallgatót.

A terapeuta értékelése a következő: A tolmácsolás jó volt, igaz, hogy a munkanélküliségre vonatkozó adatot hibásan adta vissza a tolmács, de a 16 és a 60 németül könnyen összekeverhető (sechzehn és sechzig), valószínűleg izgalomban mondta a hibás adatot. Az országos átlag értéke valóban kimaradt, azonban a két adat közötti viszonyítás („messze meghaladja”) nem hiányzik, a számok visszaadása mindig nehezebb, mert nem kontextualizálhatók.

Hozzátehetjük még az értékeléshez a következőt: Ha a tolmácsolást németül nem tudó, de gazdaságilag tájékozott közönség hallgatja, valószínűleg azonnal megállapítják, hogy a 60 százalékos munkanélküliségi ráta csak a tolmács tévedésével magyarázható, ugyanis teljességgel irreális. Ilyen esetben, ha az információra valóban szükségük van, később tisztázhatják a pontos adatot az előadóval, tehát „tolmácsolási kár” nem keletkezett. Ha a tolmács a 16 százalékot 19 százalékkal fordította volna, a hiba nem lett volna feltűnő, a közönség elfogadta volna az adatot, és így téves információhoz jutott volna, ami már sokkal komolyabb tolmácsolási hibának számít.

A terapeuta tehát tudja, mire vezethető vissza a hiba (16 és 60 összetéveszthetősége németül), és ennek fényében állapítja meg annak súlyát. Ezt tudatosítja a hallgatóban, esetleg az elkövetkező órákon több olyan gyakorlatot végeztet vele, amelyekben különösen fontos szerepet kapnak a számok. A diagnosztika nem keresi a magyarázatot a hibákra, hanem a „megértésben érdekelt” szigorú releváns felhasználó szempontjából súlyozza azokat. A szigorú jelzőt azért tartjuk fontosnak, mert a felhasználók többsége nem „szigorú”, különösen azok

nem, akik nem gyakorlott „tolmácsolásfogyasztók”, hanem csak ritkán hallgatnak tolmácsolást (Moser 1996) és így figyelmüket elsősorban a tolmácsolás mint jelenség köti le, nem pedig maga a kommunikáció. ők nem tudnak úgy viselkedni, mintha a tolmács ott sem lenne.

A tolmácsolás oktatása során mind a terapeutikus, mind a diagnosztikus megközelítésre szükség van. A gyakorló órákon a terapeutikus módszer a célra vezető, míg a vizsgán a diagnózis a meghatározó. A vizsgán az értékelést végző tanár a releváns felhasználó szempontjait érvényesíti, és ahhoz mérten súlyozza a hibákat, milyen károkat okozhattak volna a releváns felhasználónak, mennyiben gátolták volna őt kommunikációs céljai elérésében.

6. A konszekutív tolmácsolás értékelése

A következőkben a konszekutív tolmácsolás értékelését vizsgáljuk részletesen. A konszekutív tolmácsolás fogalmát szűkebb értelemben használjuk, és csak a hosszú szakaszos tolmácsolást értjük alatta, a tágabb értelemben vett – esetleg mondatról mondatra – követő tolmácsolás nem képezi vizsgálódásaink tárgyát. A tolmácsolási teljesítmény értékelése a tolmácsolásoktatás számára is fontos kérdés. Hogyan biztosítható az előbbieken bemutatott nehézségek ellenére, hogy az oktatásban és a tolmácsvizsgán objektív értékelést biztosítsunk? Milyen kritériumok alapján döntünk arról, hogy a jelöltet elfogadjuk-e tolmácsnak vagy sem?

Átfogó képet akkor kaphatnánk a tolmácsról, ha hosszabb időn keresztül minden a gyakorlatban előforduló szövegfajtán, tolmácsolási eseményen, valamint szociológiailag és kulturálisan különböző célcsoportok előtt nyújtott teljesítménye alapján értékelnénk munkáját. Erre természetesen nincs mód, a vizsgát nem szervezhetjük úgy, hogy mindezeket a változókat figyelembe vesszük. A tolmácsolás felhasználóját sem az érdekli, hogy a tolmács hosszabb időszak átlagában milyen teljesítményt nyújt, számára az a fontos, hogy ott és akkor, azon a kommunikációs eseményen legyen jó a tolmácsolás, amelyen számára esetleg fontos gazdasági vagy szakmai kérdések múlhatnak. Az értékelést a kritériumok széles skáláját szem előtt tartva kell elvégeznünk. Ezek a következők:

- A) Tartalom
- B) Nyelvi megformálás
- C) Előadásmód

A tartalmi egyezőség vizsgálatánál megkülönböztethetjük a makro- és a mikro-szintű ellenőrzést. Makroszinten azt vizsgáljuk, sikerült-e a tolmácsnak visszaadnia a forrásnyelvi beszélő globális üzenetét, kifejeződött-e a tolmácsolásban a beszélő szándéka? Egyértelműen kiderült-e például, hogy a beszélő az egyik jelenlevő személyt kívánta méltatni, vagy éppen kritizálta üzleti partnerét? Érezhető volt-e a tolmácsolás alapján, hogy a beszélő a javaslattal egyetért, de jelenleg sem igenlő sem nemleges választ nem tud adni? Ha a beszélői szándék a tolmácsolás alapján nem állapítható meg, vagy nem esik egybe a for-

rásnyelvi szöveg intencióival, a tolmács nem végezte jól a dolgát, letérítette a kommunikációt eredeti pályájáról.

A makroszint, a beszélői szándék átvitele mellett a tartalmi megfelelést mikroszinten is értékelni kell. Itt a következő kérdésekre kell választ adni: alátámasztják-e az elhangzott információk a beszélői szándékot, milyen volt az egyes információk egymáshoz való viszonya, nem sérültek-e a tolmácsolás során az ok-okozati összefüggések, megfelelő volt-e az információk logikai és időbeli sorrendje? Kihagyott-e valamilyen lényeges információt a tolmács? Esetleg belefűzött-e olyan információt a célnyelvi szövegbe, amely ugyan helyes, de a forrásnyelvi szövegben nem szerepelt? A tartalom értékelésekor tulajdonképpen leltárt készítünk az információkról, a tolmácsolás akkor jó, ha ez a leltár rendben van. Természetesen a mindenkori kommunikációs helyzettől függően más és más hatása és következménye lehet a tartalmi változtatásoknak, kihagyásoknak és kiegészítéseknek.

A nyelvi megformálás értékelésénél a szövegszerűség vizsgálata a legfontosabb szempont. A szövegnyelvészet terminusait használva itt vizsgáljuk a tolmácsolt szöveg kohézióját és koherenciáját, az ezt biztosító nyelvi elemek helyes használatát, a szövegben elhelyezett információk egymáshoz való kapcsolódását. Mivel a tolmácsolt szöveg a szóbeliség jegyeit viseli magán, a szöveg befogadója toleránsabb lesz a kohéziós és koherencia-szabályok megsértésével szemben. A szóbeli kommunikációban ugyanis sokszor megelégszünk a koherencia és kohézió minimumával is ahhoz, hogy a hallottakat szövegnek fogadjuk el. A következő szövegrészlet egy konferencián hangzott el, amely azt vizsgálta, milyen hatással jár majd az EU-csatlakozás a magyar mezőgazdaságra. Az egyik magyar előadó így kezdte mondanivalóját:

„Az én feladatomban az, hogy röviden arról beszéljek, hogy a kereskedelem, illetve az élelmiszeripari, mezőgazdasági kereskedelem szempontjából Magyarország EU-csatlakozása milyen feltételezett, illetve milyen számított hatásokkal járhat. Azt hiszem, hogy a jelenlegi helyzet, ... az talán mindenki számára ismert, a csatlakozás itt nem azt jelenti, ... nem azt jelenti a jelenlegi szituáció, hogy nincs rendezve valamilyen formában, tehát egy bizonyos formában a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek kereskedelme, hanem ez tükröz egy bizonyos szituációt, amit az Európai Megállapodás, illetve az azt kiegészítő adaptációs jegyzőkönyv, valamint egy bizonyos szektorra a borkereskedelmi megállapodás rendez. Ez egy preferenciális rendszer, amelyikben mindkét félnek vannak bizonyos előnyei, de a dolog természetéből adódóan, meg az akkori időponttól, amikor ez létrejött, ez egy asszimmetrikus rendszer, ami azt jelenti, hogy a magyar agráriumnak vannak bizonyos előnyei, tehát gyakorlatilag nagyobb piacra jutási lehetősége van.”

Ez a szöveg valóban „szóbeli”, az írott változatot olvasva nehezen tudjuk elfogadni szövegnek. A konferencia szakmai közönsége azonban világosan értette az előadó mondanivalóját. Ez a következőképpen foglalható össze:

1. Az EU-csatlakozásra készülve a mezőgazdasági kapcsolatokat nem a nul-láról kell kiépíteni.
2. A magyar mezőgazdaságnak most is szerződéses kapcsolatai vannak az EU-val. Ez a szerződés az Európai Megállapodás (vagy társulási szerző-dés), melyhez jegyzőkönyvek csatlakoznak. A borkereskedelmet külön megállapodás szabályozza.
3. A jelenlegi rendszer létrejöttének körülményeiből következően aszimmet-rikus, ami azt jelenti, hogy a magyar mezőgazdaság bizonyos előnyöket élvez, nagyobb a piacra jutási lehetősége az EU-tagállamokban.

A magyar szakmai közönség a szöveget azért tudta elfogadni, mert rendelkezett azokkal az előzetes ismeretekkel, amelyek segítségével „össze tudta rendezni” azt, és viszonyítani tudta egymáshoz egyes alkotóelemeit. A tolmács, ha megfelelően felkészült, szintén el tudja végezni ezt a feladatot. Valószínűsíthető, hogy a szakmai közönség a tolmács teljesítményével szemben is biztosítja ezt a „jó szándékot”, és hajlandó elfogadni szövegnek az inkohereus részeket is. Mindezt azért mondtuk el, mert a tartalom ellenőrzésekor, amikor a releváns felhasználó szemszögéből értékelünk, ezt a szempontot is figyelembe kell venni, mindig szem előtt kell tartani, hogy a tolmácsolt szöveg szóbeli szöveg, más koherencia- és kohézió-elvárásokkal kell közelítenünk hozzá. Azt azonban minden esetben vizsgálni kell, hogy az elhangzottak alapján „rendbe rakható-e” a szöveg, rendelkezésre áll-e ehhez minden információ. A tolmácsolás értékelésekor különösen fontos ügyelni arra, hogy ne az írásbeliség követelményeit érvényesítsük a szóbeliség jegyeit magán viselő célnyelvi szövegre.

A nyelvi megformálás értékelésekor elemezzük a nyelvtani pontosságot, a megfelelő szóhasználatot, a stílus és a regiszter visszaadását, szakszövegek esetében a megfelelő terminológia használatát. Természetesen más hibák és nehézségek jelentkeznek a nyelvi megformálásban, ha a tolmács nem anyanyelvére tolmácsol. A hibákat ebben az esetben abból a szempontból is elemezni kell, mennyire nehezítik, vagy akár teszik lehetetlenné a szöveg megértését. Az értékeléskor mindig fel kell hívni a figyelmet az interferenciális hibákra, amelyek – mint Seleskovitch elméleténél láttuk – többnyire a deverbilizálás nélküli átkódolásra vezethetők vissza.

Természetesen hasznos a tolmácsképzésben, ha a tolmács teljesítményét nyelvtanár is értékeli. Ez az értékelés azonban mindenek előtt a tolmács további fejlődése és esetleges hibáinak jövőbeni kiküszöbölése érdekében történik. A nyelvi hibák csak akkor válnak tolmácsolási hibává, ha nehezítik a megértést, ha a befogadó miattuk csak többletenergia ráfordításával érti meg a célnyelvi szöveget.

A harmadik értékelési szempont az előadásmód, a kommunikáció, illetve a prezentáció. Itt megkülönböztetjük az ún. paranyelvi vagy prozódiai megjelenítést, valamint a nem verbális kommunikáció egyéb fajtáit, a „szemkontaktust”, a kéz- és arcjátékot, a testtartást, de idetartozik a tolmács egész megjelenése is. A jó tolmács mindig természetesen beszél. Ez azért nehéz feladat, mert szá-

mára a kommunikációs helyzet nem természetes. Ő nem saját belső készítés, saját kommunikációs igény alapján beszél, hanem „visszmondja” a hallottakat, és ilyenkor hajlamos a természetellenes beszédmódra. Ennek jellemzői az egyenetlen hanghordozás, az éneklés, a monotonitás, a hangszín változása, az egyenetlen beszédtempó. Hiba lehet az is, hogy a tolmács túlságosan igyekszik kompenzálni a belső kommunikációs igény hiányát, és túlhangsúlyozza, túlszíneszkedi a célnyelvi szöveget. Zavaró lehet a gyakori hibás mondatkezdés és az elhúzott magánhangzók, valamint a természetellenesen hosszú szünetek. Míg a beszélőnek a hallgatóság elnézi a szünettartást beszéd közben, a tolmácsnál sokkal kevésbé toleráns a hosszabb beszédközi szüneteket illetően.

Mivel a tolmács már a kész gondolatot formálja meg nyelvileg, és hivatásos beszélő (public speaker), mindenképpen zavaró, ha keresi a szavakat és ezt alköhhögéssel, ööö-zéssel, sóhajtásokkal stb., ún. glosszolóliákkal próbálja leplezni. Poyatas vizsgálta a konszekutív tolmácsok nem verbális kommunikációját. Egyik fontos megállapítása az volt, hogy a jó tolmácsok nem verbális kommunikációja kicsit tompított, egyrészt mert nem használnak ún. „szókereső gesztusokat”, másrészt mert hajlamosak arra, hogy a forrásnyelvi beszélő nem verbális kommunikációját is verbalizálják (Poyatas 1997). Semmiképpen sem vall professzionalizmusra a tolmács részéről, ha gesztusaival azt érzékelteti, tudja a helyes kifejezést, itt van a nyelve hegyén, de most éppen nem tudja kimondani, vagy nem jut eszébe.

A tolmács nem verbális kommunikációjának fontos része a folyamatos „szemkontaktus” a hallgatósággal. A szemkontaktus hiánya, a túl gyors és szabálytalan szemmozgások megingatják a tolmácsba vetett bizalmat. A tolmácsnak mindig ügyelnie kell arra, hogy nem verbális kommunikációjával ne ellentételezze a célnyelvi szöveget. Arc kifejezése, szemöldökmozgása, szájmozgása semmiképpen sem érzékeltetheti azt, hogy nem ért egyet azzal, amit mond, hogy neki minderről más a véleménye.

Sok kezdő tolmács esik abba a hibába, hogy nem ellenőrzi nem verbális kommunikációját, és kézmozdulataival, arcjátékával azt fejezi ki, nincs meggyőződve az elhangzottak helyességéről, lehet, hogy rosszul emlékszik, vagy rosszul értette a forrásnyelvi szöveget, tehát nem vállal felelősséget saját célnyelvi produkciója helyességéért. Ezzel eleve felkelti a befogadó kételyeit a tolmácsolás helyességét illetően. Ezt a hivatásos tolmács nem engedheti meg magának, a rossz nem verbális kommunikáció mindig a hozzá nem értés látzatát kelti. Szintén bizonytalanságot sugall a görnyedt testtartás, az egyik lábáról a másikra állás, és számos ún. kompenzációs mozdulat, mint pl. a haj vagy a ruha folyamatos igazítása, a gyűrűvel, karkötővel vagy nyakláncsal való játszadozás, az orr- és a fejkavarás stb. Ezeket a mozdulatokat a tolmácsolásoktatás során meg kell tanulni ellenőrzés alatt tartani, mert nagyon sokat árthatnak a tolmácsnak, még akkor is, ha egyébként nyelvileg jól megformált és tartalmilag pontos a produkciója.

Mindhárom szempontegyüttest érinti, hogy a tolmács sem a tartalom, sem a nyelvi megformálás, sem pedig a nem verbális kommunikáció tekintetében nem sérthet meg ún. pragmatikai tabukat. Nem hagyhatja ki a tolmácsolásból a partner dicséretét, méltatását, rangjával történő megszólítását még akkor

sem, ha ennek az adott kommunikációs helyzetben nincs is információs értéke. Ha tompítja ezeknek a megnyilatkozásoknak az érzelmi töltetét, ha leegyszerűsíti, túlságosan köznyelvivé teszi az emelkedett hangvételű dicséretet, súlyos hibát követ el.

Joggal vetődik fel a kérdés, milyen súllyal eshetnek latba az értékelésnél az egyes szempontcsoportok. Ki a jobb tolmács, aki akadozó nyelvi megformálással, kicsit bizonytalan prezentációs technikával, de tartalmilag pontos tolmácsolást biztosít, vagy a tartalmilag kicsit nagyvonalúbban, de igényes nyelvezettel és profi előadói technikával tolmácsoló kollegája? A tolmácsolásoktatás célja csak az lehet, hogy olyan tolmácsokat neveljen, akik mindhárom területen maximális teljesítményt tudnak nyújtani.

Ha ez a külső körülmények kedvezőtlen alakulása miatt lehetetlen, a tolmácsolási esemény fajtája dönti el, melyik szempontrendszerrel lehet „engedményeket tenni” leginkább anélkül, hogy az nagyon csökkentené a tolmácsolás minőségét. Szűk körű üzleti tárgyaláson, ahol a partnerek között elvi ellentétek vannak, a legfontosabb a tartalom hű visszaadása, ezt követi a nyelvi megformálás, és nincs nagy szerepe a prezentációnak. Valamilyen díj átadásán vagy kiállítás megnyitóján a nyelvezet és az előadásmód rendkívül fontos szerepet játszik. Ilyen helyzetekben kell különösen ügyelni arra is, hogy pragmatikai tabuk ne sérüljenek.

Összefoglalás

A tolmácsolás értékelése rendkívül komplex feladat. Az oktatásban minden szempontrendszerrel érvényesítenünk kell, de úgy, hogy a hallgatókban mindig tudatosítjuk, milyen hiba melyik szempont szerint számít nagy, közepes, kis vagy éppen elhanyagolható hibának. A tolmácsolást oktató tanárnak az értékelés minden perspektíváját ismernie kell, és az oktatás során ezek között kell moderálnia. Az oktatás célja az optimális minőség biztosítása, azonban minden helyzetben tudatosítani kell azokat a tényezőket, amelyek miatt engedményeket kell tenni a minőséget illetően. Ha a külső tényezők nem indokolják a tolmácsolási hibát, azt mindenképpen súlyosnak kell tekinteni.

Irodalom

- Gile, D. 1997. Interpretation Research: Realistic Expectations. In: Klaudy, K. & Kohn, J. (szerk.) *Transfere necesse est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting 5–7 September, 1996*, Budapest: Scholastica. 43–52.
- Daró, V. 1992. Neuropsychologische und neurlinguistische Aspekte des Simultandolmetschens. In: *Babel* 38:1 1–9.
- Moser-Mercer, B. 1996. Quality in Interpreting: “Some Methodological Issues.” In: *The Interpreters’ Newsletter* 7, 43–55.
- Szabari K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest. Scholastica.
- Hönig, H. 1997. Zur Evaluation von Dolmetsch- und Übersetzungsleistungen. In:

- Drescher, H.W. (Hrsg.) *Transfer – Übersetzen, Dolmetschen, Interkulturalität*. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften.
- Moser, P. 1996. Expectations of users of conference interpretation. In: *Interpreting* 1/2. 145–179
- Reiß, K. & Vermeer, H. 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Seleskovitch, D. & Lederer, M. 1989. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation*. Paris: Didier Erudition.
- Knapp-Potthof, A. & Knapp, K. 1986. Interweaving Two Discourses – The Difficult Task of the Non-Professional Interpreter. In: House, J. & Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication*. Gunter Narr Verlag. Tübingen. 151–169.
- Chernov, G.V. 1991. Cognitive and Pragmatic Inferencing and the Intercultural Component in Translation. In: Tirkkonen-Condit, S. (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 27–35.
- Gile, D. 1995. Fidelity Assessment in Consecutive Interpretation: An Experiment. In: *Target*, 7:1, 151–165.
- Seleskovitch, D. 1986. Comment: Who should assess an interpreter's performance? In: *Multilingua* 5–4, 236.
- Poyatas, F. 1997. The reality of multi-channel verbal-nonverbal communication in simultaneous and consecutive interpretation. In: Poyatas, F. (eds) *Nonverbal Communication and Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 249–283.

Hadamitzky-Kazár

KANJI és KANA

**A japán írásrendszer
kézikönyve és szótára**

E könyv legfőbb célja, hogy bevezesse használóját a modern japán írásrendszerbe. Elsősorban tankönyvnek szántuk, ám egyszerűsített kézisztóráként is szolgál, hiszen mutatói és táblázatai lehetővé teszik a tárgyalat, mintegy 2000 írásjegy gyors kikeresését.

Minden írásjegyet és szót átírásban is feltüntettünk.

Az egyes írásjegyeket a következő adatsorok kísérik: a vonások sorrendje; olvasat(ok); jelentés(ek); példák; a hozzáadott írásjegyek jelzőszámai.

Az 1945 kanjihoz több, mint 4000 olvasat tartozik, amelyek közül mintegy 2000 önálló, egyszerű szót képvisel. Megközelítőleg 9000, gyakoriság szerint válogatott összetétellel mutatjuk be, miként használják az írásjegyeket más írásjegyekhez kapcsolva. A kanji-jegyzék kb. 11 000 alapszót tartalmaz.

A Scholastica kiadványai a következő címen rendelhetők meg:

1123 Budapest, Kékgolyó utca 30.

Fax: 212-8320

Az „European Masters in Conference Interpreting” (EMCI) program ismertetése és magyarországi adaptálása

Láng Zsuzsa

1. Előzmények

Az utóbbi időben egyre nagyobb igény mutatkozott magasan képzett konferenciatolmácsok iránt Európában. Különösen keresetté váltak azok a tolmácsok, akiknek a nyelvi kombinációja valamelyik kevésbé elterjedt és tanított európai nyelvet is magában foglalta (pl. valamelyik csatlakozásra váró ország nyelvét). Ezért 1997 elején az Európai Bizottság Tolmács- és Konferenciaszolgálat (SCIC) és XXII. Főigazgatósága (DGXXII) azzal a javaslattal kereste meg a TNP nyelvi programját (SOCRATES-ERASMUS Program), hogy vegyék fontolóra egy olyan közös európai projekt beindítását, amelynek keretében magas szintű, posztgraduális konferenciatolmácsolási programot lehetne kidolgozni és bevezetni. E kezdeményezést követően a TNP koordinátora javaslattervet juttatott el azokhoz a felsőfokú intézményekhez, amelyek konferenciatolmácsok képzésével foglalkoztak, felszólítva őket, hogy tegyenek szándéknyilatkozatot, amennyiben részt kívánnak venni a projektben. A 30 jelentkezőből végül nyolcat választottak ki, figyelembe véve földrajzi és szakmai szempontokat egyaránt. Ezen intézmények képviselői alakították meg az EMCI munkacsoportot, és működtek együtt partnerekként a CDA European Masters in Conference Interpreting UK LONDON 062 programban, amelynek koordinátora a londoni University of Westminster lett:

- Karl-Franzens Universität, Graz (AT)
- Hogeschool Antwerpen/Universitair Centrum Antwerpen, Antwerp (BE)
- Handelshøjskolen i København, Copenhagen (DK)
- Universidad de la Laguna, La Laguna (ES)
- Université de la Sorbonne Nouvelle (Paris III) Paris (FR)
- University of Westminster, London (GB)
- Universidade do Minho, Braga (PT)
- Stockholms Universitet, Stockholm, Sweden (SE)

A munkacsoport legfőbb feladatának egy egységes kerettanterv (*core curriculum*, ld. 1. Melléklet) megtervezését tartotta, amely a „kötelező minimumot” tartalmazza, amelyet minden résztvevő intézmény elfogad, beépít programjába, és érvényesít az oktatási gyakorlatban. Tekintve, hogy a képzés szerkezete és tartalma intézményenként eltérő, az első tervezetek elkészítését gondos egyeztető munka előzte meg: a nyolc egyetem képviselői öt alkalommal folytattak személyes megbeszélést 1997 szeptembere és 1998 februárja között, a SCIC és az Európai Parlament (EP) Tolmácsszolgálatának pénzügyi és szakmai támogatásával. A megbeszélések során meghatározták, melyek azok a főbb kér-

dések, amelyekben egységes szabályozásra van szükség, és melyek azok, ahol az országos vagy intézményi szinten való szabályozás, vagy a helyi piaci elvárások következtében megengedhetőek a különbségek. Az előzetes változatot megküldték valamennyi olyan egyetemnek, amely érdeklődött a program iránt, így az újabb javaslatoknak megfelelően azt még tovább módosították. Az így létrejött kerettanterv tehát azokat az általános célkitűzéseket, alapelveket és követelményeket tartalmazza, amelyeket valamennyi tag elfogadott és magára nézve kötelező érvényűnek ismer el. Tekintettel arra, hogy a résztvevő tolmácsiskolák valamennyien neves, nagy hagyományokkal rendelkező intézmények, ennél fogva saját kialakult képzési struktúrával és gyakorlattal rendelkeznek, a kerettantervnek nem lehetett célja a szigorú korlátozás és részletes szabályozás – ezért meglehetősen általánosan és lényegre törően igyekeztek megfogalmazni a főbb követelményeket, annak érdekében, hogy a tanterv rugalmasan adaptálható legyen a helyi viszonyokhoz. Ez a viszonylag rövid, alig öt oldalas dokumentum az irányadó minden eddigi és jövőbeli döntésnél és fejlesztésnél, és ez képezi a jövőbeli együttműködés alapját (ld. 1. Melléklet).

2. A képzés során érvényesítendő főbb alapelvek

2.1. Az EMCI-program posztgraduális formában kerül bevezetésre.

A konferenciatolmácsolás megkívánja az átlagosnál magasabb szintű általános műveltséget és tájékozottságot, a közéleti és közbeszédben való jártasságot, biztos fellépést és érett személyiséget, ezért kívánatos a kurzust olyan résztvevők számára meghirdetni, akik már rendelkeznek valamilyen (nem szükségszerűen idegennyelv-szakos) felsőfokú végzettséggel, sőt esetleg némi munkatapasztalattal is. Tekintettel a képzési struktúrákban és a Master's-típusú képzés követelményeiben tapasztalható országokénti eltérésekre, a program neve hivatalosan: „*A University Programme at Advanced Level (Masters-type) in Conference Interpreting*”—amely rugalmasan alkalmazható bármilyen felsőoktatási rendszerben. A kurzus olyan jelentkezők számára van meghirdetve, akik már rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, tehát másoddiplomás képzés keretében valósul meg.

2.2. Intenzív nappali képzés. A konferenciatolmácsok képzése csak úgy lehet sikeres, ha a jelöltek elsajátítják a tolmácsoláshoz nélkülözhetetlen készségeket, de ez csak folyamatos és intenzív gyakorlás útján valósítható meg. Ennél fogva az esti, levelező, vagy blokkosított képzés nem kívánatos, és a távoktatás is csak bizonyos keretek között alkalmazható.

2.3. A kurzus ideje egy tanév: minimum 400 tanóra + 600 óra egyéni gyakorlás. Bizonyos folyamatok automatikussá válásához, az új ismeretek készségszintű elsajátításához elengedhetetlen az órai munkán kívüli, jelentős mennyiségben végzett, egyéni, páros és csoportos gyakorlás. Erre csak akkor van lehetőség, ha 1. a képzés nappali formában történik, 2. a képző intézmények biztosítani tudják az irányított gyakorlás (*monitored practice*) feltételeit

(konferenciaberendezés és tolmácskabinok, hang- és videófelvételek, Internet-hozzáférés és referenciakönyvtár, valamint a gyakorlást felügyelő tanár).

Az olyan egyetemeken, ahol hagyományosan a kétéves képzési forma alakult ki (pl. ESIT, Sorbonne Nouvelle-Paris III), az első évet előkészítő évnak minősítették, így hivatalosan a második év felel meg az EMCI-kurzus követelményeinek.

2.4. Elfogadott nyelvi kombinációk: legalább A-CC, A-BC, A-A. Kévésbé elterjedt nyelvek esetében jelenleg még A-B is elfogadható. Az európai és nemzetközi szervezetek elvárásainak megfelelően, a tolmácsiskolák többsége elsősorban több idegen nyelvről anyanyelvre tolmácsoltatja a jelölteket. Ha a jelöltek valamelyik passzív idegen nyelvüket (C) közel anyanyelvi szintre fejlesztették, azt aktív nyelvvé (B) minősítik, és arra a nyelvre is tolmácsolhatnak. Egy idegen nyelv ismeretével csak akkor elfogadható a jelölt, ha teljesen kétnyelvűnek (A-A) tekinthető. E szabály alól egyenlőre kivételt képeznek a csatlakozó országok nyelveit tartalmazó nyelvi kombinációk: a helyi tolmácsolási szokásokra és piaci elvárásokra való tekintettel átmenetileg elfogadható az A-B nyelvi kombináció is (A-C viszont semmiképpen).

2.5. A tolmácsolási gyakorlatokat olyan tanároknak kell vezetniük, akik maguk is gyakorló konferenciatolmácsok. Az elméleti és háttérismereteket nyújtó tárgyakat nem feltétlenül kell tolmácsolási gyakorlattal rendelkező tanárnak vezetnie, bár ez a megközelítés szempontjából előnyös lehet (pl. a tolmácsoláselmélet gyakorlati vonatkozásai, prezentáció és protokoll tolmácsoknak, tematikus előkészítés és terminológiai munka tolmács-szemszögből).

2.6. Anyanyelvű előadók, anyanyelvre dolgozó tolmácsstanárok a tanórán. Kívánatos, hogy a forrásnyelvi beszédeket lehetőleg mindig anyanyelvű előadók tartsák. Ugyancsak kívánatos, hogy a tolmácsolást értékelő és javító tolmácsstanár anyanyelve lehetőleg azonos legyen a tolmácsolás célnyelvével.

2.7. A tanórák minimum 75%-a tolmácsolási gyakorlat. Tekintve, hogy posztgraduális kurzusról van szó, az elméleti és háttérismeretek nagy részét már adottnak kell venni, ill. a jelöltektől elvárható, hogy ezeket az ismereteket tanórán kívül szerezzék meg (pl. nyelvi és kulturális ismeretek, a tematikus és terminológiai felkészülés). Ugyanakkor a közös tanórák lehető legnagyobb részét tolmácsolási gyakorlatokra kell fordítani, ahol a jelöltek folyamatosan visszajelzést kaphatnak munkájuk minőségéről, és útmutatást az egyéni gyakorláshoz.

2.8. Alkalmassági vizsga szükséges. Intézményenként eltérhet, hogy írásbeli és/vagy szóbeli vizsgát kell-e a jelölteknek tenniük (ld. 2. Melléklet: az 1998/99-ben leadott Megfelelési kérdőívek összesítése). Teljes az egyetértés azonban a tekintetben, hogy kívánatos az alkalmassági vizsga, melynek során felmérhetik a jelöltek anyanyelvi és idegennyelvi ismereteit, szóbeli kommunikációs készségét, kognitív képességeit (analízis-szintézis, problémamegoldás,

stb.), továbbá általános tájékozottságát. Tekintettel a képzési idő rövidegére, a program hatékonysága és a résztvevők sikere csak akkor biztosítható, ha a hallgatók valamennyien megfelelnek a felvételhez szükséges minimális követelményeknek, és így jó esélyük lehet arra, hogy a rendelkezésre álló idő alatt nemzetközi szintű, hivatásos tolmácsokká képezhetők.

2.9. Külső vizsgáztatók. Képesítő vizsgát olyan bizottság előtt tesznek a jelöltek, amelyben a szavazó tagok között többségben vannak a „külső vizsgáztatók” – azaz olyan tapasztalt konferenciatolmácsok, akik nem tanítottak a kurzuson. A külső szakemberek bevonása növeli az értékelés elfogulatlanságát és a gyakorlati szempontok súlyát. Bár az intézmények eltérő gyakorlatot követnek a belső tanárok vizsgán való szerepvállalását illetően, szavazati joggal legfeljebb egy belső tanár rendelkezik.

2.10. EMCI-partneregyetemek képviselői a vizsgán. Az EMCI munkacsoport által kidolgozott követelményrendszer egységes alkalmazásának biztosítása és ellenőrzése céljából kívánatos, hogy a partnerek részt vegyenek egymás képesítő vizsgáin: előadóként, szavazati joggal rendelkező bizottsági tagként, vagy megfigyelőként. Tapasztalataikról rövid beszámolót készítenek, amelyet eljuttatnak a munkacsoport koordinátorához.

2.11. EC/EP képviselői a képesítő vizsgán. A minőségbiztosítás és a piaci szempontok érvényesítésének másik fontos eszköze az európai intézmények (Európai Bizottság és az Európai Parlament), vagy egyéb nemzetközi szervezetek tolmácsszolgálatainak bevonása a vizsgáztatásba, előadóként, vizsgabizottsági tagként, vagy megfigyelőként. Ez kölcsönösen hasznos lehet: egyfelől lehetővé teszi a folyamatos kapcsolattartást a potenciális megrendelők egy fontos csoportjával, és így állandó visszajelzések érkeznek a változó piaci elvárásokról is, másfelől a meghívott intézmények tolmácsutánpótlásának biztosítása szempontjából fontos lehet számukra is a vizsgákon való részvétel.

3. Az EMCI munkacsoport eddigi tevékenységei

A csoport kezdettől fogva arra törekedett, hogy megvalósuljon a folyamatos együttműködés a partneregyetemek között, az oktatás magas színvonalának biztosítása, továbbá a helyes szakmai gyakorlat (*best practice*) elterjesztése céljából.

3.1. A fenti célok megvalósítása érdekében az elmúlt időszakban az alábbi tevékenységek kerültek előtérbe

1997/98: A kerettanterv kidolgozása

1998/99: A közös tolmácsstanár-továbbképzési szemináriumok beindítása; új tagok felvétele; kísérleti távoktatási program indítása; közös website és ismertető; EMCI kísérleti programok indítása a partneregyetemen

1999/2000: Összehangolt felvételi és képesítési követelményrendszer; egysé-

ges arculat (új website, ismertető, poszter, EMCI-Certificate) megtervezése; a továbbképzési program folytatása; új tagok felvétele; Konzorcium alapításának előkészítése

2000/2001: Minőségbiztosítás és a helyes szakmai gyakorlat elterjesztése: tanár- és diákcserék; diákcsoportok látogatása az európai intézményeknél; nemzetközi vizsgabizottságok.

3. 2. Az EMCI-munkacsoport 1998-99-ben további tagokkal bővült

- Mainz/Germersheim csatlakozott, amit a munkacsoport örömmel vett, mivel eddig nem volt német partnerintézmény a csoportban és Mainz az egyik vezető tolmácsképző iskola Európában.
- A munkacsoport felkérte a Genfi Egyetem Tolmácsképző Intézetét (ETI), hogy saját költségén lépjen be és vegyen részt a csoport munkájában (Svájc nem EU-tag, ezért a részvételhez nem kaphatott uniós támogatást). Genf már eddig is jelentős eredményeket ért el a videokonferencia és távoktatás nyújtotta lehetőségek kutatásában és kifejlesztett egy tolmácsstanár-képző programot is, amely feltétlenül indokolta, hogy bevonják az EMCI-programba.
- A EU-csatlakozásra váró országokból Budapestet (ELTE FTK) és Prágát (Károly Egyetem) kérték fel a projektben való részvételre, és az egyéves megfigyelői státuszt követően mindkettő teljes jogú taggá vált.
- A kevésbé elterjedt nyelvi kombinációkat erősítendő, Trieste-et (SSLMIT) is meghívták a programba, mivel az ottani posztgraduális képzés nyelvi kombinációi magukban foglalják a horvátot, a magyart és a szlovént is.
- Hasonló megfontolásból került sor Turku meghívására: a finn nyelv is a kevésbé elterjedt európai nyelvek közé tartozik, és Finnország közelmúltban történt uniós csatlakozásának az európai intézmények tolmácsolási gyakorlatára gyakorolt hatása (pl. *relay*, *retour* bevezetése) sok tanulságot kínálhat a hasonlóan kevésbé elterjedt nyelvi kombinációkat kínáló programok számára is.

3.3. Továbbképzési program a tagintézmények kezdő tolmács-tanárainak

Ez a rövid (2–3 napos) intenzív szeminárium-sorozat rugalmasan igazodik a felmerülő igényekhez. Célja, hogy tapasztalt tolmácsstanárok vezetésével, interaktív módon vitassák meg a résztvevők a közös alapelvek gyakorlati alkalmazásának módjait, különböző oktatásmódszertani kérdéseket, és a felmerülő aktuális problémákat. Eddig három alkalommal került sor ilyen továbbképzésre, valamennyi egy-egy jól körülhatárolható területtel foglalkozott:

- Koppenhága, 1999: A konszekutív és a szinkrontolmácsolás oktatásának módszerei
- Prága, 2000: *Retour* és *relay* tolmácsolás elfogadhatósága, oktatása (különös tekintettel a kevésbé elterjedt nyelvekre)
- Budapest, 2000: Az értékelés szempontjai (alkalmassági vizsgák, folyamatos értékelés, képesítő vizsgák)

E szemináriumok programjának összeállítása, az előkészítési és szervezési munkák mindenkor az éppen aktuális vendéglátó intézményre hárulnak. A programra minden tagintézményből az állandó képviselő és három kezdő tolmácsoktató hivatalos, valamint a SCIC, EP és SOCRATES/ERASMUS képviselői. (A budapesti szemináriumra egyébként meghívást kapott valamennyi csatlakozni szándékozó kelet-európai ország vezető tolmácsképző intézményének egy-egy képviselője is.) A program felépítésére jellemző, hogy egy-egy tapasztalt tolmács tanárt kérnek fel a bevezető előadások megtartására, majd a résztvevők munkacsoportokra osztva, workshopok keretében vitatják meg a felvetett problémák valamelyikét. A viták eredményéről szóló beszámolók után a résztvevők együttesen megvitatják a főbb témákat, kikérve az EC és EP tolmácsszolgálat képviselőinek álláspontját is.

4. Jövőbeli célkitűzések és a további együttműködés keretei

A munkacsoport tagjai egyetértenek abban, hogy az 1999/2000 tanév végére a projekt valamennyi célkitűzése teljesült: sikerült kialakítani a minden tag számára elfogadható kerettantervet (lényeges pontokban módosításokra már nem kerülhet sor); teljes körű részvétel mellett zajlott le a továbbképzési program első szeminárium sorozata; sikeresen zajlott le a kísérleti tanév; és általánosságban elmondható, hogy sikerült megteremteni mind a magas szintű konferencia-tolmács-képzés, mind pedig a jövőbeli együttműködés alapjait.

A munkacsoport fontosnak tartja, hogy a projekt végeztével se szűnjön meg az a szakmai fórum, amely így létrejött, ezért kettős célt tűz ki maga elé:

Minőségbiztosítás

- az oktatás magas színvonalának megőrzése és javítása, ennek érdekében rövid tanár- és diákcserek szervezése
- az értékelési szempontok és vizsgakövetelmények további összehangolása és ellenőrzése, amely elengedhetetlenné teszi a partnerek, európai és nemzetközi intézmények és a hazai tolmácsszakma jeles képviselőinek bevonását a vizsgáztatásba
- a rendelkezésre álló erőforrások hatékony kihasználása: távoktatás bekapcsolása, tananyagok cseréje, stb.
- a helyes szakmai gyakorlat elterjesztése a tagintézmények tevékenységén keresztül, továbbá információs anyagok, referenciák biztosításával

Az együttműködés új kereteinek megteremtése: konzorcium létrehozása.

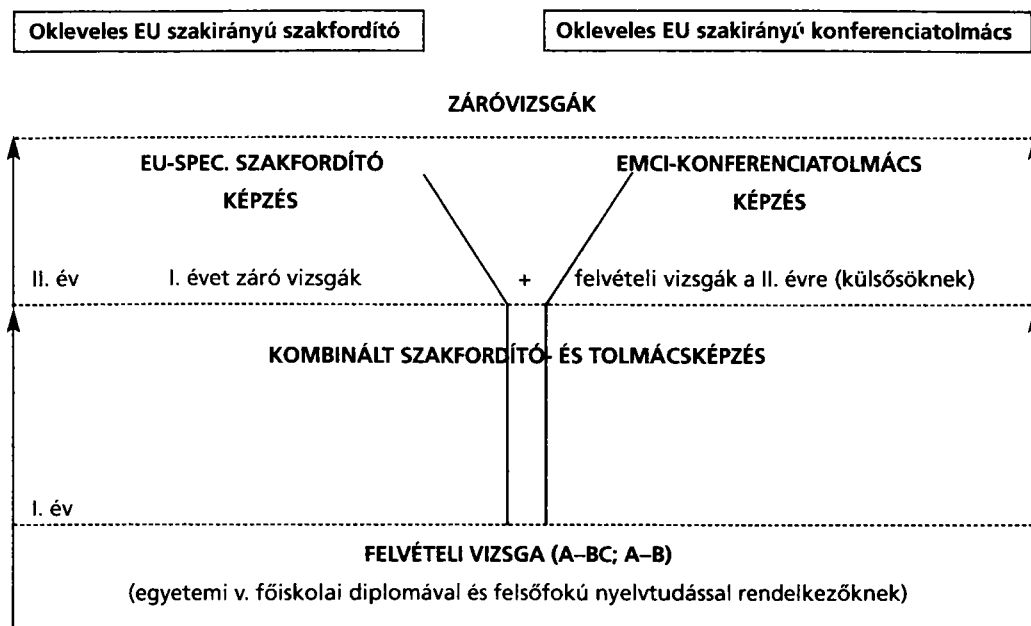
A továbbiakban a munkacsoport tagjai elhatározták, hogy konzorciumot hoznak létre (ld. 3. Melléklet), amely kellően rugalmas kereteket teremt a további együttműködéshez. Bár az adminisztratív költségeket a résztvevő tagok finanszírozzák, a közös programokhoz pályázati úton próbálja majd megszerezni a konzorcium az európai és nemzetközi szervezetek támogatását. A konzorciumot azok a tolmácsképző intézmények hozzák létre, amelyek eddig a munkacsoport tagjai voltak, és vállalják az alapító okiratban

foglalt feltételek teljesítését. A munkacsoport már korábban is vizsgálta további, csatlakozásra váró országok vezető tolmácsképző intézményeinek bevonását (pl. Lengyelország, Baltikum), és nem tekinti magát exkluzív szervezetnek. Bár a konzorcium a megalakítását követő néhány évben nem készül jelentős bővítésre, a működési keretek megszilárdulása után nyitva áll minden olyan intézmény előtt, amely hajlandó és képes a feltételeknek eleget tenni. Addig is titkársága, website-ja, információs anyagai és szakemberei révén kész segítséget nyújtani minden olyan intézménynek, amely ezt igényli.

5. Az EMCI program magyarországi adaptációja, és beillesztése az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központ Európai Unió konferenciatolmács-képző programjába

Az ELTE FTK az 1998–99-ben indította el kétéves Európai Unió konferenciatolmács-képző kurzusát, amelynek továbbképzési szakként való hivatalos akkreditációjára 2000 júliusában került sor (ld. „Az oktatási miniszter 15/2000. [VII.6.] OM rendelete”, Magyar Közlöny 2000/71. 4535–4537.).

A képzés szerkezete az Y formájú felépítést követi:

Az ELTE FTK konferenciatolmács-képző kurzusa **posztgraduális és intenzív nappali képzés**, ami megfelel az EMCI kurzus követelményeinek. Az első tanév szakfordító- és tolmácsképzést nyújt, majd a második tanévben a kétféle képzés szétválak: a sikeresen vizsgázók, akik a konferenciatolmácsolást választják, az EMCI-kurzuson tanulhatnak tovább.

Az EU szakirányú konferenciatolmács-kurzus időtartama tehát összesen két tanév (600 + 400 tanóra), amelyből az első az EMCI-képzés szempontjából előkészítő évnak számít, és a második év a tulajdonképpeni EMCI-kurzus.

Jelenleg elfogadott **nyelvi kombinációk** az ELTE FTK konferenciatolmácsszakán:

A-BC kombináció – de képesítés kiadható A-CC, A-B kombinációra is. Az előkészítő évben elfogadható az A-B kombináció, de ha a jelölt folytatni kívánja tanulmányait, fel kell zárkóznia C nyelvből a II. évre.

A nyelv: magyar (esetleg angol, német, francia)

B nyelv: angol, német, francia (esetleg magyar)

C nyelv: angol, német, francia, spanyol

Indokolt esetben, és megfelelő EC/EP támogatás esetén bármely Európai Unió tagország vagy csatlakozásra váró ország nyelve is elfogadható C nyelvként. Tervezzük a spanyol nyelvnek B nyelvként való elfogadását is.

Az ELTE FTK kombinált képzése (I. év) tehát nyitva áll az A-B nyelvi kombinációval rendelkező jelöltek előtt is. Az átmeneti könnyítésnek köszönhetően, a csatlakozásra váró országok nyelveit tartalmazó nyelvi kombinációk esetében az EMCI még nem írja elő kötelezően a C nyelvet. Azoknak azonban, akik a II. évben is folytatni kívánják tanulmányaikat az ELTE FTK konferenciatolmács szakán, az I. év során már megfelelően magas szintre kell fejleszteniük nyelvtudásukat egy második európai idegen nyelvből is ahhoz, hogy azt a későbbiekben passzív (C) nyelvként felvehessék nyelvi kombinációjukba.

6. Konferenciatolmács-képzés, I. tanév: Előkészítő év Kombinált szakfordító és tolmácsképzés

Az első, előkészítő év során a hallgatók szakfordító és tolmács szakirányú kombinált továbbképzési szakot végeznek, A-B-A és C-A nyelvi kombinációkban.

Az első tanévben nyújtott képzés célja kettős:

1. az EMCI konferenciatolmács-kurzusra készülők megfelelő felkészítése a szakfordítás és konzekutív módon történő, nagy szakaszos konferenciatolmácsolás elsajátításával, valamint az európai intézmények működésének, nyelvhasználatának megismerésével
2. olyan nyelvi közvetítők képzése, akik az első év végére magas szinten képesek szakfordítói és/vagy tárgyalási (konzekutív) tolmácsolási feladatokat ellátni a köz- és magánpiacon egyaránt, amit az első év végén kiadott képesítő bizonyítvány igazol, feltüntetve a nyelvi kombinációkat, és a szakfordításnál a specializációt is (gazdasági ill. társadalomtudományi)

Bár az EMCI-kurzusnak minősülő II. tanév esetében nem megengedhető a

kombinált képzés (a szakfordító és tolmácsképzés azonos időben történő elvégzése), mivel ez nem tenné lehetővé a maximálisan intenzív, csak konferenciatormácsolásra koncentrááló munkát, az előkészítő évben több érv is szól mellette.

6.1.A kombinált képzés előnyei

- **Jobb alkalmazhatóság:** Magyarország viszonylag kis piacot jelent a nyelvi közvetítők számára, ahol még a legkiválóbb konferenciatormácsok is csak ritkán engedhetik meg maguknak, hogy időnként ne vállaljanak szakfordítást is (a konferenciákkal kapcsolatos dokumentáció fordítását időnként egyébként még tőlük is elvárják). Kezdő tolmácsok számára a hazai piacon elengedhetetlen, hogy
- **Igényesebb munkavégzés (jobb tematikai-nyelvi előkészítés):** bár senki nem vitatja, hogy a fordítás és tolmácsolás esetében különböző készségek fejlesztésére van szükség, a két tevékenység erősítheti is egymást: a minél pontosabb szövegértéshez időnként hasznos alaposabban elmélyülni hasonló szövegekben tolmácsolási helyzeteken kívül, amikor elegendő idő áll rendelkezésre ahhoz, hogy tartalmi vagy nyelvi problémákat forrásmunkák és szakszótárak segítségével tisztázni lehessen; a szövegalkotás színvonalát is javíthatja, ha a tolmácsnak időnként lehetősége van arra, hogy igényesebben, árnyaltabban, új nyelvi megoldásokat keresve fogalmazzon írásban is, segédanyagok igénybevételével.
- **Nyitottabb, rugalmasabb (moduláris) képzési forma:** az A–B kombinációval rendelkező jelölteknek az előkészítő év során lehetőségük van arra, hogy az év végéig felzárkózzanak egy második idegen nyelvből, és az EMCI-kurzuson folytassák tanulmányaikat. Azok, akik úgy döntenek, hogy az első év végén, a sikeres vizsgát követően kilépnek a programból, **társadalomtudományi és gazdasági szakfordító és/vagy tolmács szakirányú szakképzettséget** kaphatnak, amire szakfordító és/vagy tolmácsigazolványt válthatnak ki az önkormányzatoknál. A hazai piacon változatlanul nagy kereslet mutatkozik A–B kombinációval, mindkét irányba dolgozó, színvonalas tárgyalási tolmácsok iránt. Arra is lehetőség van, hogy a korábban tolmács képeítést nyert hallgatók közvetlenül az EMCI-kurzusra jelentkezhessenek, amennyiben rendelkeznek egy második (európai) idegen nyelv felsőfokú ismeretével is. (Ilyenkor azonban pótlólag fel kell venniük azokat az első évre meghirdetett előadásokat, amelyeket korábban nem hallgattak).

6.2. A kombinált képzés tartalma

Szakfordítási tantárgycsoport (40%):

- Bevezetés a fordítás elméletébe és gyakorlatába (előadás)
- Általános fordítástechnika magyarra, magyar nyelvhelyesség, szerkesztés és kontrollszerkesztés
- Általános fordítástechnika idegen nyelvre, írásbeli kommunikációs gyakorlatok

- Számítógéppel segített fordítás (CAT-kurzus)
- Bevezetés a szakfordításba (gazdasági, jogi, társadalomtudományi, stb.)
- Irányított egyéni munka (szakfordítás tutoriális rendszerben)

Tolmácsolási tantárgycsoport (40%):

- Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába (előadás)
- Előkészítő gyakorlatok (beszédelemzés, memória, prezentáció)
- Jegyzeteléstechnika
- Konzekutív tolmácsolási gyakorlatok magyarra
- Konzekutív tolmácsolási gyakorlatok idegen nyelvre
- Tárgyalási és konferencia frazeológia és terminológia
- Szimulációs gyakorlatok (meghívott előadókkal)

Kiegészítő ismeretek (20%):

- Kontrasztív országismeret
- Európai intézmények
- Nemzetközi szervezetek, nemzetközi kapcsolatok
- Közgazdasági, üzleti, jogi, politikai és államigazgatási ismeretek
- Szakmai fórumok (meghívott előadókkal)

6.3. Fontos szempontok a kombinált képzésben

6.3.1. Megfelelő graduálás az oktatás során

Mind a szakfordítás, mind pedig a tolmácsolás oktatásában szükség van egy bevezető, előkészítő szakaszra, amelynek során a hallgatók megismerkednek a legfontosabb alapelvekkel, elvárásokkal és formai követelményekkel, amelyeket későbbi munkájuk során érvényesíteniük kell. Fontos továbbá, hogy „megfelelő állapotba kerüljenek” a hatékony munkához: szokják a hosszan tartó, megfeszített koncentrációt, figyelemmegosztást, aktív szövegfeldolgozást, és javuljon a terhelhetőségük. A későbbi gyakorlatok nehézségi fokát csak fokozatosan célszerű növelni, amelyhez a graduálás legfőbb szempontjait általában a szövegek nyelvi, prezentációs és szakmai-tartalmi jellegű nehézségei nyújtják.

A fordítási gyakorlatokat megelőzik a szövegszerkesztési, helyes nyelvhasználat és különböző szövegtípusokkal kapcsolatos tudnivalók, a hallgatók anyanyelvén és aktív nyelven egyaránt. Az első félévben az alapvető fordítási technikákat sajátítják el, általános tematikájú vagy ismeretterjesztő szövegek fordításán keresztül. A második félévben kerül sor a gazdasági, jogi, stb. szakszövegek fordítására, és az ezekkel kapcsolatos tematikai és terminológiai problémák kezelésének elsajátítására.

A tolmácsolási gyakorlatok előtt célzott készségfejlesztés folyik: a hallgatók beszédek elemzésével, összefoglalásával, felidézésével foglalkoznak, saját prezentációkat készítenek, és útmutatást kapnak saját jegyzetelési technikájuk kifejlesztéséhez. A képzés elején a tolmácsolási gyakorlatok elsősorban anyanyelvre történnek, addig amíg a megfelelő készségeket és technikákat sikerül a hallgatóknak elsajátítani.

6.3.2. Áttérés a „nagy szakaszos” konszekutív tolmácsolásra

A hazai gyakorlatban megszokott kis szakaszos (1–2 mondatos, néha félmondatos) követő tolmácsolásról ideje áttérni a nemzetközi gyakorlatban megszokott, üzenet- és értelemközpontú, „valódi” nagy szakaszos (min. 5–6 perces) konszekutív tolmácsolásra, amely színvonalasabb munkát tesz lehetővé.

Ezzel kapcsolatban kifogásként merülhet fel, hogy a magyar piac ritkán igényel ilyen típusú tolmácsolást. Ez valóban így van, de ennek részben az is az oka, hogy a piacon dolgozó tolmácsok nagy része nem vett részt képzésben, nem tanult jegyzetelni, és a megrendelő ennél fogva nem is bízik abban, hogy a tolmács szakszerűen képes kezelni hosszabb szövegrészeket vagy teljes beszédek is. Magas szintű nemzetközi tárgyalásoknál a külföldi partnerek, akik képzett tolmácsokhoz vannak szokva (pl. német nyelvterületről), természetes módon tolmácsolatnak hosszabb beszédek is, megszakítás nélkül.

A másik fontos szempont pedagógiai jellegű: ahhoz, hogy a jelöltek megtanuljanak elszakadni a szószinttől, a beszéd teljes értelmére, üzenetére figyeljenek és legalább olyan vagy esetleg jobb színvonalú prezentációt tartsanak a célnyelven, mint amilyen az eredeti, szükséges, hogy megtanuljanak hosszabb beszédrészeket is kezelni. Bár 8–10 perces szakaszok tolmácsolására valóban ritkán van csak szükség, a vezető tolmácsképző intézményekben mégis bevett gyakorlat, hogy ezt is elvárják a jelöltektől: aki erre is képes, rendelkezni fog annyi tartalékkal, hogy az 5–6 perces nagy szakaszos tolmácsolást nehéz körülmények között is kitűnően megoldhassa.

Végül, az EMCI-követelményrendszerének értelmében a tolmácsjelölteknek 8–10 perces szakaszokat is képesnek kell lenniük jegyzeteléssel tolmácsolni, és ez valamennyi tagintézményre vonatkozik. Tény azonban, hogy a záróvizsgán a legtöbb intézményben (így az ELTE FTK-ban is) 5–6 perces beszédek szükséges csak tolmácsolniuk.

6.3.3. Szakmai és piaci szempontok érvényesítése az oktatásban

Az európai és nemzetközi intézményekben a tolmáctól elvárják, hogy több (legalább két) idegen nyelvről csak az anyanyelvére dolgozzon, mert csak így látják biztosítva a tolmácsolás magas színvonalát. Ezzel szemben a kelet-európai térségben elterjedt (és általában a „kis” nyelvekre jellemző) gyakorlat szerint a tolmácsok többsége a hazai piacokon általában A–B nyelvi kombinációban dolgozik: mivel a szakemberek nagy része még ma sem rendelkezik megfelelő szintű nyelvtudással, gyakran van szükség tárgyalási tolmácsolásra (Nyugat-Európában ez a kereslet már visszaszorult), és a kétnyelvű konferenciákon pedig elvárják tőle, hogy B nyelvre is dolgozzon (Nyugat-Európában ez szintén nem jellemző, mivel ott B nyelvre többnyire csak konszekutív módon tolmácsolnak). Tudomásul véve a két piac közötti eltéréseket, a nemzetközi elvárásokhoz való alkalmazkodás során szükségesnek láttuk, hogy figyelemmel legyünk a magyar piaci sajátosságokra, különösen a konferenciatolmács-kurzus első évében, hiszen innét a jövőendő gazdasági és társadalomtudományi szakfordítók és tolmácsok közvetlenül magyar fordítói és tolmácspiacra kerülnek ki.

Ennélfogva a szakmával és a potenciális megrendelőkkel való kapcsolat megerősítése és a gyakorlati orientáció nagy súlyt kap a képzésben: még ha folytatja is a jelölt tanulmányait az EMCI-kurzuson, akkor sem szűkítheti le a potenciális megrendelők körét az európai intézményekre és a magyar közsférára. Az A-B kombinációval rendelkezők számára pedig, akik a kombinált kurzust elvégezve, szakfordítóként és tolmácsként két irányban dolgoznak majd a hazai piacon, különösen fontos, hogy megismerjék a jelenlegi elvárásokat és lehetőségeket. Ennek érdekében minél több gyakorlati szakembert igyekszünk bevonni az oktatásba (pl. szakmai fórumok, előadók a politika, közigazgatás, külkapcsolatok, üzleti élet, stb. teréről). Az első évi záróvizsgán megfigyelőként részt vehetnek különböző potenciális munkáltatók is (pl. fordítóirodák, minisztériumok képviselői).

7. Konferenciatolmács-képzés, II. tanév: EMCI-kurzus

A konferenciatolmács-képző kurzus második évében, az EMCI-kurzuson azok tanulhatnak tovább, akik

- sikeresen elvégezték az első évet: A-BC nyelvi kombinációban megfeleltek az első évi záróvizsga követelményeinek, vagy A-B nyelvi kombinációban megfeleltek az első évi záróvizsga követelményeinek és felvételi vizsgát tettek C nyelvből;
- korábban már tolmács-képesítést szereztek valamilyen nyelvi kombinációban, és rendelkeznek egy C nyelv megfelelő szintű ismeretével, amiről felvételi vizsgán kell számot adniuk.

A cél olyan konferenciatolmácsok képzése, akik

- A-BC nyelvi kombinációval dolgoznak (bár képesítés kiadható A-CC és A-B kombinációra is)
- magas fokon sajátították el a konferenciatolmácsoláshoz szükséges készségeket (nagy szakaszos konszekutív és szinkrontolmácsolásban egyaránt)
- rendelkeznek a szükséges szakmai, tolmácsetikai, továbbá nemzetközi konferenciákkal és nemzetközi szervezetekkel kapcsolatos ismeretekkel
- kellően jól ismerik az Európai Unió alapidokumentumait, intézményeit és azok ügymenetét, valamint nyelvhasználatát ahhoz, hogy Magyarország Európai Unió integrációja kapcsán szervezett megbeszéléseken és konferenciákon felkészülten láthassák el a konferenciatolmácsolási feladatokat
- mindenben megfelelnek a *European Masters in Conference Interpreting* képzésben előírt követelményeknek (ld. 1. Melléklet).

A konferenciatolmács-képzés ideje a két tanévben 600+400 tanóra. A második tanévre eső 400 tanóra megfelel az EMCI-programban előírt óraszámnak, de ezt legalább 600 óra egyéni gyakorlásnak kell kiegészítenie az előírások értelmében.

7.1. A konferenciatolmács-kurszus második tanévének (= EMCI-kurszus) tartalma

- Bevezetés a szinkrontolmácsolásba (előkészítő gyakorlatok)
- Tolmácsolás magyarra: B-A, C-A (szinkron és konzekutív)
- Tolmácsolás aktív idegen nyelvre: A-B (szinkron és konzekutív)
- *Relay*-tolmácsolás (közvetítő nyelven keresztül)
- Soknyelvű konferenciák (szimulációs gyakorlat), vakkabinozás
- Magyarország európai integrációjával kapcsolatos, aktuális témakörök tartalmi és terminológiai feldolgozása (meghívott előadókkal)
- Irányított egyéni/csoportos gyakorlat

7.2. Fontos szempontok az EMCI-kurszus adaptálásához

7.2.1. Szinkrontolmácsolás B nyelvre is

A nemzetközi gyakorlatban B nyelvre többnyire csak konzekutív módon dolgoznak a tolmácsok. A tolmácsiskolák csak akkor várják el a B nyelvre végzett szinkront a jelölttől, ha annak nincs C nyelve (még csak A-B kombinációval rendelkezik).

Ezzel szemben a magyar piac és a kialakult tolmácsolási szokások megkívánják, hogy a jelöltek legalább egy nyelvpárban szinkronban is képesek legyenek mindkét irányba dolgozni, ennél fogva a B nyelvre történő szinkrontolmácsolás is a kurszus részét képezi.

7.2.2. Anyanyelvű előadók, gyakorló tolmácsok

Kívánatos, hogy a B és C nyelven tartott beszédeket lehetőleg mindig anyanyelvű személyek adják elő. Bár korábbi video és hangfelvételek használhatók gyakorlás céljára, a gyakorlatok többségében előkészített (de nem felolvasott), anyanyelvű előadók által, szabadon előadott, élő beszédeket kell használni. Ugyancsak fontos, hogy a jelöltek saját tanáraikon kívül lehetőleg minél több tapasztalt tolmáccsal gyakorolhassanak, megismerjék a különböző felfogásokat, prioritásokat, problémamegoldási módokat, amelyek megerősíthetik bennük a korábban tanultakat. Ezért az az ELTE FTK EMCI-kurszusa során is kívánatos minél több külső szakember bevonása a munkába.

7.2.3. Az egyénilcsoportos gyakorlás kiemelkedő szerepe

Amint arra az EMCI kerettanterv is rámutat, a 400 tanóra csak akkor elegendő, ha ehhez legalább 600 óra egyéni gyakorlás is társul. A tanárok szerepe egyre inkább a gyakorlást irányító és ellenőrző mentoré, és az ismeretek elsajátítása mellett a jelölteknek szükségük van egy bizonyos kritikus tömegű gyakorlásra is ahhoz, hogy elsajátíthassák a szükséges tolmácsolási készségeket. Ez a diákok részéről nagyobb felelősségvállalást kíván, saját tanulási folyamatuk önálló irányítását – az intézmény részéről pedig biztosítani kell az ehhez szükséges feltételeket: berendezéseket, gyakorlóanyagokat és tanári irányítást. Meg-

felelő előkészítéssel és ellenőrzéssel, továbbá a diákcserek során szerzett tapasztalatokkal e téren is jelentős előrelépés érhető el.

8. Követelmények, értékelés, vizsgák, pótvizsgák

A képzés során az értékelés folyamatosan történik, a gyakorlati foglalkozások gyakorlati jeggyel, az előadások kollokviummal zárulnak minden szemeszterben.

8.1. Az előkészítő év lezárása

Az előkészítő év végén a hallgatók diplomamunkát adnak be, amely társadalomtudományi vagy gazdasági szakszöveg fordítása (magyarra 10 000, idegen nyelvre 5000 betűhely), a felhasznált irodalommal és terminusjegyzékkel ellátva, valamint legalább 3000 betűhely terjedelmű értekezés a felmerült fordítási problémákról; továbbá záróvizsgát tehetnek, amely az alábbiakból áll: zárthelyi fordítás (3000 betűhely terjedelmű szöveg magyarra, 1500 idegen nyelvre), tolmácsolási vizsga (konszekutív tolmácsolás magyarra és idegen nyelvre). A vizsgabizottság sikeresnek tekinti a vizsgát szakfordításból, ha a jelölt diplomamunkára és írásbeli vizsgákra kapott jegyeinek átlaga 2,75 vagy annál magasabb. Amennyiben a szóbeli vizsgák átlaga eléri vagy meghaladja a 2,75 átlagot, a tolmácsvizsga is sikeresnek tekintendő. Sikeres vizsga esetén a jelölt **társadalomtudományi és gazdasági szakfordító és/vagy tolmács** képesítést nyerhet, akár folytatja tanulmányait, akár nem.

8.2. A második év lezárása

A konferenciatolmács-kurzus második évének végén a jelöltek

- diplomamunkát készítenek, amely egy EU integrációs szűkebb témakör megadott szempontok alapján történő terminológiai feldolgozása
- záróvizsgát tesznek, amely mindenben megfelel az EMCI követelményeinek (ld. Kerettanterv, 1. Melléklet).

A vizsga nagy szakaszos (5–6 perc) konszekutív tolmácsolásból és szinkrontolmácsolásból (10 perc) áll, B–A; C–A; és A–B nyelvi irányban. A jelöltek teljesítményét nemzetközi vizsgabizottság értékeli, amely döntéseit konszenzusos alapon hozza.

Amennyiben a jelölt részjegyeinek átlaga eléri vagy meghaladja a 2,75-t, a jelölt **Európai Unió konferenciatolmács** képesítést nyer, amelyhez betétlapként megkapja a *European Masters in Conference Interpreting Certificate*-et is, amely tanúsítja, hogy a jelölt megfelelt a EMCI-program követelményeinek, amelyet az Európai Intézmények tolmácsszolgálatai elismernek és támogatnak.

Sikertelen vizsga esetén a jelöltek még két alkalommal próbálkozhatnak a vizsga letételével. Ilyenkor a teljes vizsgát meg kell ismételni, nem elég csak a sikertelen részt újra letenni. A pótvizsgákhoz a jelöltek rövid intenzív felkészítést (1–2 hét) és rendszeres gyakorlási lehetőséget kaphatnak (a rendelkezésre álló infrastruktúra függvényében).

9. Az ELTE FTK által bevezetett EMCI-képzés első, kísérleti kurzusának tapasztalatai (1999–2000)

9.1. Tapasztalatok

Az első EMCI-kurzusra 1998–99-ben került sor, és az érintett hat egyetem megfelelési kérdőívre adott válaszaiból kiderül, hogy a harmonizáció ellenére még sok eltérés is tapasztalható (ld. 2/A. Melléklet). Mivel a kísérleti kurzusra az ELTE FTK-ban az 1999–2000. tanévben került sor, érdemes e kérdőív pontjait alapul venni az EMCI-követelményeknek való megfelelés értékelésekor:

- az ELTE FTK-ban van felvételi vizsga (írásbeli és szóbeli)
- a tolmácsgyakorlatokat gyakorló tolmácsok tartják (100%)
- van félévi vizsga (bár nem zártak ki senkit)
- a záróvizsgára meghívták a partneregyetemek képviselőit (Westminster, Germersheim, ESIT)
- a sikeres vizsgák aránya megfelel az egyetemek átlagának (7/13)
- a szavazati joggal rendelkező bizottsági tagok mind külső szakemberek voltak (nemzetközi konferenciákon dolgozó tapasztalt tolmácsok, és az Európai Bizottság és Európai Parlament tolmácsszolgálatainak képviselői)
- sikertelen részvizsga esetén az egész vizsga ismétlendő
- a felkészítés a pótvizsgára tervbe van véve 2001 januárjára (bár nem kötelező a részvétel)
- az egyéni gyakorlás ellenőrzésére sor került (bár nem volt folyamatos)
- a kurzus értékelése megtörtént (bár informális keretek között)
- tanárok továbbképzési lehetősége biztosítva volt (belső tanárok számára)
- partnerintézmények közötti tanár- és diákcsereére sor került, de tananyagok cseréjére nem

Összességében elmondható, hogy a kísérleti év sikeres volt, amit a nemzetközi vizsgabizottság elismerő értékelése is igazolt. Ahhoz azonban, hogy a kurzus magas színvonalra fenntartható legyen, az erőforrások gazdaságosabb kihasználására, bizonyos korrekciók megtételére, és a működési feltételek részletes kidolgozására van szükség.

9.2. Tanulságok

9.2.1. Vegyes nyelvi kombinációk gazdaságosabb kezelése

A konferenciatolmácsok képzése a világon mindenhol vegyes nyelvi kombinációkban történik, ami a képzést rendkívül megdrágítja: egy szimulációs konferencia esetében pl. annyi anyanyelvű előadóra lehet szükség, ahány B és C nyelv előfordul a csoportban, továbbá annyi tolmácsstanárra, ahánynak a nyelvi kombinációja együttesen valamennyi nyelvet lefedi. (Ennél jóval gazdaságosabb az A–B típusú képzés, ahol a hallgatókat B nyelvük alapján csoportokra oszthatják.)

Ilyen gyakorlatok során előfordulhat, hogy több előadó és tolmácstanár vesz rajta részt, mint diák – mint ahogy erre láttunk is példákat. Bár az ilyen típusú konferenciákra elengedhetetlen szükség van a képzésben, csak előkészítő és utómunkák biztosítása esetén érdemes ezekre sort keríteni, a képzés megfelelő szakaszában (amikor a hallgatók már elsajátították az alapvető szinkrontolmácsolási technikákat).

Bár helyes, hogy a hallgatók szokják a munkát többnyelvű közegben (különböző nyelvi kombinációkkal), az erőforrások jobb kihasználása érdekében érdemes egy-egy nyelvpárban külön is gyakoroltatni.

A gazdaságossági szempontok megkívánják, hogy legalább 2–3 azonos nyelvpárral rendelkező jelöltet igyekezzünk egy évfolyamra csoportosítani (különböztetve külön gyakorolni sem tudnak). Problémát jelenthet a tolmácsolási gyakorlatokon résztvevők eltérő száma: pl. az angol nyelv mindenkinek B vagy C nyelvre, tehát angolról magyarra pl. 15 jelölt dolgozik, míg pl. svédről magyarra csak egy jelölt, akinek számára ugyanúgy biztosítani kell az anyanyelvű előadót és tolmácstanárt. Az első esetben tudomásul kell venni, hogy nem mindenkire kerül sor minden órán, de tudatos beosztással biztosítani kell a rendszeres ellenőrzést és visszajelzést: ezt Genfben személyekre bontott nyilvántartással oldják meg, amelyben feltüntetik, hol tart a jelölt az aktuális célkitűzéshez képest, mi okozott problémát számára, és milyen instrukciókat kapott – így nagyobb létszám esetén is nyomon követhető, van-e javulás, és kiszűrhető, hogy a különböző tanároktól ellentétes instrukciókat kapjon. Ami a második problémát illeti, az 1–2 fős csoportok esetében is feltétlen biztosítani kell a képzés színvonalát, de ehhez külső forrásokat is igénybe kell venni (pl. EC/EP *Teaching Assistance*, külképviseletek, partneregyetemek tanárcsere programja, stb.).

9.2.2. Az első félévben a szinkrontolmácsolás főleg A nyelvre (magyarra) történjen

A kísérleti kurzus egyik fő tanulsága, hogy a szinkrontolmácsolási technikákat először anyanyelvre célszerű elsajátítani, és csak akkor érdemes B nyelvre is elkezdni, ha megszilárdultak az alapvető készségek. A B nyelvre tolmácsoló órákon kezdetben a konszekutív tolmácsolás színvonalának javítását kell célul tűzni, és csak később (esetleg a második félévben) áttérni a szinkrontolmácsolásra (*retour*).

9.2.3. Az irányított egyéni ill. csoportos gyakorlás feltételeinek javítása

Fontos a megfelelő feltételek biztosítása: a technikai eszközökön kívül

- álljanak rendelkezésre megfelelően graduált anyagok az egyéni gyakorláshoz
- tudják a hallgatók, milyen célból végzik a gyakorlatot
- legyen kezdetben rendszeres, később szűrőpróbaszerű ellenőrzés

9.2.4. Anyanyelvre javító tolmáczstanárok alkalmazása B nyelvre történő tolmácsolásnál is

Ez a követelmény is része az EMCI előírásoknak, de eddig nem sikerült maradéktalanul megvalósítani. Bár a hallgatók minden nyelvpár esetében dolgoznak olyan tanárral, akinek a célnyelv az anyanyelve, eddig magyar anyanyelvű tolmácsok is részt vettek az értékelésben. Az eddigi tapasztalatok szerint ez részben gazdaságosabb, részben pedig hasznos megoldás: egy tapasztalt tolmács, aki rendszeresen dolgozik a szóban forgó B nyelvre, kritikai észrevételeivel és tanácsaival sokat segíthet, még ha nem anyanyelvű is. Jó megoldásnak látszik, ha az értékelést felváltva végzik egy B anyanyelvű kollégával, ha erre mód van.

9.2.5. Szükség van a gyakorló tolmácsok felkészítésére

A külső szakemberek bevonása sok tanulsággal járt és a hallgatók is rendkívül hasznosnak találták a sokféle megközelítést és a gyakorlati tapasztalaton alapuló tanácsokat. Az oktatást megelőző informális tájékoztatás azonban nem bizonyult megfelelőnek. A jövőben szükséges ennek formalizált kereteit is megteremteni, pl. tájékoztató anyag vagy egyszeri intenzív továbbképzés keretében ismertetni az érintett külső szakemberekkel a kurzus céljait, az oktatási módszereket, a javítás és értékelés szempontjait.

10. A külföldi részképzés beillesztése a programba

A kísérleti évben jelentős sikernek könyvelhető el, hogy valamennyi hallgatót sikerült kijuttatni különböző ösztöndíjak (ERASMUS, British Council, kormányösztöndíjak) segítségével 10-15 hetes részképzésre valamelyik partnerintézményhez (ESIT, Westminster, Germersheim, Mons, Granada). A hallgatók nyelvi szempontból rengeteget fejlődtek: részben a westminsteri egyetemen való részképzésnek is köszönhető, hogy két hallgató angol C nyelvét a záróvizsgán a nemzetközi bizottság felminősítette B nyelvvé. Ugyancsak hasznos volt számukra az ottani diákok által nyújtott önálló tanulási modell és munkamorál: megtanultak értékelni és kihasználni minden gyakorlati lehetőséget, és visszatérésük után maguk kezdték szervezni tanóráin kívüli gyakorlataikat.

Ugyanakkor problémát jelentett, hogy

- a különböző időkben zajló részképzések némiképp összezilálták a második félév programját
- a részképzések anyagi fedezetét nem sikerült külső forrásból biztosítani, ezért a partneregyetemek csak korlátozottan tudtak tanórákat és gyakorlati lehetőséget biztosítani
- az ERASMUS-ösztöndíjak esetében nem sikerült biztosítani a reciprocitást, mivel a partnerintézményekben csak elvétele akad diák, akinek a magyar szerepel a nyelvi kombinációjában.

Az EMCI-együttműködés keretében a jövőben két hétre készülnek korlátozni a partnerek között az esetleges diákcserék idejét (ehhez a tervek szerint még nem kell tandíjat fizetni). Bár az ilyen rövid kinntartózkodás bizonyára nem emelheti meg érezhetően a hallgatók B nyelvi szintjét, nem is ez a célja: más oldalról megerősítheti az eddig tanultakat, kapcsolatot teremt a partnerintézmények diákjai és oktatói között, és nem utolsósorban, könnyebben beilleszthető a második félév programjába is. A nyelvtudás megerősítésére pedig a képzést megelőzően vagy a két tanév közötti időszakban kell megteremteni a hallgatók számára a lehetőséget, nyári kurzusok, ösztöndíjak segítségével, annál is inkább, mert a hallgatók egy része alig vagy csak rövid ideig volt nyelvterületen, és nyelvtudásuk B nyelven még a képzés megkezdése előtt javításra szorulna.

SZABARI KRISZTINA

TOLMÁCSOLÁS

BEVEZETÉS A TOLMÁCSOLÁS ELMÉLETÉBE ÉS GYAKORLATÁBA

1. A tolmácsolás története
  2. A tolmácsolás elmélete
  3. A tolmácsolás tipologizálása
  4. A tolmács személyisége és teljesítményének értékelése
  5. A nyelvi kérdés szabályozása az Európai Unióban, és a tolmácsolás jelenlegi gyakorlata
- A KÖNYV MEGVÁSÁROLHATÓ VAGY MEGRENDELHETŐ:**

CORVINA KÖNYVKLUB

Budapest, 1051 Vörösmarty tér 1., II. emelet 201. Tel: 317-5185

ELTE BTK FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ KÖZPONT

Budapest, 1145 Kolumbusz u. 87.

Telefon: 2 512 537 / Fax: 2 512 677/51

ISBN 963 85912 8 5

1. Melléklet

Az EMCI-program célkitűzései és a kerettanterv

I. A program célkitűzései

Az Európai Unió arra törekszik, hogy a szaktudás széles körben való terjesztésével segítse elő az általános tudásszint növekedését, és a szakképzés biztosításával javítsa az alkalmazhatóságot. E törekvésnek megfelelően, ennek az intenzív programnak az a célja, hogy fiatal diplomások számára biztosítsa mindazt a szakismeretet és szakképzést, amely a konferenciatolmácsolás elsajátításához szükséges. Célja továbbá, hogy kielégítse a magasan képzett konferenciatolmácsok iránti keresletet, különösen a kevésbé elterjedt és tanított nyelvek tekintetében, figyelembe véve az Európai Unió bővítését és az Európán kívüli partnerekkel folytatott egyre élénkebb dialógust is. A közös tanterv az Európai Intézményekkel való konzultáció eredményeképpen született, és a velük folytatott együttműködés továbbra is fontos részét képezi a programnak.

A program kialakítása során a résztvevő intézmények összesítették saját szakmai tapasztalataikat és célul tűzték ki, hogy a program megvalósításakor az erőforrások optimálisabb felhasználására törekedjenek, amelyet az országok feletti összefogás tesz lehetővé.

Mivel a résztvevő intézmények elkötelezték magukat a színvonal megőrzése mellett, folyamatosan figyelemmel követik a változó szükségleteket és új fejleményeket, és a programot ennek megfelelően módosítják. A program során, amennyiben indokolt, új technológiák alkalmazására és terjesztésére is kerül.

A partnerintézmények közös alapelveket követnek a képzés meghirdetésében és a jelentkezők értékelésében, amelyek a program célkitűzésein és a kerettantervben lefektetett minőségi követelményeken alapulnak. A résztvevők hozzá kívánnak járulni a helyes szakmai gyakorlat elterjesztéséhez egész Európában.

A kísérleti szakaszt követően a program nyitva áll minden olyan intézmény előtt, amely elkötelezi magát a program általános céljai, célkitűzései és minőségi követelményei mellett.

II. Kerettanterv

Az alábbi kerettanterv azokat az elemeket tartalmazza, amelyeket a posztgraduális konferenciatolmács-képzés szempontjából a résztvevő intézmények elengedhetetlenek tartottak.

A program az alábbiakat foglalja magába:

- A tolmácsolás elmélete
- A tolmácsolás gyakorlata
- Konzekutív tolmácsolás
- Szinkrontolmácsolás
- Az Európai Unió és a nemzetközi szervezetek

A fentieket nem szükséges különálló szaktárgyak keretében oktatni. Emellett különböző fakultatív tárgyak is meghirdethetők.

II.1. A tolmácsolás elmélete

A hallgatók megismerik az írásbeli fordítás és tolmácsolás közti különbségeket; a tolmácsolás elméleti hátterét; továbbá olyan társtudományokban (pl. pszicholingvisztika, neurolingvisztika, kommunikációelmélet és diskurzuselmélet) elért kutatási eredményeket, amelyek lényegesek a tolmácsolás szempontjából.

II.2. A tolmácsolás gyakorlata

Annak érdekében, hogy a hallgatókat felkészítsék jövőendő szakmai pályafutásukra, a program számos egyéb elemet is tartalmaz: a kommunikációs készségek fejlesztését, pl. hangképzést, előadói készségeket; felkészülést egy tolmácsolási eseményre, pl. terminológiai munkát, az elhangzott információ felidézését és az információs technológia egyéb felhasználási lehetőségeit; tolmácsolást; a konferenciák ügyrendjét; és a tolmácsolás során alkalmazott gyakorlatot és a munka feltételeit.

II.3. Konzekutív tolmácsolás

A program végére a hallgatók képesek egy legalább 10 perces beszéd célnyelvre történő, folyamatos és helyes konzekutív tolmácsolására, az eredeti beszéd tartalmának pontos felidézésével és a megfelelő terminológia és regiszter alkalmazásával. E készségek begyakorlásához különböző gyakorlatokra van szükség, pl. tartomelemzésre és memóriagyakorlatokra, konzekutív tolmácsolásra jegyzetelés nélkül, összefoglalásra, blattolásra, és jegyzeteléstechnikára. A felhasznált beszédek segítségével a hallgatók sokféle témakörrel, beszédfajttával és regiszterrel ismerkednek meg, és a kurzus előrehaladtával a beszédek egyre hosszabbá, szakszerűbbé és specifikusabbá válnak, miközben az információsűrűség is nő.

II.4. Szinkrontolmácsolás

A program végére a hallgatók képesek egy legalább 20 perces beszéd célnyelvre történő, folyamatos és helyes szinkrontolmácsolására, az eredeti beszéd tartalmának pontos felidézésével és a megfelelő terminológia és regiszter alkalmazásával. Bár e készségek elsajátítása ugyanazonokon a gyakorlatokon alapul, mint amiket a konzekutív tolmácsoláshoz oktatásánál alkalmaznak, egyéb, speciális gyakorlatsorokra is szükség lesz a készségek kialakításához és megerősítéséhez. A hallgatókat felkészítik a tolmácskabin használatára és a csapatmunkára is. A felhasznált beszédek segítségével a hallgatók sokféle témakörrel, beszédfajttával és regiszterrel ismerkednek meg, és a kurzus előrehaladtával a beszédek egyre hosszabbá, szakszerűbbé és specifikusabbá válnak, miközben az információsűrűség is nő. Ha már elsajátították a szinkrontolmácsolás technikáit, meg kell tanulniuk, hogyan tolmácsoljanak akkor, ha az írott szöveg rendelkezésre áll.

II.5. Az Európai Unió és a nemzetközi szervezetek

Az EU és a nemzetközi szervezetek tanulmányozása során elsősorban ezen intézmények működését kell a középpontba állítani, hogy a hallgatók megismerkedhessenek az ezekre jellemző folyamatokkal és eljárásokkal.

III. A kurzus felépítése és az elvégzendő munka mennyisége

A program intenzív nappali képzés keretében valósul meg, és az Európai Kreditátszámítási Rendszer (ECTS) szerint 60 kreditet ér (azaz egyéves nappali képzésnek felel meg).

A program általában legalább 400 tanórát biztosít, amely legalább 75%-ban tolmácsolási gyakorlat kell, hogy legyen. Ezenkívül a hallgatóknak csoportos szinkron és konszekutív gyakorlatokra, továbbá egyéb önálló ismeretszerzésre is időt kell szánniuk (háttéranyagok olvasása, információs források, pl. rádió, TV, Internet használata, gloszszáriumok készítése). A program azon az elváráson alapul, hogy a tanórák, valamint a csoportos és önálló munka összesen legalább 1000 órát tesz ki.

A tolmácsolási gyakorlatokat gyakorló/tapasztalt tolmácsok vezetik, akik oktatói gyakorlattal is rendelkeznek. Ahol B nyelvre is történik szinkrontolmácsolás, az órákat olyan tolmácsnak kell tartania, akinek a célnyelv az A nyelve.

IV. A hallgatók felvétele

A résztvevő egyetemnek kötelező magukat arra, hogy a kevésbé elterjedt és tanított nyelvekkel rendelkező jelöltek arra buzdítják, hogy jelentkezzenek a programra.

IV.1. Felvételi követelmények

A programra azok jelentkezhetnek, akik

- egyetemi diplomával vagy azzal egyenértékű képzettséggel rendelkeznek (bármilyen területen)
- anyanyelvüknek (A nyelv) kiváló ismerői, a témakörök és regiszterek széles skáláján biztonsággal mozognak
- munkanyelveikből (B és C nyelv) mélyreható ismeretekkel rendelkeznek
- rendelkeznek az alábbi nyelvi kombinációk valamelyikével (v. ö. 1. Függelék az A, B, C nyelv definíciójáról):
  - A–CC vagy A–BC vagy A–A (feltéve, hogy a szóban forgó egyetem tud képzést biztosítani a kívánt nyelvi kombinációban)
  - A–B (szinkron) kombináció elfogadható a kevésbé elterjedt nyelvek esetében, és a piaci elvárások függvényében
- a nemzetközi eseményekről átfogó ismeretekkel rendelkeznek, és kellően jól informáltak azoknak az országoknak a gazdasági, szociális és kulturális életéről, amelyekben az általuk használt munkanyelvet beszélik

Emellett a jelentkezőknek rendelkezniük kell az alábbiakkal:

- jó koncentrációs, elemző és szintetizáló képesség
- jó kommunikációs készség
- a motiváció magas foka
- munkavégzésre való képesség stresszhelyzetben
- hajlandóság a kapott tanácsok megfogadására

IV.2. Alkalmassági vizsga

A kurzusra való felvétel feltétele a sikeres alkalmassági vizsga, amelynek során a jelöltnek a képzésre való alkalmasságát vizsgálják.

A felvételi bizottság

- túlnyomórészt hivatásos tolmácsokból és tolmácstanárokból áll
- tagjai rendelkeznek valamennyi nyelvvél, amelyből a jelöltet vizsgáztatják, és legalább egyikük a jelölt A nyelvével
- konszenzusos alapon hozza meg döntését

Szükséges, hogy legalább egy bizottsági tag a vizsga teljes ideje alatt jelen legyen, hogy ezáltal biztosítható legyen a kiegyensúlyozott döntéshozatal.

A felvételi vizsga során sor kerül az alábbiakra:

- a jelöltek B és C nyelvéen elhangzó, rövid (2–3 perces), jól felépített beszédek szóbeli felidézésére A nyelven, és ahol szükséges, A nyelvről B nyelvre
- általános műveltségi teszt
- személyes elbeszélgetés a jelölttel

A fentiekén kívül a vizsga még az alábbiakat foglalhatja magába:

- blattolás
- a bizottság által megadott téma rövid, szóbeli kifejtése
- írásbeli vizsga

V. Képesítő vizsga

A képesítő vizsga során a konszekutív és szinkrontolmácsolás értékelésére egyaránt sor kerül, a hallgatók valamennyi munkanyelvről A nyelvre (ill. nyelvekre). Az A–BC nyelvi kombinációval rendelkező jelöltek A nyelvről B nyelvre is vizsgáznak konszekutív tolmácsolásból.

Azok a jelöltek, akik A–B kombinációval rendelkeznek, kötelesek konszekutív és szinkron vizsgát tenni mindkét irányba.

Csak azok a jelöltek kaphatnak diplomát, akik egy és ugyanazon alkalommal sikeresen teszik le a képesítő vizsga valamennyi részét.

Azok a jelöltek viszont, akiknek sikertelen a vizsgája a további C nyelvekből vagy B nyelvre A–BC kombináció esetén, A–CC kombinációban kaphatnak képesítést.

A képesítő bizonyítványban világosan fel kell tüntetni a nyelvi kombinációt, amire a képesítést adták.

V.1. Értékelés

A vizsgán elhangzó beszédek a témakörök és regiszterek széles skáláját fogják át. Az előkészített beszédek színvonala megfelel a hivatásos tolmácsok által fordított beszédek átlagos nehézségi fokának, és gyakorlott előadók rögtönzött előadásában hangzanak el. A beszédek hossza kb. 5 perc konszekutív és 10 perc szinkrontolmácsolás esetén.

A jelöltek teljesítményét annak alapján értékelik, mennyire ismerik a célnyelvet (ill. célnyelveket), mennyire értik a forrásnyelvet (ill. forrásnyelveket), és mennyire sajátították el a tolmácsolási készségeket, a kerettantervben megadott kritériumok alapján (ld. II.3. és II.4. pont). Bizonyítaniuk kell továbbá, hogy kellő szakmai kompetenciával rendelkeznek ahhoz, hogy egy hivatásos konferenciatolmács-csoport tagjaként dolgozhassanak. A záróvizsgáról készült hangfelvételeket egy évig őrzik meg.

V.2. Vizsgabizottság

A bizottságot többségükben tapasztalt konferenciatolmácsok alkotják, akik közül legalább kettőnek a nyelvi kombinációja tartalmazza a jelölt A nyelvét, és egyikük anyanyelve megegyezik a vizsga C nyelvével.

A bizottságban lennie kell legalább egy külső vizsgáztatónak. Az európai intézményeket és más nemzetközi szervezeteket felkérjük, hogy küldjék el képviselőjüket a vizsgákra. A bizottság, ha szükségesnek tartja, előadókat és megfigyelőket is meghívhat, akik részt vesznek az értékelésben, de nem rendelkeznek szavazati joggal.

A jelölt teljesítményéről a végső döntést egyhangúan kell meghozni.

VI. Mobilitás

Az információ- és tapasztalatcsere elősegítése, valamint a helyes szakmai gyakorlat elterjesztése céljából a résztvevő egyetemek szívesen fogadják a partnerintézményekből hozzájuk látogató tanárokat és diákokat.

VII. Közös intenzív programok

A partnerintézmények közös intenzív programokat szándékoznak szervezni, a különböző intézmények tanárainak és hallgatóinak részvételével.

Függelék

A munkanyelvek definíciója

Aktív nyelvek:

A: A tolmács anyanyelve (vagy egy másik nyelv amely azzal teljesen egyenértékű), az a nyelv, amelyre a tolmács a többi nyelvből dolgozik, konzekutív és szinkrontolmácsolási módon egyaránt.

B: A tolmács anyanyelvén kívül az a nyelv, amelyet tökéletesen ismer, és amelyre egy vagy több nyelvből dolgozik. Vannak tolmácsok, akik B nyelvükre csak konzekutív vagy szinkron módon dolgoznak.

Passzív nyelvek:

C: Azok a nyelvek, amelyeket a tolmács tökéletesen ért, és amelyekről dolgozik.

2. a) melléklet
A megfelelési kérdőívre adott válaszok összesítése (az 1998–99. kísérleti tanévben)

	Koppenhága	Braga	Antwerpen	La Laguna	Westminster	ESIT- Párizs	Stockholm (1999/2000)
	szóbeli	szóbeli	szóbeli/írásbeli	szóbeli/írásbeli	szóbeli/írásbeli	szóbeli	szóbeli
FELVÉTELI VIZSGÁK							
FELVETTEK (számuk a felvételizők arányában – az összes jelentkező száma ennél magasabb)	17/60	12/51	5/12	17/47	17/60	19/130	12/79
A TOLMÁCSÓRÁKAT TOLMÁCSZANÁROK TARTJÁK	IGEN	IGEN	IGEN	75%	85%	IGEN	Amilyen gyakran csak lehet
FÉLÉVI VIZSGA	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN	NEM
BUKÁS LEHET?	NEM	NEM	NEM	NEM	IGEN	IGEN	—
SIKERES FÉLÉVI VIZSGÁK (ahol nincs bukás, ott is jelezzel)	75%	50%	50%	nem válaszolt	75%	45%	—
A PARTNEREKET MEGHÍVJÁK A ZÁRÓVIZSGÁKRA?	IGEN	IGEN	NEM	NEM	NEM (csak Budapest)	IGEN	NEM
SIKERES VIZSGÁK ARÁNYA (ELSŐRE)	6%	64%	15%	nem válaszolt	45%	50%	1995/96: 12 1996/97: 2/1
SIKERES VIZSGÁK ARÁNYA (PÓT-VIZSGÁKKAL)	52%	60%	30%	nem válaszolt	60%	85%	1996/97: 11
KINEK VAN SZAVAZATI JOGA?	3 biz. tag : 1 belső tanár, 1 külső tolmács, 1 EU tolmács	Csak tapasztalt konferencia-tolmácsok	a bizottság minden tagja: külső tolmácsok + belső tanárok	csak külső tagokból álló bizottság	75%: külső tagok, +EC, EP képviselő + 1 belső tanár	Tapasztalt tolmácsok és külső tagok	1 belső tanár + két külső konferencia-tolmács

	Koppenhága	Braga	Antwerpen	La Laguna	Westminster	ESIT- Párizs	Stockholm (1999/2000)
FELVÉTELI VIZSGÁK	szóbeli	szóbeli	szóbeli/írásbeli	szóbeli/írásbeli	szóbeli/írásbeli	szóbeli	szóbeli
KÜLSŐ BIZ. TAGOK?	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN
A VIZSGA TELJES EGÉSZÉBEN ISMÉTLENDŐ? (CI+SI)	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN
FELKÉSZÍTÉS PÓT-VIZSGÁRA VAN-E?	NEM	NEM	NEM	nem válaszolt	IGEN	IGEN	IGEN
KÖTELEZŐ A RÉSZVÉTEL?	NEM	NEM	nem válaszolt	nem válaszolt	IGEN	IGEN	NEM
AZ EGYÉNI GYAKORLAS IRÁNYÍTOTT-E?	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	NEM	IGEN
TÁJÉKOZTATÓ A KURZUS EREDMÉNYEIRŐL?	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN		nem válaszolt	IGEN
ÉRTÉKELÉS – DIÁKOK RÉSZÉRŐL?	IGEN	IGEN	NEM	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN
ÉRTÉKELÉS – TANÁROK RÉSZÉRŐL?	NEM	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	IGEN
TANÁRTOVÁBB-KÉPZÉS	IGEN	NEM	NEM	IGEN	IGEN	NEM	IGEN
DIÁK/TANÁRCSERÉK PARTNEREK KÖZÖTT	IGEN/NEM	NEM/NEM	IGEN/NEM	IGEN/IGEN	IGEN/IGEN	IGEN/NEM	NEM/NEM
TANANYAGOK CSERÉJE	IGEN	NEM	NEM	NEM	IGEN	NEM	NEM

2. b) melléklet

Megfelelési kérdőív (1999–2000)

Az intézmény neve:

1. A célok és célkitűzések általános értékelése a közös tanterv vonatkozásában

a) Idei célok és célkitűzések:

b) Fontosak -e ezek az általános célok/célkitűzések szempontjából?

2. Tevékenységek, eredmények, következmények

a) Felvételi vizsga:

Volt-e felvételi vizsga?
 Mik voltak a jelentkezés feltételei?
 A felvételi bizottságban hány konferenciatolmács vett részt?
 Jelen volt-e legalább egy bizottsági tag a vizsga teljes ideje alatt, a következetes döntéshozatal érdekében?
 Ha igen, az illető konferenciatolmács-e?
 A felvételi szóbeli és/vagy írásbeli vizsgából állt?
 Korhatár:
 Jelentkezők száma:
 Felvettek száma:
 A felvételizők megfeleltek-e a Kerettanterv IV.1. pontjában leírt követelményeknek?

b) A kurzus tartalma:

Az intézmény biztosított-e legalább 400 tanórát?
 Ha nem, kérjük, indokolja meg!
 A tanórák egyenletesen voltak-e elosztva az év során?
 A képzés során egyaránt tanítottak-e konszekutív és szinkrontolmácsolást?
 A tanórák legalább 75%-a volt-e tolmácsolási gyakorlat?
 A hallgatók legalább 1000 órát szántak tanulásra a kurzus során?
 A csoportos gyakorlás felügyelet mellett történt?
 A tolmácsórák hány százalékát tartották tapasztalt tolmácsok?

c) Vizsgák:

Félévi vizsgák:
 Voltak-e félévi vizsgák?
 Ha igen, lehetséges-e bukás?
 A sikeresen vizsgázók aránya:

Záróvizsgák:

A vizsgabizottságban résztvevő tapasztalt tolmácsok aránya (.../...):

Kiknek van szavazati joga?

A bizottsági tagok nyelvi kombinációi lefedték-e a vizsgázók anyanyelvét (ld. Kerettanterv, V.2. Vizsgabizottság, 1. bekezdés)?

Voltak-e „külső” vizsgáztatók?

Jelen voltak-e / meghívást kaptak-e a partnerintézmények képviselői?

Sikeres vizsgák aránya, első alkalommal:

1. pótvizsgát is beszámítva:

2. pótvizsgát (ha van) beszámítva:

A pótvizsgázók a vizsga valamennyi részéből egyszerre kell, hogy megfeleljenek, vagy csak a vizsgának azt a részét kell letenniük újra, amely sikertelen volt?

Az intézmény biztosított-e oktatást a pótvizsgát megelőző időszakban?

Ha igen, hol?

A részvétel kötelező?

3. Értékelés

A hallgatókat megkérték-e arra, hogy értékeljék a kurzust?

Hogyan?

A tanárokat megkérték-e arra, hogy értékeljék a kurzust?

Hogyan?

Volt-e következménye az értékelés eredményeinek?

4. Együttműködés**a) Belső:**

A tanárok részesültek-e továbbképzésben?

Ha igen, milyenben?

A tanárok közötti együttműködés hivatalos formái:

b) Partnerintézmények között:

Sor került-e diákcsereére?

Sor került-e tanárcsereére?

Sor került-e oktatási anyagok csréjére?

5. A képzés népszerűsítése

Hogyan történt a kurzus népszerűsítése?

a) Nyomtatott sajtóban

b) Interneten

c) Hivatalos kiadványokban

d) Közvetlenül, postai úton

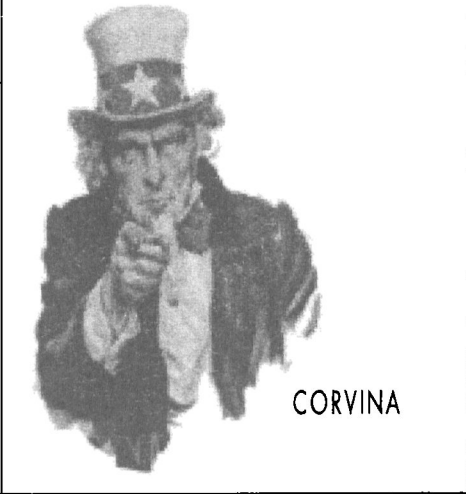
e) Tájékoztató célú találkozók

Szándékoznak-e beszámolót készíteni a kurzus tapasztalatairól?
Sor kerül-e a tapasztaltak hivatalos formában történő megvitatására?

6. Együttműködés és támogatás az EU részéről

A koordinációs csoport hatékony munkát végzett-e az új normák kialakításakor?
Az EU támogatása hogyan járult hozzá a kurzus céljainak megvalósításához?

Bart István
✱
AMERIKAI-MAGYAR
KULTURÁLIS SZÓTÁR

Uncle Sam ‚Samu bácsi’ a *U.S.* rövidítésből fejlődött groteszk jelképpé; hórihorgas, ősz kecskeszakállas férfi cylinderben és kék frakkban, esetleg csillagos-sávós mellényben; 1812-ben bukkant fel először újságok karikatúrájaként, de igazán híressé az I. világháborús sorozóplakát tette, melyen e szavakkal bök a szemlélőre: „*I want you for the U.S. Army!*”

Uncle Tom *Uncle Tom’s Cabin, or Life Among the Lowly*; Harriet Beecher Stowe 1852-ben megjelent regénye, amely egy jólelkű, jámbor rabszolgáról szól, akit mindazonáltal halálra kényszerít az ültetvény gonosz *overseerje*; ...

✱ Az amerikai élet és életforma jellegzetes szokásait és hagyományait, a mindennapi élet és az ünnepnapok rítusait gyűjti össze ez a szótár, továbbá bemutatja az ezekhez tartozó tárgyakat, vagyis az amerikai életforma kellékeit, mindazt, amit a külföldiek gyakran furcsának, sőt olykor éppen séggyel érthetetlennek is találnak Észak-Amerikában.

✱ Olyan fogalmak, jelenségek és tárgyak (illetve nyelvi tükörképük), meg azok a (nyelvi) közhelyek vagy közkeletű hiedelmek, továbbá versikék, mesealakok, kiszólások, közismert idézetek stb. jelennek meg ebben a szokatlan szótárban, melyeket minden angol anyanyelvű természetesen ismer, ért és használ, míg a külföldiek szemében ezek a gazdag értelmű szavak sokszor csak talányos utalások. Holott voltaképpen éppen ezek összessége alkotja a mindennapi élet kultúráját, ezekből áll össze az amerikai életforma, és ezek rajzolják ki annak ’nyelvi térképét’. A hagyományos szótárak csak alig-alig rögzítik ezt a nyelvi kulturális anyagot, vagy ha mégis, épp a szavak mögöttes jelentésével nem képesek megbirkózni. Vagyis a szótárakból éppen azt nem tudni meg, ami a legfontosabb tudnivaló az illető szó által takart fogalomról, jelenségről stb., tehát az illető kultúrában elfoglalt helyét. Nem tudhatjuk meg, mi jut az eszébe róla az anyanyelvűnek, miféle tárgy, esemény stb. képződik meg előtte az illető szó hallatán. Ne keressen tehát a használó olyan szavakat ebben a szótárban, amelyek jelentése két nyelvű szótárakból is megismerhető. Nem két szót, nem is két nyelvet, hanem két kultúrát kívántunk összevetni.

3. melléklet

Konzorcium

European Masters in Conference Interpreting (Tervezet)

Bevezető

Az alulírt intézmények, akik valamennyien partnerek a posztgraduális (Masters-típusú) konferenciatolmács-képző egyetemi program közös kialakítását célzó projektben, a továbbiakban „European Masters in Conference Interpreting (EMCI)”,

tekintetbe véve, hogy az európai politika színterén mélyreható változások zajlottak az elmúlt évtizedben, és Európa országai szorosabb integrációra törekszenek egymással,

szem előtt tartva Európa eltökéltségét arra, hogy megőrizze és népszerűsítse a nyelvi és kulturális sokszínűséget,

meggyőződve arról, hogy a soknyelvű és sokkultúrájú Európa eszménye csak úgy valósítható meg, ha a legmagasabb színvonalon dolgozó nyelvi közvetítő szakemberek biztosítják a napi kommunikációt a politika és döntéshozás minden szintjén,

meggyőződéssel vallva, hogy a legmagasabb európai szinten folyó politikai döntéshozatal és vita egyre nagyobb bonyolultsága olyan nyelvi közvetítők alkalmazását teszi szükségessé, akik hasonló végzettséggel rendelkeznek, mint maguk a politikusok és döntéshozók,

tudatában annak, hogy nem áll rendelkezésre elegendő számú, magas színvonalon álló nyelvi közvetítő, aki a kevésbé elterjedt nyelveken is képes dolgozni,

ezennel megállapodik abban, hogy független Konzorciumot alakít, amelynek fő célja a „European Masters in Conference Interpreting (EMCI)” bevezetése.

E megállapodás hatályba lépésének ideje: ...

Főbb tevékenységek

1. European Masters in Conference Interpreting (EMCI)

A Konzorcium tagjai intenzív posztgraduális kurzust indítanak EMCI képzés céljából (a Kerettantervben foglaltaknak megfelelően), melynek célja, hogy fiatal diplomásoknak a lehető legmagasabb szinten biztosítsa a konferenciatolmácsoláshoz szükséges szakképzettséget és szaktudást (ld. Kerettanterv).

A program megvalósítása során a tagintézmények az erőforrások optimális felhasználására törekednek, az országok feletti összefogásnak köszönhetően. Rendszeresen áttekintik a változó szükségleteket és új fejleményeket, hogy a program korszerű maradjon és igazodjon a piaci követelményekhez.

2. Tanár és hallgatói mobilitás

Az információ- és tapasztalatcsere elősegítése, valamint a helyes szakmai gyakorlat elterjesztése céljából a résztvevő intézmények kialakítják a partnerek közötti tanár és diákcsera kereteit. Különösen kívánatos, hogy a tanárok vizsgabizottsági tagként részt vegyenek a partneregyetemek záróvizsgáin, hogy ezáltal biztosítható legyen a lehető legmagasabb színvonal megőrzése.

3. Szakmai továbbképzési programok

A partnerek kötelezik magukat arra, hogy továbbképzési programokat biztosítsanak a konferenciatolmányok szaktudásának javítása céljából. Ahol erre lehetőség van, távoktatási technológiák alkalmazására is sor kerül.

4. Tanárképzés

A tolmácsolás magas színvonalának megőrzése érdekében a Konzorcium jól felépített tanárképző programot tervez a partnerintézmények számára, szem előtt tartva a kezdő és tapasztaltabb tolmácsolókat igényeit egyaránt.

Egyéb tevékenységek

1. Információ és tanácsadás

A Konzorcium információt és szaktanácsadást biztosít csatlakozni kívánó felsőoktatási intézmények számára új konferenciatolmány-képző programjaik kialakításához és/vagy a meglévő programjaik korszerűsítéséhez, továbbá konferenciatolmányokat foglalkoztató munkaadók és a konferenciaipar egésze számára is.

2. Piackutatás és a szükségletek elemzése

A Konzorcium tagjai feladatuknak tekintik a szakmai követelmények elemzését (nyelvi kombinációk, munkakörülmények, új technológiák alkalmazása, stb.), és az így kapott eredményeket a konferenciatolmányokat alkalmazó munkáltatókkal, szakmai szervezetekkel és a szakma képviselőivel közösen elemzik ki.

3. Kutatás

A Konzorcium tagjai részt vesznek a konferenciatolmány-képzés és szakma szempontjából releváns kutatásokban, különös tekintettel az új technológiák előnyeire és alkalmazhatóságára az oktatásban és a szakmai gyakorlatban egyaránt.

A Konzorcium tagjai tudatában vannak annak, hogy a fenti tevékenységeket csak akkor tudják felvállalni, ha sikerül pénzügyi támogatást szerezniük az európai intézményektől vagy más forrásból.

A Konzorcium felépítése

1. Képviselőtanács

A Konzorcium hívja össze a Képviselőtanácsot, amelyben a tagintézmények képviselői vesznek részt. Minden tagintézmény egy képviselőt küld a Képviselőtanácsba. A Képviselőtanács dönt minden olyan ügyben, amely közös érdeklődésre tart számot: pl. a Konzorciumba való felvételekről, rendszeres pénzügyi hozzájárulásról, minőségellenőrzésről, a kerettanterv átalakításáról és közös pályázatokról. A Képviselőtanács évente legalább egyszer ülésezik. A Képviselőtanács találkozóin a koordináló intézmény képviselője elnököl. A Képviselőtanács találkozóira utazó képviselők útiköltségét valamennyi intézmény maga fedezi.

2. Koordináló Intézmény és Titkárság

A Konzorcium adminisztrációs és pénzügyeit (érdeklődők kérdéseinek megválaszolása, információk biztosítása a Konzorciumon kívül és belül, stb.) a Koordináló Intézmény vállalja magára. A Képviselőtanács a tagintézmények közül szavazással, hároméves időtartamra választja meg a Koordináló Intézményt.

Tagság és a tagság követelményei

1. Tagság

Alapító tagok

A Konzorciumot a projektben résztvevő partnerintézmények alakítják meg, akik e hivatalos nyilatkozatot kézjegyükkel látják el.

Új tagok felvétele

Azok az intézmények jelentkezhetnek felvételre a Konzorciumba, amelyeknek képzési programja megfelel a Kerettantervben (ld. 1. Melléklet) foglalt alapvető követelményeknek. A Konzorcium a jelentkezőknek „megfigyelői státuszt” biztosíthat max. egy, éves időszakra, hogy ezalatt programjukat hozzáigazíthassák a Kerettantervhez. Amennyiben a határidő lejártával az intézmény még mindig képtelen teljes mértékben megfelelni a Kerettantervben foglaltaknak, felvételi kérelmét elutasítják. A sikertelen jelentkezők később újra próbálkozhatnak, de megfigyelői státuszt minden intézménynek csak egyszer ajánlanak fel.

„Alvó tagság”

Ha egy tagintézmény nem indít EMCI kurzust két, egymást követő évben, nem tesz eleget a Kerettantervben lefektetett valamennyi követelménynek, vagy nem fizet pénzügyi hozzájárulást, kötelezik arra, hogy kilépjen a Konzorciumból. Újra felvehető azonban, ha az eredeti állapotot sikerült helyreállítania.

Kilépés

A tagintézmények minden év szeptember 1-én léphetnek ki a Konzorciumból, feltéve, hogy erről hat hónappal korábban a Koordináló Intézményt írásban értesítették.

A tagság megszüntetése

A Képviselőtanács kétharmados többséggel úgy dönthet, hogy megszünteti egy intézmény tagságát, amennyiben az nem tett eleget a Kerettantervben foglalt valamennyi követelményeknek, vagy nem fizetett pénzügyi hozzájárulást.

2. Pénzügyi hozzájárulás

A tagintézmények kötelesek éves „hozzájárulást” fizetni, amelyből fedezhető a Konzorcium adminisztratív koordinációjának költsége, a Képviselőtanács évi üléseinek megszervezése, a minőségellenőrzéssel kapcsolatos tevékenységek egy bizonyos köre, és a kurzussal kapcsolatos tájékoztatás. A hozzájárulás összegéről a Képviselőtanács dönt. A Koordináló Intézmény feladata az éves pénzügyi beszámoló elkészítése, amelyben számot ad a befolyt és felhasznált összegről.

Emlékezés Mikó Pálnéra

1920–1999

Hidasi Judit

1975-ben az ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén szakdolgozati konzultációkra jártam Antal László tanár úrhoz. A japán leíró nyelvészeti téma – amit merészen választottam – konzulensi feladatának felvállalására tudniillik Antal tanár úr mutatkozott késznek lenni, lévén olyan nyelvtudós, akinek az érdeklődési körébe számos egzotikus, köztük keleti nyelv is tartozott. A konzultációk a nála megszokott módon komótos tempóban zajlottak, ő sűrűn pillantgatott az órájára és nagyokat ásított, időnként egyetértőleg bólogatott, én meg lelkesen hadartam a mondanivalómat. Mígnem egyszer a beadás előtt úgy fél évvel így szólt: „Tudja mit, hagyjuk ezt az egészet. Bevallom magának, hogy én ehhez nemigen értek, válasszon valami más témát.” Fordult velem a világ és megsemmisülten távoztam. (Hálás vagyok utólag ezért a fordulatért: részben daczból kezdtem később komolyabb japanisztikai tanulmányokba – de ez egy másik történet.) És ekkor lépett elő Mikó tanárnő. Amikor tanácstalanságomban hozzá fordultam, mint az Alkalmazott Nyelvészet tantárgy előadó-jához, akkor ő a megkésett megkeresés miatti sértettség legkisebb jele nélkül készségesen fogadott és sikeresen teljesítettem az ő vezetése alatt szakdolgozati penzumomat idegennyelv oktatási témában. Ezt a nagyvonalúságot és a tanítványai iránti pedagógiai felelősséget számos diákja tapasztalhatta meg hosszú pályafutása során.

Vérbeli pedagógus volt. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarának magyar–francia szakán szerez középiskolai tanári oklevelet 1945-ben, majd 1953-ban elvégzi az akkori Lenin Intézet orosz tanári szakát is esti tagozaton. Első munkahelyein – Fővárosi Népművelési Központ, Mikes Kelemen Leánygimnázium, Erzsébet Nőiskola Leánygimnázium, Egyetemi Orosz Intézet – magyart és franciát tanít. Az ELTE BTK Idegen-nyelvi Lektorátusán 1957-től nyugalomba vonulásáig, sőt mint nyugdíjas is leíró magyar nyelvtant és francia nyelvet oktat. Közben a Francia Tanszéken is vezet nyelv- és stílusgyakorlatokat. Az Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéken az alkalmazott nyelvészet tárgy előadója és szakszeminárium vezetője. Mint tanár a „dicsérve nevelő” típusba tartozott: mindenkinben sikerült felfedeznie és felfedeztetnie valami jót, lelkesedése és biztatása sokakat sarkallt jobb teljesítményekre.

Ezt a pozitív kisugárzást közvetítette szakmai és magánéletében egyaránt. A számos szakmai szervezet, amelynek tagja volt, a számos szakmai fórum (Magyar Nyelvtudományi Társaság, MTA Elnökségi Közoktatási Bizottságának Társadalomtudományi Albizottsága, Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Idegen-nyelvi Szakbizottsága, MTA Alkalmazott Nyelvészeti Bizottsága), ahol aktív szerepet vállalt, folyamatosan profitált építő ötleteiből, kifogyhatatlan optimiz-

musából. Nem ismert fáradtságot, nem ismert megoldhatatlan feladatokat. Felkérés esetén mindig kész volt részt venni előadással, hozzászólással szakmai vitákban. Az Országos Alkalmazott Nyelvészeti konferenciák hűségese résztvevőjeként értékes gyakorlati tapasztalatokat osztott meg a fiatalabb kollegákkal.

A szakmaiak mellett élénk társadalmi kapcsolatokat is ápolt. Teadélutánjain kortól, nemtől és anyanyelvtől függetlenül szívesen látott vendégeket, érdekes embereket. Ezeknek az összejöveteleknek a szellemiségét, a hangulatát áthatotta az a nyitottság, az a jó értelemben vett kíváncsiság, amivel mindent befogadott a világból. Ezen belül is kitüntetett helyet élvezett a francia kultúra, amelynek mindvégig elkötelezett híve volt oktatói munkájában csakúgy, mint szakmai munkásságában.

Egyetemi jegyzetei közül ötöt a francia nyelvnek szentelt. Tanulmányainak, recenzióinak a száma közel száz, amelyek nyelvészeti, alkalmazott nyelvészeti, filológiai tárgyú tanulmánykötetekben és folyóiratokban jelentek meg. Önálló tudományos könyvei közül kiemelkedik több, Márton József munkásságával foglalkozó nyelvoktatás-történeti írás.

Mariannak nem volt kora. Az a fiatalos lendület, az a tetre készség, az a szellemi frissesség, ami jellemezte, feledtette velünk az évek számát. Sokan nem is hitték el, hogy már 79 éves volt, amikor távozott. Az idegennyelv tanárok, kollegák és tanítványok szeretettel őrzik emlékét.

Az első magyar Japán-lexikon a japán kultúra, társadalom és mindannapi élet megannyi területének legfontosabb fogalmait, jelenségeit, tárgyait igyekszik lehetőség szerint lényegre törően bemutatni a magyar közönségnek. Annak a közönségnek, amely olvasott már japán regényeket, haikukat, látott vagy akár vásárolt fametszeteket, nabesimait vagy szacumai kerámiákat, látott japán filmeket – de úgy érezte, bizonyos motívumok vagy jelképi jellegű mozzanatok homályban maradtak előtte (pl. milyen évszakot ábrázol a vers, ha vadkacsa szerepel benne, mi a jelentősége annak, hogy milyen színű a kimonó, s elől vagy hátul van-e megkötve az öve stb.) vagy éppenséggel még többet szeretne megtudni ezekről az európai szokásoktól és kultúrköröktől oly távol eső dolgokról, jelenségekről. Vagyis tehát akiket bármiféle formában érdekel Japán – különösképpen pedig a japán szakos diákok, a térségben érdekelt újságírók, politikusok, kutatók, üzletemberek, a Japánba utazó turisták – ismertetést, eligazítást találnak ebben a könyvben a japánok életéről és kultúrájáról.

Rendhagyó gondolatok egy rendhagyó szótárról*

(Bart István: *Angol–magyar kulturális szótár*)

Mikó Pálné

Ennek a közelmúltban megjelent értékes – vö. még: hasznos, érdekes stb. – kötetnek a műfaján talán nem felesleges elgondolkodnom. Hogy ugyanis szótárt forgatok-e, s ha igen, milyet (egynyelvűt? értelmezőt?) ... Avagy inkább tömör lexikonhoz, kézi enciklopédiához, ill. ezek szerencsés elegyéhez jutottam? Lényege „mindössze” annyi, hogy nyelv- és civilizáció-érzékeny olvasóközönséghez szól, mégpedig az újszerű szerkesztés igényével.

Régi-új közhely utal rá, hogy igencsak változik körülöttünk a világ. Emiatt avul el bizonyos mértékig a környezetünk nyelvi tükrözését vállaló szótár, habár újabban jó néhány jelenik meg kiegészítve, javítva. Esetünk azonban nem a jól ismert kézikönyvek módosított változatára példa. Itt meghatározott rendeltetésű mű készült. Inkább ‘formabontó’, a szerzői előszó szerint ‘szokatlan’ megoldású. A múlt és a jelen kézfogása.

Nyilván ennek a könyvnek a születésekor sem hiányoztak bizonyos dilemmák (pl. a tartalom, a terjedelem, a forma, a stílus meghatározásában). Szerencsére sikerült megfelelni az egyik legnehezebb feladatnak: kétfelé megfelelni. Más szóval, összegyűjteni a bemutatandó értelmezendő egységeket, egyaránt elkerülve a bőség zavarát és a szűk egyoldalúság csapdáit. Döntenie kellett a szerzőnek: mit tartson az anyagi és szellemi kultúra igazi csomópontjainak, mit minősítsen nélkülözhetetlennek és/vagy közlendőnek az angol életformára jellemző tárgyak, események, fogalmak közül.

Akár egzakt statisztikát is lehetne készíteni a kötetben fellelhető tárgykörökről, a szócikkek arányairól, hiszen nem utolsósorban éppen ezek az adatok szemléltetik az angol élet jellegzetességeit, sajátos konnotációit. Erre nem vállalkozom: „kíméletből” azonban, mintegy mutatóba, álljon itt kettő: ‘*Lord*’ 30 címszót vezet be, ‘*Royal*’ pedig 40 kezdőszava. Hadd ne számoljuk végig a rangok-címek-intézmények, művelődéstörténeti fontosságú események hosszú sorát.

Mivel jelen könyvismertetés óhatatlanul szubjektív, ezért – terjedelmi okokból – csak szelektált mennyiségű címszó mentén haladhat, némileg önkényes csoportosításra kényszerülve.

Igen széles spektrumot fognak át a főbb tárgykörök. Ott lesz közöttük a gyerekek világa éppúgy, mint az iskolarendszer: a szabadidő eltöltése meg a jogélet: idejétmúlt ruhadarab és a szélesen értelmezett gasztronómia: továbbá a

---

* Mikó Pálné 1999 tavaszán küldte el hozzánk recenziójának kéziratát. A kicsit megkésétt visszaemlékezés mellett ennek a feltehetően utolsó műnek a közlésével is szeretnénk tisztelni emlékének.

mindennapokhoz (ház-lakás-kert-háztartás) és az ünnepekhez (1. ez utóbbiak vallási-állami-„kereskedelmi” szerepét) kötődő ismeretek, az állandó és az ideiglenes egységben.

Sorra véve e nyersanyagot: tudnivalók olvashatók Micimackóról, mesékről, L. Carrol országaról és a rajzfilmek (*Sesame Street*, *Muppet Show*) figuráiról. A kiszámolók, mondókák, versikék ismert strófái – mindmegannyi bizonyítéka a generációkon átívelő hagyományoknak.

Az oktatásügy fontosságát az iskolatípusok, vizsgák ismertetése bizonyítja. A mennyiségi adatokon kívül szociológiai aspektusokkal találkozunk, valamint – óh, jaj! – tekintélyes számú rövidítéssel (pl. GCSE).

Kedve szerint, lehetőleg tevékenyen, okosan, kellemesen tölti szabadidejét az angolok jó része, – jelzi szótárunk. Tájékoztat a kedvelt sportágakról. Mi több, meg is magyarázza a vadászat és a horgászás, valamint a *póló*, *krikett*, *box*, *rugby* játékszabályait, rejtelmait. Azt is, hogy mi a *hockey*, a *bowling* és a *curling* érdekessége. Nehogy aztán a marslakó értetlenségével hüledezzünk valamelyik szigetországi mérkőzés közvetítése idején. Hiszen a futball, a tenisz és a golf európai szakértője aligha ért a többihez.

A szórakozást kedvelő angol közönség népszerű színházai, szerzői és színészei éppúgy nem maradhattak ki a listából, mint a hangversenytermek, múzeumok, könyvtárak, képtárak, ill. a jeles alkotóművészek – szobrászok, festők – megnevezése, tömör jellemzése. Az otthonülőkről sem feledkezik meg az útmutatás, amikor pl. a „magas nézettségű” rádió- és tévéműsorok, valamint játékok, társasjátékok, kártyázás és egyéb kedvtelések ismertetésével gazdagít.

Megtudjuk, immár okos szótárforgatóként, hogy mi a *különbőség* ‘*solicitor*’, ‘*barrister*’, ‘*attorney*’ és ‘*lawyer*’ között. Eligazodunk a bíróságokon, számos igazságszolgáltatási és közigazgatási eljárás útvesztőiben.

A többi területre lépve, emitt a divatot (a régit meg az újat) vetíti elénk a szerző, amott pedig az angol reggelit. Hát a másik? az a bizonyos, hm, igen, a kontinentális? Arról miképp vélekedjünk? A kannákról, csuprokról, edényekről? Narancsdzsem és sör hányféle akad? Gasztronómiai meglepetésekkel bőven szolgál az angol konyha. Hogy a magyar ízekhez szokott szótárírót a szokatlanabbja elmarasztaló (értsd: szelíden bíráló) megjegyzésre készíti, azt igazán nem veszi rossz néven az esetleg meghökkenő, de szótárától szerencsére némileg felkészített olvasó. Főleg az, aki megkóstolja az egyes fogásokat, vagyis „kipróbálás céljából” nemcsak pudingot eszik.

Ideje rátérnem az ún. „nagyon angol” jellegzetességekről számot adó szócikkekre. Önmagáért beszél az angol életformát idéző tematika. Ezért lett terjedelmesebb taglalású „a” *tea*, „a” *klub*, „a” *pub*, „a” *parlament*. Arányuk szembeötlő, de hát éppen a mindennapok gyakorlatában elsődleges a szerepük, aminthogy mindezeket tükrözi az a tényleges országismeret, amely részletesebb képet ad az ‘*Oxbridge*’ evezőversenyekről, koronázásról, őrségváltásról, a naptár jeles mozzanatairól. Semmiképpen nem mellőzhetően pedig a pénzről és a politizálásról.

A bankok, a tőzsde, az adófizetés fogalmköréhez illeszthető az áruházlán-cok, a vásárlás, a reklámok és a mértékek szó- és kifejezésállomány. Ugyanezért kapnak helyet a legismertebb márkanevek, a presztízsertékű üzletek, ill. a „fontos” londoni utcák és terek, szállodák és éttermek, immár fogalomná vált kon-

notációikkal. Említ ezenkívül idevonatkozó vidéki településeket is, a híresebbjéből. Ahol pl. nyaralni illik, egy-egy jeles filmet forgattak, neves személyiség született.

Politikai élet? Igen. A beszélgetések első számú témája? Majdnem. De rögtön az időjárás után következnek. Az uralkodóház családi eseményeit nem kevésbé indokolt ismerni, mint a parlamenti pártok hagyományait, a skót és az ír viszonyokat, klasszikussá vált politikai nyilatkozatokat. Részletező magyarázatokat kell fűznie szótárunknak az egyes sajtóorgánumok arculatához, valamint az angol élettől alig elválasztható tudnivalókhöz (egyház, katonaság, kitüntetések).

Mások a szokások. Ezért esik szó róluk. Az ablaknyitás, az ágyazás, a vasárnapi program igencsak eltér a mienktől. Azt sem árt tudni, hogy babonáink sem egyformák, hogy más fajsúlyú az egyes hajótípusok, vonatok ismertsége, de még a zászlójeleké is. Tartalmazzon-e ilyenén adatokat a kulturális szótár? Mindenképpen. „Csupán” azért, mert részei az angol ember gondolat- és érzelemvilágának. Mert beszél róluk. A szótár magyar használója viszont főleg olvasmányélményei során barátkozik meg ezekkel a „tipikus” elemekkel.

Aki pedig rövidebb-hosszabb ideig közöttük él (mint pl. a kötetben huszonvalahány megjegyzésével idézett Mikes György), annak észre kell vennie, hogy bizony másképp szólal meg az angol, mint mi. Nekünk valahogy túlzottan mértéktartónak tűnik. Ha dicsér, ha kér, ha ellenez, ha helyesel, ha otthonát, hobbiját, állatait említi, valamiféle kételkedésbe oltott, bizonytalanságot érzékeltető udvariasságát érezzük. A lefelé fokozás, a kevés gesztus (még kézfogás is ritkán!) sajátos illemtanát követi, derűjében és mérgelődésében is. A gentleman képét rajzolja elénk a szótár. Talán egy kicsit meg is akar tanítani rá.

Végül: még egy recenzensi szempontot írok ide ... Helyeslem a nyelvi és irodalmi tudnivalók beiktatását. A szerző nem mond le arról, hogy betekintsünk gyűjteményébe: imák, szólások, idézetek, mitológiai utalások szerepelnek példatárában. Írók és költők műveihez vezet el. Hogy jobban értsük „üzenetüket”. A nyelvhasználat kiegészítő sávjaiból a kecskerímet és a titkos nyelvek egyikét (visszafelé olvasott szó, vö. francia *'verlan'*) mutatja be, s szívesen időz el dalszövegeknél, sőt olykor etimológiáknál is. Tanulságos szembeállításai nem csak nyelvek, pl. angol-magyar, angol-USA viszonylatban.

Összefoglalva: főképpen a kötet tartalmára és értékeire igyekeztem figyelni. Hibát, sajtóhibát alig találtam. (Pl. nincs kifejtve *'costermongers'*, *'situation'* utalása.) Tapasztalatom, hogy többnyire a szerző szabja meg írása jellegét, válogatása mélységét. E biztonságából fakad hitelessége. S még valami: könyve ezúttal úgy segíti az interkulturális kapcsolatokat, hogy – mögöttesen, szemérmatosan – be is vallja: szereti az angolokat, világukat, kultúrájukat.

Folyóiratszemle

META

ISSN 0026-0452 ISBN 2-7606-2332-7

Vol. 43. No. 4. 1998.

Balaskó Mária

A META (Journal des traducteurs/Translators' Journal) az egyik legrégebb fordítás-tudományi folyóirat, újabban egyre gyakrabban jelentkezik tematikus számokkal: a 44. évfolyam 1. számának (1999) központi témája: *A fordítás elmélete és gyakorlata Kínában*; a 45. évfolyam 3. számának (2000) központi témája pedig: *Fordítás az arab világban*. A korpusznyelvészet növekvő fontosságát mutatja, hogy a 43. évfolyam 4. számát teljes egészében a korpusznyelvészet és a fordításkutatás kapcsolatának szentelték. A tematikus számokat mindig egy-egy meghívott szerkesztő állítja össze: a korpusznyelvészeti szám vendégszerkesztője Sara Laviosa, aki fordított angol (Translated English Corpus- TEC) és nem fordított (eredeti) angol (Non-Translated English Corpus – NONTEC) korpuszokon végez kutatásokat az angol „fordításnyelv” leírása céljából (Laviosa 2000).

A META korpusznyelvészeti különszámának megjelenését csak öt év választja el attól az eseménytől, hogy John Sinclairnek, a korpusznyelvészet doyenjének dedikált ünnepi könyvben (Baker et al. 1993) megjelent Mona Baker immáron klasszikussá vált tanulmánya, amely tudásunk szerint először veti fel a korpuszok fordítástudományban való alkalmazásának lehetőségét. (A korpuszlingvisztikában korpusz alatt meghatározott szempontok szerint összeválogatott gépileg olvasható szövegek gyűjteményét értik).

There is increasing interest in features of translated texts per se and we are beginning to develop a descriptive branch of the discipline with well-defined objectives and an explicit program. What we need is a research methodology and a set of tools that can help us put this program into action. A suitable methodology and a set of very powerful and adaptable tools are now available from corpus linguistics. (Baker 1993: 248)

Az elmúlt öt évben a korpusznyelvészet alkalmazása a fordítástudományban olyan látványos eredményeket ért el, hogy sokan úgy vélik, paradigmaváltás következett be, amely a megfeneklett fordításkutatást el tudja mozdítani a holtpontról. Bár ezzel természetesen nem mindenki ért egyet (sem azzal, hogy a fordításkutatás megfeneklett, sem azzal, hogy éppen a korpusznyelvészet lesz az, amely kimozdítja a holtpontról), a szakma egésze mégis valamiféle várakozással tekint a korpusznyelvészetben rejlő lehetőségekre, és ezt a várakozást tükrözi a META alább ismertetendő tematikus száma is.

A korpuszalapú fordításkutatás egyik központjává az angliai UMIST (University of Manchester Institute of Science and Technology) vált, amikor Juan Sager nyugdíjba vonulása után Mona Baker átvette a *Language Engineering* Tanszék vezetését, és neki látott egy korpusz alapú fordításkutatással foglalkozó műhely megeremtésének. Az

innen kikerülő munkák meghatározóak a korpuszalapú fordításkutatás területén, mondhatni ők a leghivatkozottabb szerzők ezen a területen. A META jelen száma is ezt támasztja alá, hiszen a manchesteri műhely három szerzővel is (Mona Baker, Sara Laviosa és Dorothy Kenny) képviselteti magát.

A tanulmánygyűjteményhez a vendégszerkesztő Sara Laviosa írt bevezetőt *The Corpus-Based Approach: A New Paradigm In Translation Studies* címmel. Ebben elégedetten nyugtázza, hogy mára fordításkutatók, kontrasztív nyelvészek és a fordítóképzésben érintettek egyaránt felismerték a korpuszokban rejlő lehetőségeket. A közölt publikációk sokféleségével arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a korpuszalapú megközelítés egy koherens, összetett, új paradigmát képvisel, amely változatos problematikája révén a fordítás **elméleti, leíró és gyakorlati** kérdéseit egyaránt érinti.

Témafelvezető tanulmányában Mona Baker a korpusz-alapú fordításkutatás prioritásait fogalmazza meg. Első helyen a fordítás eredményeként létrejött szöveg megkülönböztető jegyeinek azonosítására alkalmas koherens metodológia kidolgozása szerepel. A további megoldásra váró feladatok közé nem 'a harmadik kód' természetének feltárását sorolja elsősorban; ennél sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a fordítás aktusát és **annak egyedi, jellegzetes nyelvezetét** befolyásoló kényszerítő körülmények megértésének.

Figyelemre méltó Miriam Shlesinger cikke, amely a korpuszalapú módszernek a **tolmácsolás** kutatására való kiterjesztéséről szól. Az interlingvális közvetítés egyedi és jellegzetes módjaként meghatározott tolmácsolást a szerző önálló kutatási területnek tekinti, amely egyéni célokkal rendelkezik, és amelynek saját meghatározó körülményei vannak.

A tolmácsolás kutatására Shlesinger a **párhuzamos** és **összehasonlítható** korpuszokat találja alkalmasnak, olyan formában, hogy azok egy tolmácsolás szöveggel egészülnek ki. (A **párhuzamos** korpuszok A nyelvű szövegeket és azok fordítása eredményeként létrejött B nyelvű változatát tartalmazzák. Az **összehasonlítható** korpuszok hasonló körülmények között eredetileg A és B nyelven létrejött szövegeket tartalmazzák).

A tolmácsolás orális jellegéből adódó jelenleg még megoldatlan problémák ellenére (az átírás, hangsúly, intonáció és paralingvisztikai jegyek lejegyzésének nehézségei), érdemes ilyen korpuszokat létrehozni a tolmácsoláskutatásban, mivel ezen a területen eddig a **folyamatközpontú** kutatások voltak előtérben és elhanyagolták az **eredményközpontú** vizsgálatokat. Egy **összehasonlítható** tolmácsolási korpusznak a szerző szerint három típusú szöveget kell tartalmaznia:

- (1) több különböző forrásnyelvből **tolmácsolás C Ny** szövegek gyűjteménye,
- (2) hasonló körülmények között létrejött **eredeti C Ny** szövegek gyűjteménye,
- (3) hasonló körülmények között létrejött **fordított C Ny** szövegek gyűjteménye.

Egy ilyen korpusz a tolmácsolás útján és a természetes módon létrejött eredeti célnyelvi diskurzus összevetésére lenne alkalmas, valamint a tolmácsolás nyelvét a fordítás nyelvétől megkülönböztető jegyek azonosítására.

Érdekes, de kevésbé egyértelmű a **párhuzamos** korpusz összeállítására vonatkozó elképzelése. Ez is három különböző szövegtípust tartalmazna: forrásnyelvi szövegeket és ezek célnyelvre tolmácsolás, ill. fordított változatát. A szerző úgy véli, hogy egy ilyen formán összeállított párhuzamos korpusz lehetővé teszi a tolmácsolás útján létrejött célnyelvi szöveg forrásnyelv specifikus jellegzetességeinek tanulmányozását. Nem vilá-

gos azonban, milyen szövegek alkotnák a forrásnyelvi komponenst, és azt sem fejt ki, mi a fordítás eredményeként létrejött szöveg szerepe ebben a korpuszban.

Saját folyamatban lévő kutatásának rövid bemutatásával a monolingvális korpuszokat is a tolmácsoláskutatás egyik lehetséges eszközeként mutatja be. A kutatás a memória működését vizsgálja szinkrontolmácsolás közben és monolingvális korpuszt alkalmaz a számos változó tolmácsolásra gyakorolt hatásának elemzésére.

Sandra Halverson tanulmányának tárgya az általános fordítási korpuszok **representativitása**. Elméleti és gyakorlati kérdések mellett elvi kérdéseket is felvet, mint pl. azt, hogy miként lehet az elméletet, a nyelvi adatokat és a módszert oly módon összeegyeztetni, hogy ezek alapot biztosítsanak az új kutatási terület eredményeinek összehasonlítására. Mérlegelve egy reprezentatív korpusz összeállításához szükséges szövegek kiválasztásának lehetőségeit, Halverson amellett érvel, hogy ezt a problémát a **prototípuselmélet** által felállított kategóriák alkalmazásával lehet a legjobban megoldani.

Dorothy Kenny a **normalizáció** jelenségét vizsgálja a „szemantikus prozódia” elemzésén keresztül. A konnotációval ellentétben, amely asszociációra épül, egy lexikális elem „szemantikus prozodiája” a vele rendszeresen előforduló lexikális elemek révén jön létre. A *set in* vizsgálatok például John Sinclair kimutatta, hogy az igét szinte kizárólag rossz dolgok (rossz idő, gazdasági válság stb.) bekövetkeztekor használják. Munkájában két referencia-korpuszt – British National Corpus / Mannheimer Korpus – valamint egy német irodalmi szövegből és annak angol fordításából álló párhuzamos korpuszt használ. Hipotézise az, hogy a célnyelvi szöveg az eredeti, forrásnyelvi szöveg színes, idiomatikus szóhasználatával szemben kevésbé változatos, semlegesebb, megtisztított. Kenny a párhuzamos korpuszban keresi ennek bizonyítékait, az eredményeket pedig összeveti a két referencia-korpuszban fellelhető adatokkal.

Gyermekirodalmi szövegelemzésre épül Tiina Puurtinen tanulmánya. Korpusza eredeti angol nyelvű, eredeti finn nyelvű valamint finnre fordított angol gyermekmesékből áll. Elemzése középpontjában a gyermekkönyvek **olvashatósága**, és az olvashatóság szempontjából meghatározó jelentőségű igei szerkezetek állnak. A korpuszban fellelhető lexikai-grammatikai szerkezeti minták alapján a kutatás végső célja kimutatni az angol és finn gyermekirodalmakat uraló ideológiai normákat.

Kirsten Malmkjaer a párhuzamos korpuszok kutatásának előnyeit és nehézségeit elemzi. Az előnyök között a szerző a következőket említi: a szövegek **autentikus** jellege, széles körű hozzáférhetősége, és alkalmasságuk fordítási **normák azonosítására**. Külön kiemeli az autentikus szövegek hasznosságát a kontrasztív nyelvész számára nyelvhasználatbeli hasonlóságok és eltérések vizsgálatára.

A nehézségek között Malmkjaer először a korpuszok analitikus eszközeként használt konkordanciák okozta problémákat említi. Ezek abból adódnak, hogy a leggyakrabban használt KWIC-konkordanciák limitált kontextusa sokszor nem elegendő a szöveg egészének és/vagy annak szemantikai jelenségeinek (információ, gondolat, fogalomközlés) vizsgálatára. Szintén hiányosságként könyveli el azt, hogy a párhuzamos korpuszok a forrásnyelvi szöveg egyetlen célnyelvi változatát tartalmazzák. Így éppen a fordítás egyik fontos magyarázatra váró kérdése, nevezetesen az **eltérő célnyelvi** változatokat eredményező körülmények kérdése megválaszolatlanul marad. Ezért Malmkjaer azzal a javaslattal áll elő, hogy a **nagyméretű korpuszokon végzett** norma-irányultságú kutatásokat **kisebb** korpuszok alapján végzett kutatások egészítsék ki. Egy kisebb korpusz a forrásnyelvi szöveg minél **több célnyelvi** változatát kell tartalmazza és lehetővé kell tegye a szöveg egészére kiterjedő mélységi vizsgálatokat. A két módszer ötvözése –

a szerző szerint – megsokszorozná és árnyaltabbá tenné a kutatási eredményeket, hiszen norma-értékű jelenségek mellett egyéni sajátosságokból adódó jelenségek is felszínre kerülnek. Ezzel a módszerrel élhetnek kontrasztív nyelvészek és fordításkutatók egyaránt, a közös platform pedig lehetővé teszi a két kutatócsoport – Malmkjaer szerint elengedhetetlen – együttműködését.

Gabriel García Márquez egyik regényének spanyol nyelvű fordítását elemzi korpuszlingvisztikai eszközökkel Jeremy Munday. Szógyakorisági listák, statisztikai adatok és konkordanciák segítségével, melyeket a szerző az induktív szövegelemzés nélkülözhetetlen eszközeinek tekinti, a fordításban előforduló **nézőpont-váltásokat** elemzi. A vizsgálatban a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg szógyakorisági listájából kiolvasható különbségekből indul, majd további korpuszlingvisztikai eszközökkel elemzi ezeket. A párhuzamos korpusz első 800 szavának tanulmányozása kohézió és szórendbeli eltolódásokat fed fel. Ennek következtében az elbeszélés szempontja áttevődik az első mondatról a harmadik személyre, így az olvasó eltávolodik a főszereplő gondolataitól, élményeitől és érzelmeitől. Elemzésével Munday nem a fordítás minőségét értékeli, hanem azoknak a döntési folyamatoknak a háttérébe kíván betekinteni, amelyek hatásai vannak a fordításra mint végtermékre, és amelyekből kiolvashatók azok a fordítási normák, amelyekhez a fordító igazodott.

Sara Laviosa a célnyelv természetét az angol összehasonlító korpusz (English Comparable Corpus – ECC) segítségével vizsgáló kutatásáról számol be. Elemzése tárgyául az ECC-n belül elkülönülő elbeszélő próza alkorpuszát választja, amely több forrásnyelvből angolra fordított, ill. egy hasonló változók által jellemzett eredetileg angol nyelven létrejött szöveggyűjteményből áll. A célnyelvi és az eredetileg angol nyelven írott szövegek összehasonlítását követően négy **lexikai mintát** vél az előbbiben felfedezni: (1) a tartalmas szavak nagyobb aránya a grammatikai szavakhoz viszonyítva, (2) a gyakoribb szavak nagyobb aránya a ritkább szavakhoz viszonyítva, (3) a gyakori szavak nagyobb arányú ismétlődése, (4) a leggyakrabban ismétlődő szavak csekély variációja. Ezeket a rekurrens mintákat, amelyeket korábbi kutatása alkalmával az ECC részét képező sajtónyelvi korpuszban már azonosított, nevezi Laviosa a szóhasználat alapmintáinak (core patterns of lexical use) és nem tartja kizártnak, hogy az angolra való fordítás típusmintáiról van szó.

Linn Overas a kohézió szintjének emelkedésében megnyilvánuló **explicitáció** jelenségét vizsgálja fordítás eredményeként létrejött angol, ill. norvég nyelvű szövegekben. A tanulmány célja a fordítás nyelvezetében a két nyelv kontrasztív eltéréseitől függetlenül megnyilvánuló eltérések jellegzetességeinek felfedése. A nyelvészeti vizsgálaton túl a műfordítás normáira vonatkozó következtetéseket is megpróbál levonni a két általa vizsgált célnyelvi közösségben.

Angol-portugál kontrasztív nyelvészeti elemzésnek veti alá Belinda Maia az **SVO alapszórendű** mondatok természetét és gyakoriságát. Vizsgálatát egy kisméretű ún. kétirányú korpuszon végzi, amely egy portugál regény és annak angol nyelvű, valamint egy angol regény és annak portugál nyelvű fordítását tartalmazza. A vizsgálat tárgyát elsősorban az alanyi funkciót betöltő egyes szám első személyű személyes névmás összetevő elemzése képezi. A szerző kimutatja, hogy a portugál mondatszerkezeti norma az általa alany nélkülinek tekintett V+O, ami eltér az angol nyelvi S+V+O normától. Az angolról portugálra fordított szövegekben lényegesen több S+V+O szerkezet mutatható ki, amit a szerző az angol nyelv hatásával magyaráz. Összehasonlítva az egyes szám első személyű személyes névmást a két nyelvben megállapítja, hogy az angol **I** portugál **eu** ekvivalensének használata egyrészt nem kötelező, fakultatív megjelenése

pedig pragmatikai – tematizálási (topikalizációs) vagy nyomatékosítási – funkciót tölt be. A szórend rugalmasságára, valamint a tematizálás nagyobb variációs lehetőségére tett megállapításaira való hivatkozással Maia azt állítja, hogy az angolhoz viszonyítva, a portugál nyelv bizonyos területeken árnyaltabb kommunikációs lehetőségekkel rendelkezik.

Jarle Ebeling ugyancsak kontrasztív tanulmányában a fordítási ekvivalencia fogalmából indul el. Az előbbi kutatáshoz hasonlóan ő is kétirányú korpuszt használ, amely ezúttal angol-norvég nyelvű. A mindkét nyelvben fellelhető és ekvivalensnek tekintett bevezető *there / det* szerkezet viselkedését vizsgálva az összevetés kimutatja, hogy miközben az angolban leggyakrabban a létige követi a szerkezetet, a norvégban az igék sokkal nagyobb változatossága figyelhető meg. Az angolról norvégra fordított korpuszban a szerző szerint a jelentés **konkretizálása** tipikus, a norvégról angolra fordításban pedig ennek a jelenségnek a fordítottja, vagyis az **általánosítás** figyelhető meg. Ebeling kutatásának eredménye új megvilágításba helyezi a két nyelvben mindeddig ekvivalensként kezelt szerkezetet.

Az eddigi tanulmányok jellegétől eltér Federico Zanettin beszámolója, aki a korpuszalapú megközelítést a **fordítóképzésben** alkalmazza. A szerző bemutatja, hogyan lehetséges kisméretű kétnyelvű korpuszokra alapozott feladatokat szerkeszteni, amelyek a forrásnyelvi szöveg megértésében vagy a célnyelvi szöveg létrehozásában segítik a fordítójelölteket.

A fentihez hasonlóan Lynne Bowker írása is a fordítás oktatásával kapcsolatos. A szerző egy kísérletről számol be, amelyben **két tanulói csoport** eltérő módszerrel oldott meg egy fordítási feladatot. Az egyik csoport a fordításban hagyományosan felhasznált segédeszközökre támaszkodott, míg a másiknak egy monolingvális korpusz és az azt többféle szempont szerint elemezni tudó konkordancia program állt rendelkezésére. Az eredmények összehasonlításánál arra derült fény, hogy a korpusz segítségével jobb fordítások készültek, a tárgyi megértés magasabb szintű volt, a nyelvhasználat idiomatikusabb, a megfelelő terminus kiválasztása pontosabb. A nyelvtan és a regiszter tekintetében ugyan nem volt tapasztalható javulás, de a korpusz használata nem idézett elő gyengébb teljesítményt sem.

Maria Tymoczko záró tanulmánya az elektronikus korpuszok potenciális szerepét latolgatja a jövő fordítástudományában. A szerző hangsúlyozza a korpuszalapú fordítás kutatás jelentőségét, de felhívja a figyelmet annak **veszélyére** is, hogy tudományos pontosságra való hivatkozással elszaporodhat az **öncélú, tartalmatlan és haszontalan kvantitatív** vizsgálatok száma. Tekintettel arra, hogy a korpuszalapú kutatás most alapozza meg jövőjét, a megoldásra váró feladatokat Maria Tymoczko a következőkben összegzi: számba venni a létrehozható korpusz típusokat, meghatározni azokat az alkalmazásokat, amelyekre korpuszokat lehet használni, megfogalmazni azokat a kérdéseket, amelyekre kizárólag korpuszok adhatják meg a választ, és meghatározni azokat a módszereket, melyek elméleti és gyakorlati kérdések megoldására alkalmazhatók. Zárógondolatként azt fogalmazza meg, hogy a korpuszalapú fordításkutatás megteremti a konvergencia lehetőségét a fordítástudomány (TS) elméleti és gyakorlati ágai között.

A META most bemutatott különszáma arra vállalkozik, hogy átfogó képet nyújtson arról az interdiszciplináris területről, amelyet a fordítástudomány és a korpuszlingvisztika határol körül. A két terület konvergenciáját az tette lehetővé, hogy a fordítástudomány elérkezett ahhoz a ponthoz, amikor

“(...) is both ready for and needs the techniques and methodology of corpus linguistics in order to make a major leap from prescriptive to descriptive statements, from methodologizing to proper theorizing, and from individual and fragmented pieces of research to powerful generalisations” (Baker 1995: 245).

A tanulmányok rávilágítottak arra, hogy a korpuszlingvisztika elmélete, módszerei és eszközei alkalmasak a fordítástudomány **komplex** megközelítésére, az elmélet és a gyakorlat szempontjainak együttes kezelésére. Ezért a META különszáma egyformán ajánlható az elméleti szakemberek, kutatók, oktatók és nem utolsósorban gyakorló fordítók figyelmébe.

Végezetül említést érdemel a főszerkesztő, André Clas szerkesztőségi cikke, amely hírt ad a META elektronikus változatának megjelenéséről az interneten. A kor követelményeihez igazodva, az öt kanadai tudományos folyóirat ilyenforma közlését felváltó *Érudít-projekt* a következő címen érhető el: <http://www.erudit.org/>

Irodalom

- Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) 1993. *Text and Technology*. In *Honour of John Sinclair*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies – Implications and Applications. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology*. In *Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 233–250.
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestions for the Future Research. *Target* 7: 2. 223–245.
- Louw, B. 1993. Irony in the Text or Insincerity in the Writer? The Diagnostic Potential of Semantic Prosodies. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology*. In *Honour of John Sinclair*. Philadelphia/ Amsterdam: John Benjamins. 157–176.

Könyvszemle

Gile, Daniel

Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training

(Amsterdam/Philadelphia: Benjamins Translation Library, 1995. 278 pp)

Horváth Ildikó

Daniel Gile a *Benjamins Translation Library* sorozatában 1995-ben megjelent kötetének mondanivalója a szerző sokéves tapasztalatain alapszik, melyet gyakorló fordítóként illetve konferenciatorlmácsként, valamint tanárként és kutatóként szerzett. Ahogy azt a szerző a bevezetőben (*Introduction*) elmondja, a könyv elsősorban olyan tolmácsolást és fordítást tanító szakembereknek szól, akik tanításukhoz módszertani útmutatót keresnek, azonban azok érdeklődésére is számot tarthat, akik „csak” gyakorolják a két szakma valamelyikét. A szerző olyan fordítási és tolmácsolási jelenségekkel és nehézségekkel foglalkozik, amelyekkel diákok és gyakorló fordítók / tolmácsok egyaránt gyakran találkoznak. A könyvben tárgyalt témák elméleti háttérét Gile a pszicholingvisztika, a kognitív pszichológia, valamint a fordítás- és tolmácsoláskutatás területéről kölcsönzi. Maga a könyv azonban nem a kutatások folyamatát mutatja be, hanem elsősorban a különböző kutatások eredményéről számol be, illetve némi spekulációba bocsátkozik ott, ahol a bizonyítékok egy bizonyos irányba mutatnak, de nem elegendőek tudományos megállapítások tételére.

A mű fontos jellemzője még, hogy egyszerre szól fordításról és tolmácsolásról, amit a szerző azzal indokol, hogy az évek során egyre inkább meggyőződött arról, a két tevékenység közötti különbségek abból

adódnak, hogy tolmácsolás során az időnyomása nagyobb kognitív stresszt eredményez. Gile azonban úgy gondolja, hogy a tolmácsolás és fordítás mint tevékenység között jóval több hasonlóságot lehet találni, mint különbséget. Továbbá úgy véli, hogy a tolmácsolás és a fordítás közötti különbségeket számos képző intézményben eltúlozzák: főleg a tolmácsoknak köszönhetően és főleg szociológiai okok miatt. Gile véleménye szerint tehát hasznos a két szakma között meglévő hasonlóságokra koncentrálni, hiszen jó, ha a fordítók ismerik a tolmácsok, illetve a tolmácsok ismerik a fordítók munkájának sajátosságait. Terminológiailag a szerző úgy oldja meg a problémát, hogy a két tevékenységre a nagybetűs *Translation* (transzláció) gyűjtőnévvel utal. A szerző kihangsúlyozza továbbá, hogy a könyv ún. „pragmatikus” szövegek fordításával és tolmácsolásával foglalkozik, tehát nem öleli fel a műfordítást, mivel úgy érzi, a kellő tapasztalat hiányában nem hivatott ezen terület tárgyalására.

A kötet, szerkezetét tekintve, összesen 10 fejezetből áll. Minden fejezet végén rövid összefoglaló található az éppen taglalt főbb gondolatokról. A fogalmak (*concepts*) és a modellek (*models*) könnyen érthetőek, és minden fejezet a tanítás során felhasználható praktikus ötleteket is tartalmaz. Ezenkívül az ötletek módosított változata már gyakorló fordítók és tolmácsok továbbképzésekor is alkalmazhatók, valamint valamelyik tárgyat oktató szakemberek számára szervezett módszertani szemináriumokon is segítséget nyújthatnak. Azonban Gile figyelmeztet, hogy a fogalmakat és modelleket nem lehet véglegesnek tekinteni, hiszen folyamatosan fejlődnek és új tapasztalatok, illetve kutatási eredmé-

nyek tükrében tökéletesíteni lehet őket.

Az első fejezet (*Theoretical Components in Interpreter and Translator Training*) kilenc alpontban vizsgálja a transláció tanításának különböző elméleti összetevőit és aspektusait. Többek között szó esik a fordító- és tolmácsiskolák szerepéről, jóllehet Gile szerint nem mindenkinek van feltétlenül szüksége rájuk. A képzés mindazonáltal lehetővé teszi, hogy a leendő translátorok a lehető legjobban kiaknázzák képességeiket és gyorsabban fejlesszék translációs készségeiket. Ezenkívül a formális képzés előnyeként tudható be az a tény, hogy a hallgatóknak lehetősége nyílik szociális, illetve szakmai kapcsolatokat kialakítani a szakma már tapasztaltabb képviselőivel. Annak érdekében, hogy a formális képzés valóban előnyt jelentsen, tartalmát mindenképpen *optimalizálni* kell. Ami a translációs szaktudás komponenseit illeti, Gile egyetért Jean Maillot nézetével. Ezek szerint a translátorok a passzív nyelveket, amelyekről dolgoznak, passzívan ugyan, de mélyrehatóan ismerik, azokat a nyelveket pedig, amelyekre dolgoznak, aktívan ismerik. Ezenfelül rendelkeznek elegendő ismerettel a transláció témájában ahhoz, hogy azt fel tudják dolgozni és tudják hogyan kell fordítani / tolmácsolni. Végül, de nem utolsósorban bizonyos intellektuális kritériumoknak is meg kell felelniük. Ezeket azonban nagyon nehéz definiálni, mégis a képző intézmények felvételi vizsgájának ki kell, hogy szűrnie azokat a jelentkezőket, akik nem rendelkeznek a megfelelő mentális készségekkel.

Ezt követően a szerző a különböző képzési módok jellemzőit sorolja fel. Az egyik opciót azok választják, akik a translációval mint mesterséggel még csak ismerkednek. Ilyenkor a képzés nappali, hosszúságát tekintve pedig az intenzitástól és a hallgatók előképzettségétől függően 6 hónap és 4 év között lehet. A másik opció a már gyakorló translátorok számára ajánlott: itt rövidebb továbbképző kurzusok közül lehet választani, amelyek általában vala-

milyen részterülettel (pl. jogi fordítás) foglalkoznak. A képzés tartalmát illetően Gile úgy tartja, hogy annak az első időszakban *folymat-orientált*nak kell lennie, és csak később kell *eredmény-centrikussá* válnia. Ezenkívül a szerző amellett érvel, hogy a képzés tartalmazzon elméleti elemeket is, hiszen ezeknek magyarázó szerepük van és az elmélet segítségével a hallgatók könnyebben és rövidebb idő alatt megértik a különböző *transzlációs jelenségeket, nehézségeket és stratégiákat*. A kurzus elméleti komponenseit azonban gondosan kell kiválasztani ahhoz, hogy a várt eredményt elérjék. Ehhez néhány szempont: az elmélet *közvetlen haszonnal* van a hallgatók számára, könnyen *érthető*, ha a hallgatók „beavatása” után következik a tanmenetben és a kurzus alatt *többször felelevenítik* az elméleti problémákat.

A második fejezet (*Communication and Quality in Interpretation and Translation*) a transláció műveletének szerepére hívja fel a figyelmet. Eszerint a transláció nem más, mint *kommunikációs funkcióval bíró szolgáltatás*. Ennek megfelelően a profeszszionális transláció kommunikációs aktusként is felfogható, mely a szakma és a kommunikáció szabályainak is alá van vetve. Gile a kötetben elsőként bemutatott modellje a Tolmácsolás / Fordítás Kommunikációs Modellje (*Communicational Model of I/T*), melynek segítségével részletesen leírja a translációs kommunikáció szereplőit és komponenseit. Szó esik többek között a lehetséges kommunikációs célokról, szándékokról, tartalomról, valamint arról, hogy a translátornak kihez kell lojalísnak lennie. A translátum minőségének megítélésekor nagy szerepe van tehát, hogy az egyes kommunikációs partnerek úgy érzik, elérték kommunikációs céljukat. Ezenkívül az elvégzett munka által tett hatást a tartalom „csomagolása” is jelentős mértékben befolyásolja. A translátorok társadalmi státuszát pedig munkájuk minőségén felül viselkedésük is meghatározza. A fejezet végén a

szerző módszertani javaslatait a függelékben egy általa angol-francia viszonylatban 1993-ban már kipróbált gyakorlat ismeretése követi.

A harmadik fejezet (*Fidelity in Interpretation and Translation*) arra keresi a választ, miként lehetséges a translációt tanuló hallgatók felé egyfajta új, alapvető felfogást közvetíteni az ekvivalenciáról annak érdekében, hogy a translációt ne mint a nyelvi elemek egymással való behelyettesítését, hanem mint az üzenet a forrásnyelvből a célnyelvbe való átültetését fogják föl és gyakorolják. Mindezt Gile egy általa több ízben elvégzett kísérlet és a nem irodalmi mondatok információs modelljének (*Informational Structure of Informative Sentences*) segítségével teszi. A szerző különbséget tesz az elsődleges információ (*Message*) és a másodlagos információ különböző fajtái (*Framing Information, Linguistically Induced Information* és *Personal Information*) között, és ezeket relativizálva vizsgálja a translációs ekvivalencia elveit, valamint azt, hogy ezek milyen mértékben könnyítik illetve nehezítik a gyakorló translátor és a diák dolgát. Végezetül rövid, a gyakorlatban is felhasználható tanítási tanácsok után a fejezet függelékében megtalálhatjuk az említett kísérlet eredményének leírását.

A negyedik fejezet (*Comprehension in Interpretation and Translation*) a diskurzus-megértést elemzi azáltal, hogy a megértés (*comprehension*) komponenseit és azok egymással való kapcsolatát vizsgálja. Gile a nyelvi tudáson kívül nagy hangsúlyt fektet még a szövegen kívüli világ ismeretére, az ún. enciklopédikus tudásnak a megértésben játszott szerepére, illetve a forrásnyelvi szöveg tudatos elemzésének fontosságára. A fejezet második részében a szerző hosszasan kitér arra, hogy a laikus translátorok még műszaki szövegekkel is képesek megbirkózni, amennyiben helyesen járnak el: előbb megfelelő körültekintéssel elemzik a szöveg jellemzőit és kapcsolóelemeit, hogy ezt követően már csak a főne-

vek és főneves szerkezetek célnyelvi megfelelőjét kelljen megtalálni és behelyettesíteni a szövegbe. A fejezetet ismét néhány praktikus módszertani tanács zárja.

Az ötödik fejezetben (*A Sequential Model of Translation*) Gile elsősorban a fordítással foglalkozik és bemutatja azt az általa kidolgozott modellt, mely a fordítás folyamatát mutatja be lépésről lépésre. A modell a szerző saját bevallása szerint is elnagyolt és nem feltétlenül írja le pontosan a valóságban végzett fordítói tevékenységet. Gile azonban modelljét elsősorban tanítási célokra dolgozta ki. Ezzel magyarázható talán, hogy a fejezet hosszú módszertani részt tartalmaz, melyben Gile részletes útmutatót ad a modellhez arra nézve, hogyan lehet azt a leghatékonyabb módon felhasználni a tanórán. A fordítási modell másik előnye, hogy jól szemlélteti a fordítás és tolmácsolás közötti alapvető különbségeket. A fejezet végén található mellékletben hibásan megoldott fordításokat és azok a modell segítségével történt elemzését olvashatjuk.

A hatodik fejezet (*Knowledge Acquisition in Interpretation and Translation*) témája a translátorok munkájához szükséges nyelvi / terminológiai és tárgyi tudásbeli információszerzés. Gile részletesen leírja az információforrások fajtáit, fellelhetőségét, illetve megbízhatóságának kritériumait. Az információszerzés stratégiái szempontjából külön jellemzi a fordítást és a tolmácsolást, arra hivatkozva, hogy a két tevékenység időtényezője teszi ezt szükségessé. Általánosságban elmondható, hogy a translátum befogadói elnézőbbek a terminológiai hibákkal szemben, ha tolmácsolásról van szó. Az információszerzés tolmácsolás esetén főleg az eseményt megelőzően, fordításnál pedig jó részt azzal egyidőben történik. A hosszú távú tudásfelhalmozással kapcsolatban Gile kifejti, hogy a tolmácsok általában felszínesen ismernek több szakterületet, és tudásuk a fordítókénál kevésbé strukturált és megbízható. A fejezet ismét hasz-

nos módszertani javaslatokkal és függelékkel zárul, mely egy terminológiai esettanulmány tanulságait írja le.

A hetedik fejezet (*The Effort Models in Interpretation*) Gile híressé vált tolmácsolásra vonatkozó erőfeszítés-modelljeit mutatja be. Ahogy a szerző a fejezet bevezetőjében megjegyzi, a tolmácsolás egyik legmeglepőbb jellemzője, hogy milyen nagy erőfeszítést követel a tolmáctól. A modellek alapvetően két elgondoláson alapszanak. Az egyik szerint a tolmácsoláshoz szükséges mentális energia korlátozott mennyiségben áll rendelkezésre. A másik szerint pedig az agy információ-feldolgozó kapacitása nem elegendő a nem automatizált műveletek elvégzéséhez. Gile három alapvető fázist definiál, melyek energiát, erőfeszítést követelnek a tolmáctól: a hallgatás és elemzés (*listening and analysis*), a beszéles ill. produkció (*production*) valamint a rövid távú memória használata (*shortterm memory*). A szinkron- és konzekutív tolmácsolásra vonatkoztatott modellek célja, hogy a nehézség okát megmagyarázza, ezáltal elősegítse a tolmácsolás során alkalmazott stratégiák és taktikák megválasztását, és így a teljesítmény javuljon. A modellek másik jelentős felhasználási területe a tolmácképzés. Elméleti modellekről van ugyan szó, mégis általános keretbe foglalják és jól szemléltetik a hallgatók számára a tolmácsolás azon problémáit, melyek a már hivatásos tolmácsok mindennapi munkáját is nehezítik. Ezért Gile mindenképpen ajánlja, hogy a modellek által bemutatott fogalmakkal a leendő tolmácsok megismerkedjenek. A szerző röviden ismerteti még a blattolás és a szöveggel való szinkrontolmácsolás modelljeit is. A fejezetet néhány praktikus és megszívlelendő módszertani tanács zárja.

A nyolcadik fejezet (*Coping Tactics in Interpretation*) arra vonatkozólag nyújt segítséget, hogyan lehet megbirkózni a tolmácsolás során felmerülő nehézségekkel. E taktikák elsődlegesen azt a célt szolgálják, hogy az előadó és a hallgatóság a le-

hető legjobb minőségű tolmácsolást kaphassa. Gile a különböző taktikákat három csoportba osztja: a megértési (*comprehension tactics*), a megelőző (*preventive tactics*) valamint a megfogalmazás során alkalmazott taktikákra (*reformulation tactics*). A legtöbb taktika egyaránt érvényes a szinkron- és a konzekutív tolmácsolásra is. Az alkalmazott taktikát minden esetben úgy kell kiválasztani, hogy a hallgatóság számára minél kevesebb információ vesszen el, a beszéd egyes szegmenseinek információtartalma kiegyensúlyozott legyen és a beszéd kommunikációs hatása minél jobban érvényesüljön. Ezenkívül azonban a valóságban két másik szempont is közrejátsszik a tolmács részéről: a legkevesebb erőfeszítés törvénye és az önvédelem gyakorlata. A különböző taktikák egymáshoz viszonyított erejét elsősorban szakmai etikai szempontok, valamint a munkakörülmények határozzák meg. A szerző külön alpondban röviden tárgyalja még a blattolás, a szöveggel való szinkrontolmácsolás és a fordítás során alkalmazott taktikákat, valamint az előadók által elkövetett hibákkal szembeni lehetséges megoldásokat. A folyamat-orientált megközelítésnek megfelelően, a tanításra vonatkozólag Gile azt tanácsolja, hogy a taktikák bemutatásakor mindenképpen ki kell hangsúlyozni, hogy azok kiválasztása döntések, tehát egyéni választások és kockázatvállalás eredménye, melyért a tolmácsnak, mint a kommunikációs folyamat résztvevőjének vállalnia kell a felelősséget.

A kilencedik fejezetben (*Language Issues in Conference Interpreting / and Translation*) a szerző elsőként az AIIC-től (*Konferenciatorlmácsok Nemzetközi Egyesülete*) átveszi és ismerteti az aktív és a passzív nyelv definícióját. Az egyes tolmács aktív és passzív nyelvtudásának illusztrálására bevezeti a nyelvi elemek előhívhatóságának gravitációs modelljét (*Gravitational Model of Linguistic Availability*), mely centrikus körökből áll. A körök mentén helyezkednek el az adott nyelv szavai és szabályai.

Minél közelebb esik egy szó vagy szabály a centrumhoz, annál könnyebben elő lehet hívni, tehát annál aktívabb a tudás. A szavak és szabályok előhívhatóságát több tényező befolyásolja. Ezek szerint, minél gyakoribb az előfordulásuk, annál könnyebben előhívhatók. Ha bizonyos szavak előhívhatóbbá válnak, a velük morfológiailag vagy egyéb módon asszociált szavak szintén könnyebben elérhetőbbek. A tolmácsoláshoz könnyen elérhető szavakra és szabályokra van szükség, azonban azok a szavak, amelyekre a tolmácsoknak legtöbbször szükségük van, nem feltétlenül tartoznak a mindennapi életben leggyakrabban előforduló szavak közé. A tolmácsok és tolmácsolók tehát olyan hangzó szövegek segítségével fejleszthetik nyelvtudásukat a leghatékonyabb módon, melyek nagyobb számban tartalmazzák a munkájukhoz szükséges szóincset, mint a hétköznapi beszélt nyelv. Végezetül Gile azt vizsgálja, a tolmácsolás milyen mértékben nyelvspecifikus tevékenység. Ebben a témakörben a szerző élesen szembehelyezkedik Seleskovitch álláspontjával, miszerint a tolmácsolás elsősorban olyan intellektuális feladat, mely a munkanyelvek tulajdonságaitól függetlenül végezhető, hiszen nem nyelvi szinten, hanem a jelentés szintjén zajlik. Gile ezzel szemben arra a következtetésre jut, hogy a tolmácsolás jelentős mértékben nyelvspecifikus tevékenység, hiszen a különböző nyelvekre eltérő mértékben jellemző fonetikai és grammatikai redundancia nyelvi szinten nehezíti a hallgatást és elemzést, a lexikon gazdagsága és a nyelvtani rugalmasság közötti eltérések pedig a beszélést befolyásolják, míg a forrásnyelv és a célnyelv közötti szintaktikai eltérések a rövid távú memória feldolgozó képességére vannak kihatással. Ennek tükrében Gile meggyőzően érvel amellett, hogy a tolmácsképzésben is – legalábbis a kurzus vége felé – érdemes felhívni a hallgatók figyelmét a munkanyelveik között felmerülő nyelvspecifikus problémákra.

A tizedik és egyben utolsó fejezet (*I/T Training Literature*) a tolmácsolás és fordítás oktatásáról írt szakirodalmon kalauzolja végig az olvasót. A szerző a transláció területén írt munkákat három csoportra osztja: tényeket bemutató írások (különböző képzések, képzőintézmények és képzési modulok bemutatása), módszertani művek (folyóiratok, doktori és egyéb disszertációk, megjelent konferencia-előadások, könyvek stb.) és a translációval foglalkozó általános írások. Ezt követően 15 angol illetve francia nyelven írt művet mutat be részletesebben. Gile a tolmácsolás és fordítás oktatásáról írt irodalom jellemzéséhez hozzáteszi, hogy az meglehetősen repetitív: ugyanazok a szerzők írnak húsz éve változatlan témákról. Ezért a 15 bemutatott mű közül elég néhányat elolvasni ahhoz, hogy a terület fontos problémáival megismerkedhessünk. Végezetül Gile azt tanácsolja mindazoknak, akik a tolmács- és fordítóképzés módszertanával kívánnak foglalkozni, hogy ismerkedjenek meg a kognitív pszichológia és a pszicholingvisztika alapkérdéseivel.

Azok az olvasók, akik Gile könyvétől tudományos, sok adattal alátámasztott kísérletek eredményeit várták, bizonyára csalódnak fognak, hiszen a szerző bevallása szerint sem ez volt a cél. A kötet ugyanis a szerző tapasztalatait és meglátásait dolgozza föl annak érdekében, hogy mások is felhasználhassák a jól bevált, a tanteremben többször kipróbált feladatokat. A megállapítások tudományos bizonyíték hiányában ugyan spekulatívnak, anekdotaszerűnek tűnhetnek, azonban mégis hitelesek, hiszen egy olyan szakember tollából származnak, aki több évtizede reflektál munkájára nemcsak mint translátor, hanem mint oktató is. Ezáltal jelentős segítség nyújt mindazoknak, akik a tolmácsolást és fordítást oktatják vagy oktatni kívánják. A kötet végén található gondosan összeállított bibliográfia pedig további ötleteket ad a transláció területén való tájékozódáshoz.

Shuttleworth, Mark & Cowie, Moira

Dictionary of Translation Studies

(Manchester, UK: St. Jerome Publishing, 1997. 233 pp)

Wallendums Tünde

Olasz nyelvű fordítástudományi szakirodalom hosszas – és eredménytelen – keresése közben találtam rá erre, a bármely nyelv szempontjából fontosnak tekintendő fordítástudományi alapl műre. Nagy örömmel vettem kézbe a vonzó kiállítású, színes fedelű, s formátumát tekintve – nevét meghazudtolóan – inkább egy klasszikus regény sokadik kiadására, mintsem szótárra/enciklopédiára hasonlító könyvet. A felfedezés, rátalálás öröme az olvasás és megértés sikerélménye követte. A mű ugyanis, az angol nyelvet nem professzionális szinten ismerők számára is érthető – sőt közérthető – már-már olvasmányos szaknyelven íródott.

A könyv, amelynek címe magyarul talán *Fordítástudományi Szaklexikon* lehetne, a laikus olvasókat felfedező, az avatott(abb) szakembereket pedig rendszerező útra invitálja a fordítástudomány gyarapodó műveinek és változó, még kialakulófélben lévő terminológiájának erdejében. A mű a fordítás elméletéhez és gyakorlatához kapcsolódó legfontosabb tudnivalók (tudós gondolatok, tudományosan igazolt tények, gyakorlati információk, stb.) mindennapi használatra szánt összefoglalása.

A kötet egyik legértékesebb, s legérdekesebb része az előszó. A szerző* itt nem csupán megosztja az olvasóval a munka szerkesztése folyamán felmerült dilemmákat, hanem egyúttal áttekintést ad a fordítástudomány – mint önálló tudományág – születését övező gyakorlati és elméleti prob-

lémákról is. Felidézi pl., hogy a születő új tudományág kezdetben más – ma már inkább a fordítástudomány segédtudományainak tekintett – tudományágak (pl. nyelvtudomány, irodalomelmélet, matematika, a biológia) módszertanát, és ezzel együtt, azok – többé-kevésbé automatikusan átvett – terminológiáját használta. A mű azonban nem elsősorban ezeknek a – részben ma is használatos – szakkifejezéseknek az ismertetésére vállalkozik, hanem az úgynevezett „*native terminology*” (a fordítástudomány sajátos fogalmait és jelenségeit leíró szakkifejezések) bemutatására koncentrálna.

A címszavak jelentős részét ugyanakkor olyan normál, köznyelvi (angol) szavak alkotják, amelyek a fordítástudományban sajátosan új – szaknyelvi – értelmet nyertek. A szerző – saját bevallása szerint – tudatosan mellőzte a nem fordítástudományi szakkifejezéseket, és előnyben részesítette a fordítástudomány tanulásához kapcsolódó kifejezéseket, hogy minél teljesebb áttekintést nyújt(has)son e tudományág eredményeiről, jelenlegi helyzetéről, folyamatban lévő vitáiról, illetve mindezek terminológiai vonatkozásairól. A lexikon anyaga elsősorban az utóbbi harminc-negyven év szaktudományi munkáiban alkalmazott terminológiára épül.

Fontos megjegyezni, hogy a munka nemcsak az angol fordítástudományi szakszavakat tárgyalja, hanem szép számmal találhatunk francia és német kifejezéseket is benne. Ezek, az angol címszavak magyarázataihoz hasonló információkkal kiegészített idegen szavak többnyire angol megfelelőjük szerint vannak – abc rendben – besorolva (pl. *Adaptation 1, Adaptation 2 – French Adaptation*). Más esetekben viszont eredeti formájukban is külön címszóként szerepelnek, ugyanakkor azonban tartalmuk részletes kifejtésére angol megfelelőjükönél kerül sor (pl. *Auftrag* – see *Commission*). Amennyiben pedig az adott idegen szó valamely másik nyelv fordítástudományi terminológiájá-

* Megjegyzés: azért beszélünk a szerzőről egyes számban, mert a munka oroszlánrészét Mark Shuttleworth végezte

nak sajátos jellemzője, akkor továbbutalás nélkül, közvetlenül az idegen nyelvű címszó alatt találhatjuk annak magyarázatát (pl. *Leipzig School*).

A szerző a kötet előszavában kifejti, hogy a címszavak összeállításakor, illetve a szócikkek megírásakor egyetlen fordítástudományi irányzatot sem preferált, igyekezett a fordítástudomány egészéről értékpreferencia-mentes és kiegyensúlyozott áttekintést nyújtani. Az olvasó így leginkább a szakma elmúlt évtizedekben kialakult, s ma is aktuális terminológiájának kritikai megjegyzéseket nélkülöző dokumentációját kapja kézhez. Az anyag ilyen feldolgozása természetesen maximálisan megfelel a tudományosság kritériumainak, ám a fordítástudománnyal közelebbről csak most ismerkedő olvasót minden bizonnyal a szerző – mint az olvasó számára aktuális közvetítő – megfelelően elkülönített véleménye is érdekelte volna.

A mű a fordítástudomány aktuális állapotának leírása – a szerző szavaival: ‘pillanatfelvétele’ – a benne foglalt címszók tartalmának ismerete a tudományágban elmélyülni készülő hallgatókat nagy mértékben segítheti a szakmai tájékozódásban, elindulásban. A kötet terjedelmi korlátai miatt a szerző csak ritkán tér ki az egy adott jelenségre vonatkozó különböző terminusok (pl. *Interpretation, interpreting, Interpretive Theory of Translation, Interpretative Theory of Translation*) közötti különbségek magyarázatára. Maga a szerző is inkább ‘terminus technicusok’ összefoglaló gyűjteményének, mintsem enciklopédiának vagy értelmező szótárnak tekinti munkáját. Szándéka szerint e mű gyakorlati, konzultatív (kézi)könyv, hivatkozási eszköz kíván lenni a fordítástudománnyal foglalkozó hallgatók, tanárok és kutatók számára, ezért – mint az előszóban írja – a gondosan kiválasztott címszavak rövid, tömör (informatív) és lehetőség szerint semleges definiálására törekszik.

Most azonban térjünk át a szócikkek közelebbi vizsgálatára. A mű gyakorlati használata során felmerülő, a szerző által is előre jelzett probléma lehet, hogy bizonyos – „kevésbé jelentős”-nek ítélt, még formálódó vagy már túlságosan is közismertnek tekintett – szavak kimaradtak, illetve nem külön, önálló címszóként, hanem egyes fontosabb kifejezések szócikkein belül találhatóak. Az olvasónak így néha nyomoznia kell, szó szerint forgatnia, előre-hátra lapozgatnia kell a könyvet, hogy egy-egy kifejezés, definíció használati körét és pontos jelentését – lehetőség szerint – teljes egészében megértse. Ez persze egy lexikon esetében természetes dolog, s a kötet grafikai kialakítása ebben maximálisan segítségünkre van. A címszavak és (önálló címszóként is szereplő) szinonimáik félkövér betűvel szedettek, míg francia vagy német megfelelőik dőlt félkövér formátumúak. A szócikk normál formátumú magyarázatától szintén jól elkülönülnek a végig nagy betűvel nyomtatott keresztutalások és a dőlt betűs értelmi kiemelések.

A szerző minden egyes terminus esetében megemlíti annak legelső előfordulási kontextusát és alkalmazóját. Ezt azonban nem bonyolult, az olvasót sokszor megterhelő és valljuk be – néha elkedvetlenítő – apró betűvel szedett lábjegyzetben vagy komplikált jelölésekkel tarkított zárójeles megjegyzésekben teszi, hanem egy nagyon egyszerű kulcs (évszám/abc alpontok) segítségével. E kulcs feloldása a mintegy 32 oldalas, s a további tájékozódáshoz rendkívül jól használható bibliográfiában található. Az olvasó ugyanakkor csalódással nyugtázza, hogy a bibliográfia a kötet szerzőjének egyetlen művét sem tartalmazza.

A szócikkek rendszerint fél-egy oldal terjedelműek, ennél hosszabb, mintegy 2 oldalnyi helyet foglalnak el az alábbi, – a sok fontos szakszó között is kulcsfontosságú – kifejezések: *Equivalence, Indeterminancy, Literal Translation, Machine*

Translation, Subtitling, Transfer, Translation. E nagyobb szócikkek esetében már különböző nézőpontok, és a szó használatára – használata esetleges módosulásaira – vonatkozó kommentárok is helyet kaptak. Valamennyi szócikkben szép számmal található továbbutalásokat és kereszthivatkozásokat, valamint további olvasmányajánlatokat is.

A műből nem csupán a fordítástudomány egyedi, speciális jelentéssel felruházott tudományos szakszavait (pl. *Analogical Form*) tanulhatjuk meg, hanem bepillantunk a tudományág történetébe (pl. *Translation as Industrial Process*), és jelenébe, megismerhetjük tudományos szervezeteit (pl. *A.I.I.C., F.I.T.*) és – a kötet végén található már említett átfogó bibliográfia segítségével – meghatározó egyéniségeit, valamint e szerzők főbb (alap)műveit.

Összességében megállapítható, hogy a *Dictionary of Translation Studies* a fiatal fordítástudománnyal most ismerkedő hallgatók, s az ezt már gyakorló szakemberek, tudósok számára is érdekes, hasznos olvasmány. Lexikon lévén – még ha a kötet formátuma regényre emlékeztet is – természetesen nem lehet az egész könyvet egyszerre elolvasni, megérteni és befogadni. Folyamatos használata, szerkezete által is megkövetelt forgatása azonban hozzásegít, közelít bennünket ahhoz, hogy – legalábbis a szakmai elmélet vonatkozásában – mindannyian megtanuljunk egy nyelven beszélni. Az elméleti ismereteken – szakszókincsen – túl a kötet egyidejűleg a gyakorlati tudnivalóknak és szakmai tájékoztatói pontoknak is fontos tárháza.

A mű magyar nyelvű kiadása, adaptálása, a nemzetközi szakmai terminológia magyar megfelelőinek bemutatása minden bizonnyal érdekes, és nagyon hasznos lenne a fordítástudomány kezdő művelői számára. Lévén azonban az angol nyelv napjaink lingua francá-ja, s egyben e tudományág 'hivatalos' nemzetközi nyelve is, már a mű eredetijének ismerete, és széles

körü szakmai hozzáférhetősége is nagy segítséget jelenthetne a jelen és a jövő fordítástudománnyal foglalkozó diákjai és tanárai számára.

Flotow, Luise von

Translation and Gender Translating in the 'Era of Feminism'

(Manchester: St. Jerome Publishing, 1997. 114 pp)

Kovács Judit

A címben ígért kihívás

A kortárs fordítástudomány iránt érdeklődő olvasók előtt bizonyára nem ismeretlen a *Translation Theories Explained* sorozat (szerkesztő: Anthony Pym), melynek kötetei a Mona Baker által megalapított manchesteri St. Jerome Kiadó gondozásában látnak napvilágot. A sorozat eddig megjelent darabjai közül jó néhány, mint például *Translating as a Purposeful Activity*, *Translation and Empire*, *Translation and Literary Criticism*, *Contemporary Approaches to Translation Teaching*, olyan szerkesztői koncepcióra engednek következtetni, amely a fordításelmélet és –tudomány klasszikus értelmezését kitágítva, azt szélesebb, interdiszciplináris kontextusba helyezi.

Ez a törekvés magával hozza más, a fordítástudomány körén hagyományosan kívül eső területek kutatását is, amely feladat tökéletes ellátása pusztán nyelvészeti háttérrel rendelkező szakemberek számára komoly kihívást jelent. Különösen igaz ez a *Translation and Gender* című, 1997-ben megjelent kötet esetében. Már maga a cím is sajátos interdiszciplinitást és egyben korjelölő funkciót hordoz. Húsz-harminc évvel ezelőtt a cím nem ígért volna mást, mint egyértelműen nyelvészeti tárgyú értekezést a nyelvtani nemfogalom (hím, nő, semleges) és a fordítás kapcsa-

latáról. Ezt a feltételezést lexikográfiai tények is alátámasztják. Az talán nem meglepő, hogy az Ország-héle *Angol-Magyar Nagyszótár* (1970) a 'gender' szócikkben kizárólag nyelvtani nemről beszél, de nem más a helyzet a *Chambers Dictionary of English* (1988 Cambridge: CUP), vagy a *The Oxford Thesaurus* (1991 Oxford: OUP) értelmezése szerint sem. Az 1992-ben kiadott *The Oxford Companion to the English Language* (OUP) azonban már több hasábot szentel a 'gender' szó második jelentésének, azt egyértelműen a szociológia tárgykörébe tartozó olyan szóként definiálva, amely a nőknek a társadalomban játszott nemi szerepével kapcsolatos előítéletek jelölésére szolgál, és születése pillanatától negatív konnotációt hordoz. Érdekes megjegyezni, hogy a szócikkben a szociológia mellett szereplő 'women's studies' kifejezés ugyancsak próbára teszi a magyar fordítót. Bár pontosan értjük, miről van szó, mégis bajban vagyunk a terminológiával, hiszen ma még szokatlan lenne 'nőtudományról', vagy méginkább 'feminista tudományokról' beszélni. A szerző maga is szükségesnek látta alcímmel (*Translating in the 'Era of Feminism' azaz Fordítás a feminizmus korában*) világossá tenni, vajon mi is értendő a címben szereplő 'gender' alatt.

Téma és szerző

Luise von Flotow, saját meghatározása szerint kétnyelvű, kétkulturájú észak-amerikai. Nevéből ítélve valószínűleg német eredetű. Műfordító, tanár és újságíró, jelenleg az ottawa-i egyetemen tanít. Az a három nyelv a munkanyelve (angol, német, francia) amelyeken a feminizmus korának legjellegzetesebb alkotásai születtek. Életkorát tekintve, annak a nemzedéknek a képviselője, amely egyetemistaként, fiatal felnőttként ismerkedett meg a feminista gondolattal. A kulturálisan sokszínű, és ezért a tradíciókkal szembefordulni mindig inkább hajlamos kontinens lakójaként pedig akár alakíthatta is azt. Szerző és téma találkozása tehát korántsem véletlen.

A könyv témája a nemi szerepek és a fordítás együttes megjelenése/megjelenítése, illetve ennek kutatása. Flotow témaválasztását az vezérelte, hogy egyaránt érdeklődik a nemi szerepek feminista alapú magyarázata iránt, amely szerint az kulturális képződmény (cultural construct), illetve a fordítás, mint kulturális átvitel (cultural transfer) iránt. A két fogalom, a fordítás és a nemi szerepek összekapcsolását az teszi szükségessé, hogy az utóbbi évtizedekben a nőmozgalom eredményeképpen a nemi szerepekkel összefüggő témák begyűrűztek a nyelvbe is. A szerző szerint a két téma összekapcsolása nemcsak lehetséges, hanem egyenesen szükséges is, mivel úgy érzi, a nemzetközi kommunikációt nagymértékben áthatja a nemi szerep-tudat jelenléte. Álláspontja a feminista aktivistáé, akinek célja, hogy globalizálja a témát, az Atlanti-óceán mindkét partjára eljuttatva azt. Ennek a kötetnek a tárgya ezért „a fordításban megjelenő nemi relációk összetettsége, valamint az erre reagáló kritikai irodalom” – ígéri előszavában Flotow .

A nemi szerepek kutatása és a nyelvészet

Mint napjainkban oly gyakran, most is két diszciplína találkozásáról, és egy új megszületésének lehetőségéről beszélhetünk Flotow tanulmánya kapcsán. A szociolingvisztika, mely a társadalmi, szociológiai jelenségek nyelvi megnyilvánulásaival foglalkozik, most, úgy tűnik, új ággal bővül, az egyénre a társadalom által rákényszerített nemi szerepek tanulmányozásával. „Miután mind a feminista gondolkodók, mind a 'politikailag korrekt' gondolkodásmód kivívott egy bizonyos rangot a nyelvhasználatban, egyértelmű, hogy a nemi szerepek vizsgálata meg kell, hogy jelenjen a fordításban is” indokolja a szerző az új diszciplína születését. Nagy erénye a tanulmánynak, hogy a kutatni kívánt problémát jól definiálja, és helyezi el a már meglévő rendszerekben. Megállá-

pítja, hogy a fordítástudomány nagyon gyorsan fejlődött Európában az elmúlt évtizedekben, kétségtelenül amiatt is, hogy az egyes nyelvi csoportok között ugrásszerűen megnövekedett a gazdasági és kulturális kapcsolatok száma.

Kanadában, a szerző hazájában is hasonló a helyzet, ahol a hivatalos kétnyelvűség a fordítástudomány katalizátora. Az USA-ban ez a katalizátor-szerep, Flotow szerint, a feminizmus korával köszöntött be. Ott a feminista irodalom csaknem minden tudományterületre eljutott. Talán ez is közrejátszott abban, hogy a szerző csaknem kizárólag észak-amerikai forrásokat használ, a néhány eddig nem publikált európai anyag mellé. (Jórészt az 1995-ös Prágában megrendezett Fordítástudományi Konferencia Flotow vezette „Nemi szerepek és fordítás” szekciójában elhangzott előadásokról van szó).

Nem feladatunk annak a vizsgálata, hogy a szerző miért elsősorban az amerikai kontinensen megnyilvánuló feminizmust kutatja, sem az, hogy a feminista gondolat miért éppen ott vált társadalom-átalakító erejűvé. Még kevésbé az, hogy a feminista gondolkodásmódot minősítsük. Vizsgálódásunk középpontjában a feminizmus egész jelenségkörének a nyelvészetben, ezen belül is a fordítástudomány területén megmutató hatása áll. Amennyiben elfogadjuk azt a véleményt, hogy a fordító, mint „interkulturális szakértő” nemcsak két nyelv, hanem két társadalom, két kultúra között is közvetít, érthetővé válik, hogy a fordítás nem csupán lingvisztikai, hanem társadalmi művelet is. A szociolingvisztikának, éppen emiatt, nem csupán nyelvi közvetítés, hanem társadalmi rétegek és kultúrák közötti közvetítés is a feladata.

Tartalmi áttekintés

A tanulmány a már idézett történelmi áttekintés után a következő témákat tárgyalja. A 2. fejezetben megvizsgálja azt a hatást, amit a feminista gondolat és irodalom gyakorolt a kor fordításának alakulására,

ide sorolva olyan technikai kérdéseket is, mint például a testi fogalmak fordítása, amelyeket ezidáig kizárólagosan a férfi-uralkodó társadalom szemszögéből ismerhettek meg az olvasók. A női testről, a nőiségről női szemmel írni – teljesen új és népszerű téma lett. A nőírók találtak terminológiát az olyan testrészek leírására, amelyek eddig „tiltottak” voltak. A szexualitás témája mindig is komoly gondot jelentett a fordítónak, hiszen önmagukat is „cenzúrázzák”, amikor bizonyos dolgokat leírnak.

Flotow felhívja a figyelmet a fordítás/fordító óriási szerepére az értelmezésben. Ennek alátámasztására egy francia példamondatot, illetve ennek angol fordítását közli (19). A francia eredetiben az áll, hogy: „ma este bevonulok a történelembe, anélkül, hogy felhúznám a szoknyámat”. Ez a mondat az angolban sokkal merészebb, drasztikusabb lesz, de, mint látni fogjuk, a következő mondattal együtt frappáns értelmet kap, és egyben sokkal hatásosabb is. „Tonight I shall enter history without opening my legs” (ma este bevonulok a történelembe, anélkül, hogy szétnyitnám a lábamat),” majd így folytatódik: „I step into history opening my mouth not my legs”, vagyis, úgy vonulok be a történelembe, hogy nem a lábamat nyitom szét, hanem a számat nyitom ki, azaz, kiállok az érdekeimért (az angolban az open ige mindkét főnév mellett azonos alakban állhat, így hatásos a mondat).

Flotow külön bekezdést szentel a témával kapcsolatos és mindig kulturális referenciát hordozó szójátékoknak, melyeknek fordítása csaknem lehetetlen. Kedvenc példája a „therapist” – (gyógyító, pszichiáter) kettéosztásából keletkezett „the rapist”, ami csábítót, nemi erőszakot elkövetőt jelent (21). A probléma itt nemcsak a nyelvi forma másságából adódik, hanem abból is, hogy míg az USA-ban a pszichoanalitikus szerepe összekapcsolódott a hozzá forduló nők érzelmi és nemi kihasználásával, addig ez például Németországban nem volt jellemző.

A 3. fejezetben a fordítástudomány elméletének, és egyben a fordító szerepének újraértelmezéséről van szó, akinek, Flotow szerint, láthatatlan, háttérszereplőből fontos, véleményformálónak, (cenzorrá) kell válnia, hiszen a nemi szereptudat átültetése politikai kérdés is. Ezzel kapcsolatban az alapmitoszok, ezen belül is a görög mitológiából ismert Pandora történetének újrafordítása kulcskérdés számára. (Pandora, a görög teremtmisztosz első asszonya, Prometheusz felesége, pusztá nő kíváncsiságtól hajtva kinyitotta azt a szelencét, amely a világra a sok bajt és betegséget hozta). Itt fogalmazza meg azt a tételt, hogy mivel nem létezik egy, örökérvényűen tökéletes fordítás, a „folytatásosság”, vagyis a szövegeknek korok és társadalmi változások szerinti újrafordítása a fordítás alapkondíciója. A gondolat jogos, a szépirodalom vonatkozásában eddig is megszokott gyakorlat analógiájára ez más szövegekre is kiterjeszhető.

A 4. fejezet forráskritikát ígér, vagyis nem kevesebbet, mint kanonizált szövegeknek (mint például a Biblia) feminista szempontból történő újraolvasását és újrafordítását.

Az 5. fejezet kínálja talán a professzionálisan legizgalmasabb témát, mindazon írások kritikáját, amelyek a fordítás és a nemi szerepek együttes vizsgálatával kapcsolatban születtek. Itt olyan gyakorlati kérdéseket feszeget a szerző, hogy például hogyan fordítható egy más kultúrából jövő feminista írás, és ez mennyiben értelmezhető a célnyelvi kultúrák számára (a harmadik világ asszonyai és a 'first world' értelmezési különbségei kapcsán), sőt, azt is fölveti, hogy valóban a fordításban rejlik-e a probléma. Kiket képviseljen, és kiknek fordítson a fordító, kiknek nyújtson erkölcsi bátorítást – mindezek a kérdések szándékosan megválaszolatlanul maradnak, másokat is gondolkodásra, állásfoglalásra készítve.

A 6. fejezet előtekint a távoli és közeli jövőbe, és a következő kérdésekre ki-

ván választ találni: a feminista fordítás és a fordító lehetőségei, a feminista írások fordításának technikai nehézségei (neologizmusok, szójátékok), az ilyen jellegű művek nemzetközi elfogadtatása, valamint a kulturális különbségek okozta nehézségek kiküszöbölése.

Konklúziójában Flotow hangsúlyozza, hogy a fordító ne „bújjon meg a fordítás idézőjelei között” (96), hanem vállaljon felelősséget a szövegért és a közöösségért. A konvencionális nézettel szemben, amely a fordításban eszközt látott a különbségek kiiktatására, Flotow azt vallja, hogy a fordítónak a különbségeket megláttatnia és nem elkendőznie kell. Csak így tud megfelelni annak a feladatának, hogy fogódzót nyújtson az egyre bonyolultabbá váló világ megértéséhez.

Összegzés

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy Flotow tanulmánya a jelentés visszaadására hívja fel a fordító figyelmét, amely kor és társadalomfüggő, ennél fogva nem lehet politikamentes. Ez a konklúzió egybevág azzal a tudományos paradigmával, amely a célnyelvi szöveget nem rontott, torzított fordításként, hanem a forrásnyelvi szöveggel egyenértékűként fogja fel, és az ekvivalencia, mint kizárólagos viszonyítási alap helyébe más értékek (adekvát-ság, célnyelvi megfelelés és célnyelvi elfogadhatóság) kerülnek.

A fordítástudomány mai állapotát nyomon követni szándékozó olvasó feltétlenül érdekes és sajátos olvasmányhoz jut Flotow révén. Igaz, a folyamatos olvasást nehezíti a sok francia, angol és német nyelvű idézet, azonban ez a téma jellegénél fogva kiküszöbölhetetlen. A kötet végén található glosszárrium hasznosan eligazít az alapfogalmak értelmezésében, a névmutató pedig segítséget nyújt a további olvasáshoz. E kötetnek komoly szerepe lehet abban, hogy reménykedjünk: a fordítástudomány valóban az európai integráció tudománya lehet.

Newmark, Peter

A Textbook of Translation

(London: Prentice Hall Europe, 1998.

281 pp)

(első kiadás 1988)

Papp Vanda

Peter Newmark, a University of Surrey tanára, a modern fordítástudomány egyik kiemelkedő alakja azt állítja magáról: elmélet-ellenes. Könyvében azonban a gyakorlat mellett elméleti ismereteket is nyújt az olvasónak, bemutatva szinte minden jelentős fordítástudománnyal foglalkozó kutató eredményeit. Munkájában utal többek között Catford, Mounin, Nida, Jakobson, Wills, valamint Neubert, Toury és Marilyn Gaddis-Rose munkáira. *A Textbook of Translation* mégsem száraz elméleti mű: lépésről lépésre vezet végig az olvasót minden állomáson, amely a fordítás elkészítéséhez szükséges. Éppúgy szól végzős egyetemistákhoz, posztgraduális képzésben résztvevőkhöz, mint autodidaktákhoz és azokhoz, akik otthon akarják elsajátítani a fordítás tudományát és módszereit. Newmark nézete szerint bárkiből lehet fordító, a legfontosabb a célnyelv pontos ismerete és az aziránti érzékenység. A jó írói stílus fejleszthető, az a bizonyos hatodik érzék pedig nem más, mint intelligencia, érzékenység, intuíció és tudás összessége. Könnyű úgy fordítani, hogy a célnyelvi szöveg kielégítő legyen, a jó fordító azonban soha nem elégedett – vallja Newmark.

A fordítás öröme, hogy ezernyi apró problémát oldunk meg egy nagy keretben. A fordítás rejtély, kirakójáték, kaleidoszkóp, labirintus, mérleghinta. Ezek a metaforák csupán a fordítás játékosságát fogják meg, komolyságát nem. Newmark szerint a fordítás elmélete maga a gyakorlat: felismerni a problémát, számba venni a lehetséges fordítási módszereket, végül kiválasztani a legmegfelelőbbet.

Az inkább elméleti jellegű bevezető

után könyvének első részében Newmark sorra veszi mindazokat az elméleti és gyakorlati tudnivalókat, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy jó fordítást készíthessünk. Először a szöveg elemzéséhez ad segítséget: megtanít arra, hogyan közelítsük meg a fordítandó szöveget. Az első olvasás segít megérteni a szöveg lényegét, majd a második olvasásnál érdemes megjelölni mindazt, amely első pillantásra nem pontosan érthető: neologizmusokat, adatokat és mértékegységeket, tulajdonneveket – tanácsolja Newmark. Az író számba veszi mindazt, amelyre a fordítónak figyelnie kell: mi a szándéka az eredeti szöveg írójának, milyen a szöveg stílusa (Nida felosztásának alapján), ki az olvasó, milyen a szituáció, amelyben a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg megjelenik. Fontos szerepet tulajdonít a szavak konnotációjának és denotációjának is. A végső olvasásnál a kezdő fordítónak ismét kézbe kell venni a tollat, s aláhúzni minden szót, amelynek a forrásnyelvben különleges kulturális referenciája van, tulajdonnév vagy nincs megfelelője a célnyelvben. Ezt a részletes elemzést természetesen nem szükséges elvégezni a teljes szövegen, de minden szövegben akadhatnak problémát jelentő részek – mondja a szerző.

Arról, hogy mi módon megy végbe a fordítás folyamata, különböző elméletek ismertek a fordítástudományban. Newmark aszerint próbálja meg leírni ezt a folyamatot, ahogy az a gyakorlatban megvalósul. Szerinte két fordítási technika létezik: az első, amikor mondatról mondatra lefordítunk egy bekezdést, esetleg egy fejezetet, hogy megérezzük a szöveg stílusát, hangnemét, majd hátradölünk, s átértékeljük mindazt, amit már lefordítottunk. Ezután olvassuk át, s fordítjuk le a forrásnyelvi szöveg fennmaradó részét. A másik típusú fordító először többször is végigolvassa az egész szöveget, eldönti, milyen a stílusa, bejelöli a nehezen fordítható részeket, s csak ezután kezd a fordításhoz. Az, hogy ki melyik módszert al-

kalmazza, részben a fordító egyéniségétől függ, részben pedig magától a szövegtől.

A fordítás elméletének szentelt fejezetből kiderül, mit is ért a szerző azon, hogy ő maga elmélet-ellenes. Szerinte ugyanis a fordítástudomány kutatói kedvelik a modelleket és az ábrákat (úgy tűnik, Newmark, bár a gyakorlati ismereteket tartja fontosabbnak, maga sem kivétel ezalól: saját – gyakorlati megközelítésű – fordításelméletét szintén ábrán mutatja be), szeretik bemutatni, mi is megy végbe a fordító agyában, miközben a forrásnyelvi szöveget a célnyelvre teszi át. Mindez azonban a fordító számára lényegtelen: neki a fordításelmélet lényegét a fordítás során felmerülő problémák összessége jelenti.

Ahogy sokféle modell létezik a fordítás folyamatának ábrázolására, ugyanúgy számos ekvivalencia-felfogás is ismert, vagyis mást gondol például Catford és mást Nida arról, hogy mikor tekinthetjük egyenértékűnek a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveget. Newmark 1982-ben kiadott *Approaches to Translation* című könyvében „azt rója fel Nida hibájául, hogy a dinamikus ekvivalenciát (vagyis a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg olvasójára tett azonos hatást – P.V.) csak a formális ekvivalenciával állítja szembe, s nem beszél kognitív ekvivalenciáról, ami az értelmi, tartalmi azonosságot jelentené.” (Klaudy 1994:73). *A Textbook of Translation*-ben is szót ejt az ekvivalenciáról, bár az „ekvivalens hatás” elérését inkább kívánatos eredménynek tekinti, nem pedig célnak. Később megjegyzi ugyan, hogy ez a hatás vokatív jellegű szövegeknél több, mint kívánatos – kulcsfontosságú. Egyenként foglalkozik a különböző típusú szövegek fordításával, s külön fejezetet szentel a különböző módszereknek is, bemutatva ezek erőnyeit és hibáit. Mivel a könyv mégiscsak inkább gyakorlati segítséget ad az olvasónak, a fordítás folyamata során felmerülő grammatikai és lexikai átváltási műveleteket gazdagon illusztrálja elsősorban német és

francia nyelvű példákkal, de olasz és latin szövegek is feltűnnek a könyvben. Segítséget nyújt abban is, hogyan fordítsunk – esetleg mikor hagyjunk ki – a forrásnyelv kultúrájában fontos szereppel bíró reáliákat, mikor éljünk magyarázó betoldásokkal.

Newmark professzor praktikus ember: pontosan tudja (s ezt meg is jegyzi bevezetőjében), hogy aki fordítással foglalkozik, az a szakszövegek fordításából fog megélni, így könyvében külön szót a szaknyelvről. A szaknyelvi fordítás nehézségét abban látja, hogy annak szókincese folyton változik, ezért azt tanácsolja, aki szakszöveg fordítására adja a fejét, nagy vonalokban ismerkedjék meg a fordítandó tudományterülettel a gyakorlatban is. Célszerű először a szövegben fellelhető ábrákat, grafikonokat és képleteket megnézni, majd egy pillantást vetni a szakirodalomra is: gyakran megtalálható benne a kulcsszavak célnyelvi megfelelője. Amikor a fordító fordítani kezd, a már említett gyakorlatot kövesse: olvassa végig a szöveget, majd jelölje meg a problémát jelentő szavakat, kifejezéseket. A könyv egy teljes fejezetben foglalkozik azzal is, hogyan, s milyen szótárakat, lexikonokat érdemes használni (bár ezek mellett mára már megjelentek új művek is), miként kereshetünk megfelelőt azokhoz a szavakhoz, amelyeknek nincs célnyelvi megfelelőjük. Ezután már csak fordítani kell. A fordító itt szabad kezet kap abban, hogy milyen formában adja vissza a szöveget; a fordítás sok esetben jobb lesz, mint az eredeti szöveg, – mondja Newmark, – a fordítónak csak egy dologra kell vigyáznia: a terminológián ne változtasson. Ez az a szöveg, amely a legközelebb áll az anyagi világhoz és legtávolabb van a lélektől – vallja a szerző.

Azért hogy a léleknek is jusson valami, s azok se csalódjanak, akik irodalmi műveket szeretnének fordítani, a könyv egyik fejezete a metaforákról szól, amelyek fordítása különleges problémát jelent. „Ha egy nyelvtanilag helyes, de egyébként

értelmetlennek tűnő mondattal találkozol, nézd meg, van-e metaforikus jelentése” – tanácsolja a szerző, majd sorra veszi a különböző metaforákat, s a már megszokott módon, példák segítségével bemutatja, mit is kezdhetünk például egy klisével.

A metaforák fordítása mellett szó esik még a különböző irodalmi műfajokhoz tartozó szövegek fordításáról is: a versről, amely nagyon személyes, és amelynél a forma legalább olyan fontos, mint a tartalom. Sok izgalmas kérdést is felvet a szerző: szabad-e, és ha igen, milyen mértékben erőszakot elkövetni az eredeti versen; vagy jól le lehet-e fordítani egy francia verset angolra, hiszen a két nyelv annyira különböző.

A fordító szempontjából a novella és a regény a második legnehezebb irodalmi műfaj – állítja Newmark. Itt a fordítónak könnyebb dolga van ugyan, mint a versnél, de a forrásnyelvi és a célnyelvi országok közötti kulturális különbségek, valamint az, hogy a szerző milyen erkölcsi mondanivalót szeretne átadni az olvasónak, nyilvánvalóan problémát jelentenek.

A drámafordítók feladata sem könnyű: itt a cél az, hogy a darab jól előadható legyen. Newmark T. Rattigant idézi, aki szerint a kimondott szó ötször erősebb az írottánál, s amit egy regényíró harminc szóban mond el, a drámaírónak ötben kell (in: Meyer 1974). Külön nehézséget jelent, hogy a fordító nem fűzhet magyarázatokat a darabhoz (legfeljebb a nyomtatott formában megjelenőhöz), s a nyelvnek egyszerre kell modernnek és régiesnek lennie, ha például valaki Shakespeare művét szeretné lefordítani.

Mint már szó volt róla: Peter Newmark praktikus ember – és nagyszerű tanár. Tudja, hogy hiába adott gazdag illusztrációt az egyes fejezetekben tárgyalt fordítási problémákhoz, a tanulóknak – olvasóknak – ennél többre van szükségük. Könyve második fejezetében ezért 13 különböző típusú (az orvosi szakszövegtől az irodal-

miig) és nyelvű (angol, francia, német) szöveget elemez fordítástechnikai szempontból, s a vállalkozó kedvű diákok nekiláthatnak a fordításnak, kezdetben tanári segítséggel, később egyedül is. Aki veszi a fáradságot és végigolvassa *A Textbook of Translation*-t, sok érdekes dolgot tudhat meg a fordítás elméletéről, s ami talán napjainkban még fontosabb, annak gyakorlatáról is.

Irodalom

Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.

Meyer, M. 1974. *On Translating Plays*. Twentieth Century Studies.

Newmark, P. 1982. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press.

Stolze, Radegundis

Übersetzungstheorien: Eine Einführung

(Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997. 289 pp)

Manzné Jäger Mónika

Radegundis Stolze munkássága nem ismeretlen a fordító és tolmács szakemberek körében. Az utóbbi tíz évben több fordítástudományi cikke, tanulmánya és önálló kötete jelent meg hazájában, Németországban. Korábbi önálló kötetében az 1992-ben megjelent *Hermeneutisches Übersetzen: linguistische Kategorien des Verstehens und Formulierens beim Übersetzen* című munkában (Tübingen: Narr) hermeneutikai szempontból közelítette meg a fordítást, a szöveg megértésének és megformálásának nyelvészeti kategóriáit igyekezett meghatározni a fordítással kapcsolatban. Az 1997-ben megjelent *Übersetzungstheorien: Eine Einführung* című művet ugyancsak a tübingeni Narr Kiadó adta

ki, a könyv a hasonló című 1994-es első kiadás teljesen átdolgozott és bővített változata.

A szerzőt, aki maga is gyakorló fordító, régóta foglalkoztatja az a kérdés, hogy a fordítással kapcsolatos elméleti gondolatok közül melyek azok, amelyek a fordítói gyakorlat számára is relevánsak. Ebben a könyvében azt a célt tűzte ki, hogy olyan áttekintést adjon a különböző fordításelméletekről, amelyet a gyakorló fordítók is hasznosítani tudnak. A jól áttekinthető és didaktikailag átgondoltan felépített mű több szempontból is hiánypótló munka. Kísérletet tesz arra, hogy az egymással konkuráló fordításelméletek sokszínűségében bizonyos rendet teremtsen. Egyrészt bemutatja az egyes fordításelméleti irányzatok jellegzetességeit és közös jellemzőit, majd minden fejezetben konkrét szövegen teszteli használhatóságukat.

A fordítás fogalmát és a fordító szerepét definiáló bevezető után a szerző öt nagy fejezetben foglalkozik a fordítástudomány különböző területeivel: helyet kapnak a műben a nyelvi rendszerekkel, a szövegnyelvészettel, a fordítás pragmatikai dimenzióival, az irodalmi szöveg fordításával és a fordítói magatartással összefüggő kérdések.

A szerző a tájékozódást a fejezetek címében az elmélet képviselőjének megnevezésével segíti. A kitűzött célnak megfelelően nem törekszik teljességre, nem nyújt hosszadalmas történeti áttekintést, Cicero, Luther, Humboldt és Schleiermacher nézeteinek rövid ismertetése után hamar rátér a modern fordításelméletekre, azaz a XX. század második felére. A bemutatott elméletek természetesen nem reprezentálhatják a XX. századi modern fordítástudomány teljességét. A legszélesebb áttekintést Stolze a német szakirodalomról adja, Wolfram Wilss, Albrecht Neubert, Otto Kade, Jutta Holz Manttari és Christiane Nord munkásságának ismertetésével. Az angol fordítástudományi szakirodalmat csak Nida és Taber valamint New-

mark és Catford képviseli, a francia szakirodalom még szórványosabb (mindössze Ladmiral, Truffaut, Vinay és Darbelnet munkássága említettik meg), orosz, finn vagy spanyol művekről pedig egyáltalán nem történik említés.

A nyelvészeti megközelítéseket áttekintve leírja, hogyan fejlődött a fordítástudomány a nyelvpárokra koncentráló, nyelvi szerkezeteket egybevető megközelítéstől a szövegnyelvészeti megközelítés felé. A szöveget a középpontba állító fejezet a fordítástudományt az ekvivalencia körüli vita jegyében tárgyalja, és Nida bibliafordítási nézeteit alapul véve ismerteti a fordítási folyamat egyes fázisait (analízis, transzfer, szintézis). A szövegközpontú megközelítések közül fontosnak tartja a szakemberek számára Katharina Reiss fordításorientált szövegtipológiájának megismerését. Reiss 1971-ben (*Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*) tartalomközpontú, formaközpontú, felhívásközpontú és audio-mediális szövegeket különböztet meg, majd később, 1984-ben, Hans Vermerrel közösen írt művében (*Grundlegung einer allgemeinen Translations-theorie*) informatív, expresszív, operatív és audio-mediális szövegekről beszél, amelyek mindegyike más problémát jelent a fordítók számára.

A fordítás pragmatikai dimenzióinak feltárásához fontosnak tartja az Austin- és Searle-féle beszédaktuselmélet tanulmányozását. Érdekes adalékokat tartalmaz Stolze könyve az irodalmi szöveg fordítását és a hermeneutika kérdéseit elemző részben. Röviden érint néhány fordításdidaktikai fogalmat, megemlíti például a hangos gondolkodásról, a kreativitásról, a pszicholingvisztikai tényezőkről, vagy a konstruktivitásról alkotott nézeteket.

Az egyes fordításelméletek fő gondolatait a tartalmi egységeket záró kommentárok foglalják össze. Minden fejezet végén megtalálható a témához tartozó szakirodalom jegyzéke.

Különösen hasznos Stolze öt fordítás-

elméleti probléma köré csoportosított összegzése, amelyben napjainkban is aktuális alapkérdésekre keres választ (mi a fordításkutatás tárgya, tartalma, milyen kapcsolat áll fenn a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között, mit tesz a fordító és mit tehet a fordításkritika). A fordításelmélet lényegi fogalmainak eredetét és tartalmát értelmező, és az elterjedt elméleti irányzatokat ismertető mű kitűnő bibliográfiával és a témában történő eligazodást és elmélyülést segítő név- és tárgymutatóval zárul.

Nagy érdeme Stolze könyvének, hogy konzekvensen hangsúlyozza a fordítástudomány interdiszciplináris jellegét és arra törekszik, hogy egyrészt áttekintést adjon a kezdetektől napjainkig kialakult kutatási irányzatokról, másrészt pedig, hogy a tudományos fogalmakat kultúrtörténeti háttérbe ágyazva értelmezze.

Radegundis Stolze *Übersetzungstheorien: Eine Einführung* című könyvét Klaudy Kinga 1997-ben napvilágot látott *Bevezetés a fordítás elméletébe* című művének német nyelvű kiegészítéseként ajánlom mind fordító szakemberek mind pedig laikus érdeklődők figyelmébe.

Ammann, Margaret

Kommunikation und Kultur: Dolmetschen und Übersetzen heute

(Frankfurt am Main: Verlag für Interkulturelle Kommunikation, 1995. 127 pp)

Szóka Bernadett

Margaret Ammann a Heidelbergi Egyetem Fordító- és Tolmácsképző Intézetében tartott „*Bevezetés a modern fordítástudományba*” című előadássorozatának anyagát jelentette meg ebben az egyetemi hallgatónak szánt 127 oldalas kiadványban, amely megpróbálja összekapcsolni a

fordítás és tolmácsolás elméletét a gyakorlattal.

A szerző először a fordítás és a tolmácsolás fogalmának tradicionális és modern megközelítését állítja szembe. A **tradicionális** szemlélet a fordítás és a tolmácsolás **különbségeit** hangsúlyozza: a fordító írásos, a tolmács szóbeli szövegeket fordít egyik nyelvről a másikra. A fordítással ellentétben a tolmácsolás mindig egy adott pillanatra irányul, a tolmács a közlési helyzetben adott tudására és nyelvi képességére hagyatkozhat. A tolmács tevékenységi köre leginkább a nemzetközi kapcsolatokban, illetve az igazságszolgáltatás és közigazgatás keretében, s üzleti kapcsolatokban cégek s személyek tárgyalásán teljesedik ki. Az eljárás módjától függően szimultán- és szinkrontolmácsolást különböztetünk meg. Az első esetben az eredeti szöveg mikrofonon keresztül eljut a tolmács fülhallgatójába, aki egy hangbiztos kabinban ül. A hallottakat minimális időbeli különbséggel adja tovább, így a hallgató a beszédet szinte egyidejűleg – szimultán – hallja. Nagy konferenciáknál ez a típusú tolmácsolás használatos. A szimultántolmácsolás fajtái az úgynevezett Flüsterdolmetschen (amikor a tolmács és hallgató egymás mellett ül, s a tolmács a hallgató fülébe súgja a hallottakat a kívánt nyelven), s a Telefondolmetschen (amikor a tolmács egy telefonbeszélgetésbe kapcsolódik be). A szinkrontolmácsolás esetében a tolmácsolás csak egy elmondott egész mondat, rövidebb-hosszabb szakasz, vagy akár az egész elmondott szöveg után következik. Itt a tolmács gyakran használ egy különös jegyzetelési technikát, ami a későbbi szóbeli előadáshoz ad emlékeztető segítséget.

A **modern** szemlélet a fordítás és a tolmácsolás különbségei helyett inkább a **hasonlóságokat** hangsúlyozza. Ennek megfelelően a fordítás és tolmácsolás egyazon kommunikációs keretben történő cselekvés. Azért tolmácsolunk és fordítunk, hogy elérjünk egy adott célt (közöljünk valaki-

vel valamit). A cél létrejöttéért a tolmács illetve fordító **szakemberként** felelős. Már nem az írásbeliség vagy szóbeliség a döntő jelleg, hanem a javíthatóság. Manapság a munkaerőpiacon nem csak tolmácsot vagy csak fordítót keresnek, hanem differenciáltabb munkára képes szakembereket pl. önálló szakszövegalkotásra is képes ún. „technical writert” vagy például nemzetközi találkozási szervezésére is képes regionális konzultánst. Megnőtt az egyén felelőssége. A kreativitás, az individualitás, a flexibilitás mellett elvárás a professzionalizmus, a széles körű szaktudás és a sokszínűség.

Ezeknek az igényeknek a figyelembevételével kell felépíteni a **fordító- és tolmácsképzést**. A fordító és tolmácsképzés nem nyelvtanítás. A tolmácsnak / fordítónak nemcsak a nyelvvel kell megbirkóznia. A nyelvismereten túl érdeklődni kell más kultúrák iránt, érzékenynek kell lennie a kultúránként eltérő viselkedési szokások iránt, és nem utolsósorban tudnia kell szöveget előállítani. Ehhez pedig nagyfokú kreativitásra van szükség. A tanulmányok elején a legtöbben nem tudják, mit is takar ez a foglalkozás. A fordítónak és tolmácsnak mindig naprakészen tájékozottnak kell lennie. Ehhez ajánlatos szaklapokat és napisajtót olvasnia anyanyelven és idegen nyelven egyaránt. Tudnia kell a világ történéseiről. Fontos, hogy tudjon az olvasottakhoz hozzászólni, véleményt mondani. Irodalmi szövegek olvasása is ajánlott elsősorban az irodalmi szövegekre jellemző nyelvhasználat miatt. A technika fejlődésével is lépést kell tartani: meg kell tanulnia például a számítógép használatát, hiszen manapság alig akad olyan munkahely, ahol ne számítógéppel dolgoznának. Egy másik fontos lépés a tudományos munka, mint például könyvtári kutatás, bibliográfia összeállítása. Maga a szerzőnő ajánl irodalmat a tanulmányokhoz olyan szaklapokat mint *Babel – Revue internationale de la traduction*; (Gent); *IRAL – International Review of Applied Lin-*

guistics in Language Teaching; (Heidelberg); *Lebende Sprachen – Zeitschrift für fremde Sprachen in Wissenschaft und Praxis*; (Berlin); *Meta – Journal des Traducteurs. Translators Journal*; (Montreal).

Sokakban felmerül a kérdés: miért van szükség egyáltalán **elméletre** e képzésben? Az elméleti tudás különbözteti meg a szakembert a laikustól. A szakembernek tudnia kell például, hogyan lehet megelőzni a hibákat, illetve azt, hogy egyáltalán hogyan jönnek létre hibák. Az elméleti keret a fordítás minden típusához segítséget ad.

A szerző kitér a **kommunikáció** és a fordítás összefüggéseire. A fordítás a kommunikáció különleges fajtája, ami azt jelenti, hogy a fordítás mindig egy meghatározott kommunikációs szituációba van beágyazva. A kommunikációs szituációhoz tartozik egy adott társadalom tagjainak viselkedése, egy adott időben, egy adott helyen. Az ezt körülvevő realitást a mindenkor kultúra határozza meg. Kultúra mindaz, ami a konvenciókban, normákban, eredményekben nyilvánul meg; s amelyhez egy egyén vagy egy társadalom viselkedése idomul. Különbséget tesz para-, dia-, és idiokultúra között. **Parakultúrának** nevezi egy adott társadalom kultúráját: olyan normák, szabályok, konvenciók összességét, melyek az egész társadalomra érvényesek. **Diakultúra** alatt egy adott csoport kultúráját érti, azaz olyan normákat, szabályokat, konvenciókat, melyek a társadalmon belül egy adott csoportra érvényesek. Az **idiokultúra** pedig olyan normák, szabályok, konvenciók összessége, melyeket egy személy magának állított fel (pl. vegetáriánus). Miért van ennek jelentősége a tolmácsolásban és a fordításban? Mert a fordítás különböző kultúrákhoz tartozó emberek között megy végbe. Ez esetben interkulturális kommunikációról beszélünk. A fordítónak és tolmácsnak ezen különbségeket szem előtt kell tartani. Példaként említhető egy német–kínai üzleti tárgyalás, ahol a német

fél kijelenti, az üzletről szó sem lehet. A tolmács ezt úgy adja tovább a kínai félnek, hogy ezt a kérdést még egyszer alaposan át kell gondolni. Miért nem fordított a tolmács szó szerint? Mert a kínai fél sértésnek vélte volna, így pedig udvariasan váltak el egymástól. Látható, hogy a fordítónak kell felépíteni a szituációt, s sokkal nagyobb felelőssége van, mint azt gondolnánk. Tőle függ, hogy egy kultúrából származó információ „működik-e” a másik kultúrában is. Azaz felelős az interkulturális kommunikáció sikeréért vagy sikertelenségéért.

A fordítás mindig valamilyen **célt** szolgál, fordítás nincsen ok nélkül. A cél (mihez /minek?) szorosan összefügg a címmel (kinek?). Hogy egy fordítás jó-e, mindig attól függ, vajon **működik-e a célkultúrában**, azaz a célkultúra tagja tud-e mit kezdeni a kiinduló kultúra tagja által felkínált információval. Természetesen ebben nagy szerepet játszik az egyéni előismeret s az érdeklődés is. A legfontosabb szem előtt tartandó kérdés a fordításnál, milyen szerepet kell / tud betölteni a fordítás egy másik szituációban, más kultúrában.

Egy fordító tevékenységi köre különböző lehet (pl. szakfordító egy adott területen, külföldi delegáció kísérő tolmácsa, irodalmi szövegek fordítója, stb.). Függetlenül a konkrét tevékenységi körtől a fordítónak bizonyos alapkompenciákkal rendelkeznie kell. Ilyen alapkompenciák: a **kulturális kompetencia** és a **szövegkompetencia**. A **kulturális kompetencia** – melyet gyakorlatilag már érintettünk – azon képessége a fordítónak, hogy el tud vonatkoztatni saját kultúrájától, képes arra, hogy az idegen kultúrát annak sajátosságával együtt szemlélje, illetve összehasonlítsa saját kultúrájával, megfigyeléseit és feltevését pedig célnak és kultúrának megfelelően fel tudja használni egy adott szituációban / helyzetben. A fordító- és tolmácsképző intézetek országismereti előadásai segítenek a kulturális kompetencia kialakításában. A kulturális ismeretek szük-

ségesek egy adott szöveg jobb megértéséhez is. A kultúrák összevetésén keresztül a kommunikációs stratégiák is ismertté válnak (mikor mit hogyan közlünk). A hallgatás és folyamatos beszéd mást jelent például egy amerikai, mint egy japán közösségben.

A **szövegkompetencia** a szövegrecepció és szövegprodukciónak a képességét foglalja magába nemcsak az idegen, hanem a saját kultúrában is. De mi a szöveg? Szöveg az, amit annak tartunk. Őlthet szóbeli formát is, amely verbális és nem verbális elemekből épül fel. A nyelvtudományban különböző jegyek alapján osztályozzák a szövegeket, és szövegtípusokat különítenek el. Például nem minden szöveg újságszöveg, ami egy német újságban megjelenik. Újságban található például szépirodalmat is egy folytatásos regény formájában.

A fordítónak szövegeket kell **értenie** és szövegeket kell **előállítania**. Figyelembe kell venni, hogy szövegek különböző kultúrákban nem ugyanazon módon jönnek létre. Egy német gyászjelentés más információkat, jegyeket hordoz, mint egy angol. A fordító egy, a célkultúrának megfelelő szöveget állít elő. De maradunk a megértésnél. A szöveg **megértése** függhet az olvasási szokásoktól és stratégiáktól, amelyek szintén kultúrspecifikusak. A szövegkoherencia az olvasó által jön létre, aki a ki nem mondott elemeket kultúrspecifikus tudásának megfelelően hozzáfűzi. A szövegeknek általában több jelentése van. A jelentés sok esetben az olvasó interpretációjától függ. Ezért van az, hogy míg valaki számára érthető s jó egy szöveg, addig a másik számára épp az ellenkezője.

A szöveg **előállításánál** abból indulunk ki, hogy mi célból, kinek a számára, milyen szituációban készül a szöveg. A fordítás nem az egyes szavak lefordítását jelenti. A célszöveg funkciójától függ, mit hogyan ad elő a fordító. A finneknek például mást jelent a szauna, mint a németeknek. A turistáknak használati utasítást

kell adni a szauna használatára vonatkozólag. A finn használati utasítást Justa Holz-Mäntäri a német turisták szaunázási szokásait szem előtt tartva fordította le német nyelvre.

A fordító mindennapi munkájához tartozik a **kutatás**. Ha egy tolmács üzleti tárgyalásra készül, az üzleti stratégiák lehetséges különbözőségeire fel kell készülnie. Esetleg a megbízó figyelmét is fel kell hívnia a külföldi tárgyalófél bizonyos elvárásaira. Fontos segédeszköz a különböző problémakörök megvilágításához a könyvtárhasználat. Érdemes szakmai beszélgetést folytatni szakemberekkel, sőt, kollégákkal is. A többnyelvű szótárak használatánál vigyázni kell arra, hogy a többnyelvű szótár a szavak ekvivalenciáját és ezáltal egyszerű felcserélhetőséget sugallja, ezért nem hagyatkozhatunk csupán a kétnyelvű szótárakra. Ezek csak javaslatot, tájékoztatást adhatnak az első lépésekhez. Bizonyos gyakorlat kell ahhoz, hogy a fordító a szöveg megalkotásánál képes legyen figyelembe venni a kiinduló és a célszöveg közti aszimmetrikus viszonyokat.

Margaret Ammann rövid, mindössze 127 oldalas könyve hasznos bevezetés a fordítás és tolmácsolás témakörébe. Érdekes példáival, gazdag bibliográfiájával segítséget nyújt a hallgatónak a fordítás és tolmácsolás alapfogalmainak tisztázásában. Meglepő volt számomra, hogy a tolmács, aki látszólag mellékszereplője a nemzetközi fontosságú eseményeknek, felkészültségével, kreativitásával mennyire képes befolyásolni az elhangzottak súlyát és hangulatát. Valójában a „nagy események” egyik főszereplőjévé válik munkája során.

Maillot, Jean

La traduction scientifique et technique

(Paris: Technique & Documentation, 1981. 264 pp)

Kiss Mónika

Jean Maillot, az École Supérieure d'Interprètes et de Traducteurs de l'Université de Paris (ESIT) oktatója, a hetvenes évek elején jelentette meg először a tudományos és műszaki szaknyelv fordításáról szóló művét. A jelenlegi – második – kiadás azonban nem egyszerű utánnomás, hanem átdolgozás és bővítés eredménye.

A könyv Pierre-François Caillének, a Fédération International des Traducteurs – azóta már elhunyt – elnökének méltató Előszavával kezdődik (*Préface*). A pontosság kedvéért megemlítendő, hogy ez a szöveg az első kiadás elé íródott, ám a szerző egy az egyben átvette azt. Ezt követően olvashatjuk Maillot saját Előszavát (*Avant-propos*), amelyben reflektál az első kiadásra vonatkozó bíráló megjegyzésekre, valamint röviden ismerteti az azóta eltelt egy évtized kutatómunkájának főbb vonalait.

A mű érdemi része a Bevezetéssel kezdődik (*Introduction*), amelyben a szerző bemutatja a könyv felépítését és a mű egész jellegét meghatározó módszertani szempontját, mely szerint a 27 fejezet során ő nem fordításelméleti rendszert kíván felállítani, hanem gyakorlati megoldásokat szeretne nyújtani a műszaki szövegek fordításakor felmerülő esetleges problémákra. Lássuk tehát az egyes fejezeteket!

Az 1. fejezetben a monoszémiáról és a polyszémiáról esik szó. A szerző hangsúlyozza, hogy a közhiedelemmel ellentétben a műszaki nyelv szókészletének elemei közt kevés a valóban egyjelentésű szó; sőt épp a szavak polyszém volta okoz(hat) gondot a fordítóknak. Megjegyzendő, hogy az egyjelentésű szavak esetében a szerző nem veszi figyelembe sem a szavak teljes sze-

mantikai mezejét, sem a jelentéshez kapcsolódó kulturális eltéréseket. Így például egyenlőségelet tesz a francia *fenêtre*, az angol *window*, a német *Fenster* és az orosz *okno* szavak közé, holott köztudott, hogy az adott országokban ezeknek a nyílászáró-szerkezetek konstrukciója nem azonos, s ezért különböző módon működnek.

A 2. fejezetet a szinonímia jelenségének szenteli a szerző és alaptételtként leszögezi, hogy a – köznyelvtől eltérően – a műszaki nyelvben a részleges szinonimák nem felcserélhetők. A példaanyag azonban nem ezt a „tételt” illusztrálja, hanem a nyelvek regionális változataiból adódó rokonértelmű kifejezéseket veszi számba: például : angol : amerikai/ brit; német : németország / ausztriai/ svájci; francia : franciaország/ kanadai; spanyol : európai/ latin-amerikai; portugál : ibériai/ brazil.

A 3. fejezetben Maillot számos példát hoz a hamis barátokra (*faux amis*), ám a példákon túl semmiféle szemantikai, etimológiai elemzést nem ad; így ez a fejezet inkább csak egy szógyűjteménynek tekinthető. Hasonló megállapítás tehető a 4. fejezettel kapcsolatban – ez a paronímiával és a homonímiával foglalkozik. Itt esik szó a nyelvtani nemek felcsereléséből fakadó tévesztésekről is, ami azért meglepő, mert ennek a problematikának inkább a hamis barátoknál lenne a helye.

Az 5. fejezet tulajdonképpen morfológiai és behelyettesíthetőségi kérdéseket érint (például egyes szám – többes szám, összetett szavak és állandósult szókapcsolatok elemeinek fordítása és sorrendje) bár itt esik szó a mértékegységek átváltásának problémájáról is, ami inkább kulturális kérdés, mint lexikológiai.

A 6. fejezet sokat ígérő címe (*A nyelv szerkezete*) nehezen feleltethető meg a fejezetben leírtaknak, abban ugyanis a szerző a korábbiakhoz hasonló példaanyagot ad közre – a szavakat ezúttal szófajok szerint csoportosítva.

A 7. és 8. fejezet a szóképzés, szóalkotás és a szóösszetételek fordíthatóságának

és fordításának nehézségeire hoz példákat.

A 9. fejezetben a stílusról esik szó; a szerző néhány megállapítást tesz az igei formák nyelvre jellemző, ám nyelvenként eltérő használatáról (aktív/passzív – szenvedő szerkezet), a kötőszók és az utánuk használatos igemódok (főnévi igenév/ún. kötőmód – subjonctif) kapcsolatáról, valamint a szóismétlésekről, melyeket kerürendőnek tart.

A 10. fejezetben Maillot felhívja a figyelmet a nemzeti sajtóságokat (pl. gazdasági, intézményi kereteket; márkaneveket) jelölő szavak lefordíthatatlanságára. Ilyenkor a körülírást javasolja a fordítóknak.

A 11. fejezettel (*Fordítás és nyelvészet*) úgy tűnik, elméletibb részhez ér az olvasó. Más fordításelmélettel foglalkozó írók (pl. Vinay-Darbelnet 1958) megközelítési módjainak és definícióinak idézése után azonban hiába várja Maillot saját felfogását, koncepcióját – ilyesmiről egyáltalán nem esik szó.

12. fejezetben néhány általános megállapítás olvasható az irodalmi és a természettudományos szövegek (és fordításaik) különbségéről. Meglepő módon idekeveredik a szinkronia/diakronia fogalma is – az archaikus szövegek kapcsán, amely viszont nem igazán (sőt : igazán nem) jellemző a manapság fordított természettudományos szövegekre.

A 13. fejezetet a tengerrel kapcsolatos szókinsnek szenteli a szerző – aki egyébként eredetileg a tengerészetnél kezdte pályafutását. Először egy cetekkel foglalkozó angol könyv (Leonard Harrison Matthews: *The Whale*. 1972) francia fordításának lexikai pontatlanságait veszi számba, majd egy Bermuda-háromszögről szóló cikk („L'énigme du triangle des Bermudes” *Traduire*, n°100, p. 17–20) fordítástechnikai és terminológiai hibáit ostromozza; végül pedig áttér a maritim tárgyú szépirodalmi művekre és azok fordításaira.

A 14. fejezet a tulajdonneveket tárgyalja és felveti az örök kérdést: le kell-e fordítani őket vagy sem? A földrajzi neveket illetően, Maillot úgy véli, hogy a fordítónak alaposan ismernie kell mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi ország földrajzát s az ott használatos elnevezéseket. Külön alfejezetet szentel a tulajdonnevekből köznevesült szavaknak (a nyelvészet antonómázia néven ismeri e jelenséget) és azok más nyelvekben végbe ment jelentésváltozásának – tehát tulajdonképpen ismét érintjük a hamis barátok témakörét.

A szótáraknak, valamint a szakmai kézikönyveknek szentelt 15., 16. és 17. fejezetben Maillot a szótárakat a fordító szükséges munkaeszközeinek tekinti; ugyanakkor a helytelen fordításokért részben a – szerinte – téves információkat tartalmazó szótárakat okolja; igaz elismeri, hogy a fordítási hibák származhatnak a szótár nem megfelelő – helytelen – használatából is. Csak azt nem tudjuk meg, milyen módszerrel lehetne ezt a hibaszázalékot csökkenteni. A szerző azokat a szaknyelvi szótárakat tartja legtöbbször, amelyek szóállománya egy szűk szakterületre korlátozódik, mert szerinte ezekben elenyésző a hibák száma, ugyanis az ilyen szótárakat általában az adott területen jártas szakemberek készítik. A fordítók egyéni feljegyzéseiről, privát szójegyzégeiről csak annyit említ, hogy nem férnek bele mostani tanulmánya kereteibe. Ez különösen sajnálatos, mert az erre vonatkozó gyakorlati példák, csapdák, jó tanácsok igazán hasznosak lennének a nem elméleti megközelítésű olvasó számára is.

A 18. fejezet visszatér a példaanyagok közléséhez: ezúttal a kémiai szaknyelv jellegzetességeiből szemezgethetünk; majd a 19. fejezetben visszakanyarodunk az elmélethez, nevezetesen a normalizálás kérdéséhez. Maillot megemlíti, hogy mind nemzeti, mind nemzetközi szinten léteznek dokumentációk, melyek segíthetik a fordító munkáját, s hogy a fordítónak ezeket a gyűjteményeket éppúgy kell ismernie,

mint például a nemzetközi decimális osztályozási rendszert.

A 20. fejezetben kiderül, hogy a szerző szerint a normalizálás alapvető feltétele a *terminus technicusok* tisztázása, pontos definiálása. Megemlíti a műszaki és tudományos élet főbb normalizálására és/vagy terminológiai egységre törekvő kiadványait (pl. *Vocabulaire Electrotechnique International*); sajnos azonban ezt nem felsorolásterületen teszi, hanem a címetek a szövegbe ágyazva, ami megnehezíti az áttekinthetést. (Később, olvasmányjegyzék, forrás stb. formájában sem kerülnek elő az említett művek.)

A 21. fejezet az átírás technikai kérdéseivel foglalkozik, például hogyan kell átírni cirill betűs tulajdonneveket? Példákat hoz ugyanazon név angol, német, francia különböző átírására. Ezek kétségtelenül érdekesek, ám az eltérések nyilván az adott nyelv helyesírási szabályaiból következnek, ezért nem feltétlenül szükséges egységes, latin betűs norma kialakítása; a fordítóknál amúgy is az alapfeltételekhez tartozik a magas szintű nyelvi kompetencia, amelybe – magától értetődően – beletartozik a kifogástalan helyesírás.

A 22. és a 23. fejezetben a mértékegységek kerülnek terítékre: egyrészt a nemzetközi mértékrendszerrel (SI) eltérő mértékegységek kérdése (különös tekintettel az angolszász egységekre), másrészt a mértékegységek rövidítésének módjai. Ezen kívül példákat találunk a nagy számok (a tíz hatványainak) nyelvenként eltérő verbális alakjaira. Például 10^9 az lehet *billion*, vagy *milliárd*; mértékegységeknél azonban *giga-* előtag jelzi stb.

A 24. fejezetben a szerző általánosságban áttér a rövidítések és a betűszók jelenségére, amelynek kapcsán két dolgot emel ki. Egyrészt megállapítja, hogy a rövidítésekkel teli szöveg megnehezíti a fordító munkáját, másrészt, hogy a betűszók többsége többjelentésű, feloldásuk tehát nem mindig egyértelmű, bár a szövegkörnyezet segíthet a „megfejtésben”.

Például az angol ASA mozaikszónak 11 feloldása / jelentése lehetséges (p. 230).

A 25. fejezetben a fordítás – mint szöveg – megjelenésére vonatkozó megjegyzéseket olvashatunk, például: bekezdések jelölése, sorszámozása, központozás, diakritikus jelek, tipográfiai lehetőségek stb.

A 26. fejezet éles váltás az előzőekhez képest: itt már nem a fordítás nyelvi illetve szöveg mivoltával foglalkozik, hanem a szöveget létrehozóval, azaz a fordítóval. A fejezetben szó esik a franciaországi fordítóképzés jellegzetességeiről, a fordítókkal szembeni elvárásokról stb. Sajnálatos módon azonban nem derül ki – pedig a könyv címe alapján joggal várhatnánk –, hogy milyen sajátos képességek és képzési forma szükséges a műszaki szakfordítótá váláshoz. Még azt sem tudjuk meg, Franciaországban melyik tendencia az elterjedtebb: kiemelkedő idegennyelvtudással rendelkező szakemberek vál(hat)nak fordítótá, vagy a fordítók – az alapképzés után – specializálódnak.

Az utolsó, 27. fejezet nem kis meglepetést okoz az olvasónak: a *Bibliográfiai jegyzetek* cím után a felhasznált irodalom felsorolását várnánk, ehelyett azonban – abszolút rendhagyó módon – tíz fordítás-elmélettel, összehasonlító nyelvészettel vagy műszaki szaknyelvvvel foglalkozó tanulmányról olvashatunk rövid könyvismertetőt. Maillot filológiai tárgyú bíráló észrevételei azért is különösek, mert a bemutatott művében ő is jó pár alkalommal figyelmen kívül hagyja a bölcsészettudományra jellemző tudományos publikációs „normákat”. Például: a bibliográfiában nem derül ki a művek terjedelme; nem használ napra kész szakirodalmat; nincsenek lábjegyzetek, gyakran idéz hivatkozás nélkül

(pl. p. 154.) stb. Némileg menti őt, hogy ő maga nem nyelvész, hanem „csupán” gyakorló fordító. Egy helyütt bevallja, hogy csak egyik kollégája tanácsára vette kézbe a G. Mounin által szerkesztett *Dictionnaire de la linguistique* című kézikönyvet, amelyben „sok érdekes dolgot” talált (p. 257.).

Az viszont elvárható lett volna, hogy egy nyelvészeti témájú tudományos publikációra készülvén, előzetesen tanulmányozza és sajátítsa el az adott szakterület alapvető fogalmait, terminusait. Így talán nem kerültek volna a műbe közhelyszerű, elnagyolt megállapítások, mint például „Egy idegen nyelv szókincsének elsajátításába – legyen az általános vagy tudományos – az is beletartozik, hogy megtanuljuk a főnevek nemét.” (p. 56.); „A mondatban a legfontosabb szerep az igéé.” (p. 70.) stb.

A mű kétségtelen érdeme a gazdag példaanyag, amelyet a tudományos élet leggyakoribb nyelveiből – angol, német, orosz, francia – gyűjtött össze a szerző; ám ezt célszerűbb, s az olvasók számára áttekinthetőbb lett volna valamilyen szógyűjtemény vagy szótár formájában megjelentetni. Egy ilyen kiadványt valóban hasznos segédeszközként vehetnének kézbe mind a szakfordítók, vagy a fordítóképzésben oktatók és hallgatók, mind az érdeklődő, idegen nyelveket beszélő szakemberek.

Irodalom

Vinay, J.P. & Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. London-Toronto-Paris: Didier.

KONFERENCIANAPTÁR

2001. JANUÁR 31 – FEBRUÁR 4.

Expolangues. The World of Languages, the Languages of the World.

Színhely: Párizs, Franciaország

Információ: Reed-OIP, rue du Colonel Pierre Avia, BP 571-75726 Paris Cedex 15, France; Tel: +33 1 41 90 47 60; Fax: +33 1 41 90 47 69;

E-mail: expolangues@reed-oip.fr

2001. FEBRUÁR 28 – MÁRCIUS 2.

Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissenschaft.

Színhely: Lipcse, Németország

Központi téma: Sprache und Kognition

Információ: Monika Schwarz, Universität Jena, Institut für Germanistik, Fürstengraben 30, D-07740 Jena. Fax: +49 3641 944302.

2001 MÁRCIUS 7–10.

III Jornadas sobre la formación y la profesión del traductor e intérprete

Színhely: Madrid, Spanyolország

Szervező: Dpto. de Traducción e Interpretación. Universidad Europea de Madrid. Villaviciosa de Odón. 28670 Madrid.

Információ: Tel.: (91) 616 94 00. Fax: (91) 616 82 65. <http://www.uem.es/>

E-mail: jornadas-ti@ti.fil.uem.es

2001. MÁRCIUS

Fordítástudomány' 2001. Tudományos konferencia és III. FTK Öregdiák Találkozó

Színhely: Budapest, 1145. Kolumbusz u.87.

Szervező: Prof. Klaudy Kinga, ELTE BTK Fordító és Tolmácsképző Központ

Információ: ELTE BTK FTK, Budapest, 1145 Kolumbusz u. 87.

Tel/fax: 2512 537.

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu, kklaudy@ludens.elte.hu

2001 ÁPRILIS 12–15.

„Textual secrets”

21st International Poetics and Linguistics Association (PALA) Conference

Színhely: Hungary, Budapest, 1146. Ajtósy Dürer sor 19–20.

Szervező: Zerkovitz Judit, Department of English Applied Linguistics, Eötvös Loránd University,

Információ: Csábi Szilvia, H-1146 Budapest, Hungary, Ajtósy Dürer sor 19–21

Web site: www.pala.lancs.ac.

E-mail: zerko@isis.hu, szilvia.csabi@hotmail.com

2001. ÁPRILIS 17–19.**„A nyelv nevelő szerepe”****XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus**

Színhely: Pécs, 7624. Ifjúság u 6.

Szervező: Dr. Szűcs Tibor, Pécsi Tudományegyetem, BTK Nyelvtudományi Tanszék

Információ: Fóris Ágota, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Tanszék, Pécs 7624 Ifjúság u 6. Tel: (72) 327 622,

Fax: (72) 511 624

E-mail: aforis@matavnet.hu

2001. JÚNIUS 18 – JÚNIUS 22.**2nd Conference on Orality and Gestuality (Orage 2001)**

Színhely: Aix-en-Provence, Franciaország

Témák: Multimodality and Mental Representations, Semiotic Models for Voice and Gesture Analysis, Expression of Emotions.

Információ: Colloque Orage 2001, Laboratoire Parole et Langage, Université de Provence, 29, av. R. Schumann, F-13621 Aix-en-Provence Cedex 1

(Fax: +33 4 42595096,

E-mail: orage2001@lpl.univ-aix.fr

2001. AUGUSZTUS 30 – SZEPTEMBER 1.**EUROCALL 2001.**

Színhely: Nijmegen, Hollandia

Információ: CTI Centre for Modern Languages, University of Hull, Hull HU6 7RX, UK; Tel: +44 1482 465872; Fax: +44 1482 473816;

E-mail: eurocall@hull.ac.uk; www.hull.ac.uk/cti/eurocall/ecevents.htm

2001. MÁJUS 31 – JÚNIUS 1.**Similarity and Translation**

Színhely: New York City, USA

Szervező: American Bible Society, Research Center for Scripture and Media In collaboration with Scuola Superiore per Interpreti e Traduttori «San Pellegrino» Misano Adriatico - Rimini, Italy

Információ: Robert Hodgson, Research Center for Scripture and Media, 921 E. St. Louis Street, Springfield, MO 65806 USA; Phone: 417/863 6329; fax: 417 865 1372

E-mail: rhodgson@americanbible.org

2001. AUGUST 30 – SZEPTEMBER 1.**Claims, Changes and Challenges in Translation Studies –III. EST Congress**

Színhely: Koppenhága, Dánia

Szervező: The Copenhagen Business School

Információ: CBS Dalgas Have 15. DK 2000 Frideriksberg, Denmark. Phone 45 38 15 32 50, Fax 45 38 15 38 60

E-mail: vr.tysk@cbs.dk

2001 OKTÓBER 4-7.

Translation Competence

Színhely: Lipcse, Németország

Szervező: Universität Leipzig, Institut für Angewandte Linguistik und Translatologie

Információ: Prof. Dr. Eberhard Fleischmann Universität Leipzig, Institut für Angewandte Linguistik und Translatologie, LICTRA 2001 Augustusplatz 9. D-04109 Leipzig. Tel: 49 341 9737600, Fax: 49 341 973 7649
E-mail: lictra@rz.uni-leipzig.de

2001. OKTÓBER 31 – NOVEMBER 3.

American Translators' Association (ATA) 42nd Annual Conference

Színhely: Los Angeles, California, USA

Információ: www. atanet.org. Tel: 1 703 683 6100, Fax: 1 703 683 6122,
E-mail: conference@atanet.org

HORVÁTH ILDIKÓ – SZABARI KRISZTINA
VOLFORD KATALIN (szerk.)

FORDÍTÁS ÉS TOLMÁCSOLÁS A VILÁGBAN

ELSŐ RÉSZ

A nyelvi közvetítésről

MÁSODIK RÉSZ

Dokumentumgyűjtemény

1. fejezet

Fordítás és tolmácsolás
az Európai Unióban

2. fejezet

Nemzetközi fordító- és tolmács-
szervezetek bemutatása

3. fejezet

Nemzetközi szabványok

4. fejezet

Konferenciatorlmácsolási útmutatók

5. fejezet

Etikai kódexek

6. fejezet

Szerződésminták

Megvásárolható vagy megrendelhető:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Budapest, 1145 Kolumbusz u 87.

Telefon: 2 512 537 / Fax: 2 512 677/51

ISBN 963 463 375 7

Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

A *Fordítástudomány* szerkesztősége tanulmányokat vár a tágon értelmezett fordítástudomány, azaz az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme: 10–15 oldal (25 000–40 000 betűhely).
2. A könyv, folyóirat és szoftver ismertetések, valamint a konferencia-beszámolók kívánatos terjedelme: 3–4 oldal (7500–10 000 betűhely).
3. A tanulmányok nyelve: magyar.
4. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
5. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferencia-előadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneslemezen kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.
11. Minden tanulmányhoz **angol nyelvű** összefoglalást kérünk 0.5 oldal (kb. 1000–1200 betűhely) terjedelemben.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1
- 1 oldal: kb. 2500 betűhely
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- A szövegtől elkülönülő nyelvi példákat kérjük folyamatosan számozni
- Ábrának és táblázatnak legyen száma és címe (fölül, középen)
- A fényképezendő (kicsinyítendő) ábrákat kérjük külön lapon (is) mellékelni
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása)

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

Kérjük, hogy a FORDÍTÁSTUDOMÁNY számára készült tanulmányok tartalmazzák a hazai és nemzetközi kutatási előzményeket, a kutatás jelenlegi állását az adott területen, és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964),
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411),
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző,
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte utána egy sort hagyunk ki, és jobbról is, balról is dupla margót hagyunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (**Irodalom**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt *Ajánlott irodalom* címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (*Források jegyzéke*);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (NEM KELL SZÁMOZNI).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve, majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964.
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a.
Nida, E.A. 1964b.
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969.
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások)
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*.
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*. 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.),

(eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki, és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250.
- ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk Károlyi Amy Emily Dickinson fordításaiban*. In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Előadásai II. kötet*. Nyiregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia-előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítástudományi terminológiáról*. Elhangzott: *A nyelv, mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998. április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használjunk:
  - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferencia-előadásnak stb.
  - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

1999. I. évfolyam, 1. szám

Fordítás (elmélet, gyakorlat, oktatás)

Albert Sándor

A fordításelméletek tudományfilozófiai alapjairól

Szabari Krisztina

A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből

Fordítási megbízások 2345 – A DIN szabvány szövegének magyar fordítása

Kurián Ágnes

Az interpretatív modell a jogi szakfordításban

Kohn János

Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban (1. rész)

Tolmácsolás (elmélet, gyakorlat)

G. Láng Zsuzsa

Új irányzatok a tolmácsolás kutatásában

Papp Nándor

A megszólítások nyelvtanának tolmácsolási implikációi

Bendik József

A beszédprozódia szerepe a szikrontolmácsolásban

Olvassuk újra a klasszikusokat!

Valló Zsuzsa

A modern fordítástudomány kezdeteinél Jiri Levy (1926–1967)

Szemle szakmai műhelyek, konferenciák, könyvek

Kóbor Márta (*ESIT*)

Szappanos Géza (*OFFI*)

Simigné Fenyő Sarolta (*EST, Granada*)

Soproni András (*új orosz szótárak*)

Kóbor Márta (*Douglas Robinson: Translation and Empire*)

Hoppálné Erdő Judit (*Christiane Nord: Textanalyse und Übersetzen*)

Salánki Ágnes (*Volker Kapp: Übersetzer und Dolmetscher*)

Márta Anette (*Basil Hatim and Ian Mason: The Translator as Communicator*)

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

1999. I. évfolyam, 2. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Klaudy Kinga

Az explicitációs hipotézisről

Heltai Pál

Minimális fordítás

Lendvai Endre

Verbális humor és fordítás

Tolmácsolás

Bendik József

A tolmácsolás praxeológiája

Kusztor Mónika

Szövegkoherencia a tolmácsolásban

Műfordítók műhelyéből

Képes Júlia

Közületek vagy bestsellerek? A középkori angol költészet Magyarországon

Szemle (szakmai műhelyek, tanfolyamok, konferenciák, könyvek)

Szabari Krisztina (*ATA*)

Reha László (*MFE*)

Simigné Fenyő Sarolta (*SSLMIT*)

Márta Anette (*The Translator 4/2*)

Dróth Júlia (*Current Issues in Language and Society 4/1*)

Varga Anikó (*Donald C. Király: Pathways to Translation*)

Kiszely Zoltán (*Roger T. Bell: Translation and Translating*)

Balaskó Mária (*MULTICONCORD*)

Pápai Vilma (*Tuscan Word Centre*)

Horváth Ildikó (*Bradford*)

Krónika

Klaudy Kinga

Emlékezés Kohn Jánosra (1941–1999)

Kohn János műveinek bibliográfiája

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

1999. II. évfolyam, 1. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Kohn János

*Párhuzamos szövegek számítógéppel
segített elemzése a fordításoktatásban
(2.rész)*

Cs. Jónás Erzsébet

Csehov a mai magyar színpadon

Valló Zsuzsa

*A fordítás pragmatikai dimenziói és a
kulturális reáliák*

Empirikus kutatás

Gálosi Adrienne

*Értelmezési stratégiák
megfigyelhetősége a visszafordítás
módszerének segítségével*

Kóbor Márta

*Az értelmezés jelentősége a
kulturaközvetítésben*

Tolmácsolás

Szabari Krisztina

*Körkép a konferenciatolmács-
szakmáról Magyarországon egy
felmérés tükrében*

A fordítás oktatása

Dróth Júlia

*A fordítási egység és a szöveg tagolása
a fordítás oktatásában*

Olvassuk újra a klasszikusokat

Albert Sándor

*A modern francia fordítástudomány
megalapítója Georges Mounin
(1910–1993)*

Szemle (könyvek, konferenciák, szakmai gyakorlat)

Szabó Csilla (*Roderick Jones:*

Conference Interpreting Explained)

Hollósi Katalin (*Nagyezsda*

Rjabceva:

*Információs folyamatok és gépi
fordítás*)

Dróth Júlia (*Christiane Nord:*

Translating as a Purposeful Activity,
*Malcolm Coulthard An Introduction
to Discourse Analysis*)

Sohár Anikó (*CETRA*)

Volford Katalin (*Európai Parlament*)

Wirth Eszter (*Európai Bizottság*

Fordítási Szolgálat)

CTI CENTRE for Modern Languages
University of Hull
Tel.: + 44 (0) 1482 466373
Fax: + 44 (0) 1482 473816
Email EUROCALL@hull.ac.uk

The János Kohn EUROCALL Scholarship

The János Kohn EUROCALL Scholarship commemorates and celebrates the life and work of János Kohn, a highly valued and respected EUROCALL colleague who died in March 1999.

The annual scholarship enables a young Hungarian teacher or researcher to participate in a EUROCALL conference by providing funds to cover travel costs to and from the conference, accommodation and meals at the conference, and the registration fee. The scholarship may not be held more than once by the same person.

Candidates permanently based in Hungary, with a background and interest in computer assisted or technology-enhanced language learning are invited to apply before the deadline of **31st January 2001** to attend EUROCALL 2001 at the University of Nijmegen, the Netherlands – for further information see <http://www.kun.nl/eurocall/>

Applicants should provide brief details including name, address (including e-mail if possible), academic qualifications and current occupation, together with a short statement (between 500 and 1,000 words in English, French or German) in support of their application for the Scholarship. As the predominant language of EUROCALL conferences is English, candidates will need to provide evidence of competence in English.

The EUROCALL Academic Panel will inform candidates of their decision by **30 April 2001**. Candidates who wish to offer a Paper, Show and Tell or Poster should submit this separately in accordance with the information on the conference website. The decision on whether or not to accept the submission will not affect the decision regarding the Scholarship.

Please send your application, preferably by e-mail as an.rtf file to Mrs June Thompson, Secretary, EUROCALL, the Language Institute, University of Hull, Hull HU6, 7RX, tel. +44 (0) 1482 466373 Fax: +44 (0) 1482 473816, e-mail EUROCALL@hull.ac.uk

All applications will be acknowledged by e-mail.

KONFERENCIATECHNIKA

Budapest, XIII. ker. Pannónia u. 48. 1136

Tel.: 237-1111, Fax: 34 00 536

E-mail: brill@brill.hu; [www:brill.hu](http://www.brill.hu)

A Brill Konferenciatechnika 15 éve dolgozik a konferenciatechnikai szolgáltatás és rendszerintegráció területén. Bátran állíthatjuk, hogy a kommunikációtechnika e szűk területén új szakma született az elmúlt tíz évben: *a konferenciatechnika*.

Ma már a kis helyi konferenciákon is az audiovizuális eszközök egész rendszerét használják. A nagy, több ezer fős nemzetközi rendezvényeken pedig a technikai háttér az egyik legfontosabb feltétele a gyors és sikeres kommunikációnak.

Az EU csatlakozás óriási kihívást jelent a tolmács és fordító szakma részére. A magas szintű követelményeknek a szinkrontolmácsok csak akkor tudnak megfelelni, ha kifogástalan hangminőségű ISO szabványoknak megfelelő technikai eszközök támogatják őket.

A Brill Konferenciatechnika saját tulajdonú, Magyarországon egyedülálló, eredeti Philips DCN tolmácsberendezést állít a konferenciák szolgálatába, amely a világ első teljesen digitális rendszerű, infravörös sugárzás elvén működő készüléke.

Stílus, elegancia és kitűnő gyakorlati használhatóság jellemzi az új digitális tolmácsberendezést. A rendszer maximális kiépítés esetén 15 különböző nyelv egyidejű szinkrontolmácsolására alkalmas 600 fő részére akár három helyszínen is.

A technikai eszközöket angolul beszélő, diplomás kommunikációtechnikai mérnökök telepítik az ISO szabványoknak megfelelő tolmácsfülkébe. A DCN rendszer lehetővé teszi a technikusoknak, hogy számítógép segítségével a háttérből ellenőrizzék a mikrofonokat és a tolmácsfülkék hangrendszerét. A korszerű technika így rendkívül egyszerűen kezelhető és biztonságos.

A Brill Konferenciatechnika állandóan naprakész kitűnő technikai felszereltségével és magasan képzett szolgáltató személyzetével biztosítja a nagyjelentőségű nemzetközi rendezvények sikeres lebonyolítását.

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2000. II. évfolyam, 2. szám

E számunk munkatársai:

Albert Sándor	Szegedi Tudományegyetem, Francia Tanszék
Árvay Anette	ELTE Nyelvpedagógiai Doktori Program
Balaskó Mária	Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely
Edwards Melinda	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Fekete Hajnal	ELTE BTK Idegen Nyelvi Továbbképző Központ
Forgács Erzsébet	Szegedi Tudományegyetem, JGYTF Német Tanszék
Hidasi Judit	Oktatási Minisztérium
Horváth Ildikó	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Károly Krisztina	ELTE BTK Angol Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Klaudy Kinga	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Kiss Mónika	ELTE BTK Francia Tanszék
Kolláth Katalin	Gazdasági Főiskola, Budapest
Kovács Judit	Budapesti Tanítóképző Főiskola
Láng Zsuzsa	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Manzné Jager Mónika	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Tankó Gyula	ELTE BTK Angol Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Papp Vanda	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Szabari Krisztina	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Szóka Bernadett	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Wallendums Tünde	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program

ISSN 1419 7480

FOROITRÁSNY 2000. II. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM